

MASTER'S THESIS

De Alkmaarse binnenstad in beweging

De relatie tussen veranderende visies op de stedelijke identiteit en de ontwikkeling van de Alkmaarse binnenstad tussen 1945 en 2018

Deinum, M.

Award date:
2021

Awarding institution:
Department of Cultural Studies

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 05. May. 2023

Open Universiteit
www.ou.nl

DE ALKMAARSE BINNENSTAD IN BEWEGING

De relatie tussen veranderende visies op de stedelijke identiteit en de ontwikkeling van de Alkmaarse binnenstad tussen 1945 en 2018

THE INNER CITY OF ALKMAAR IN MOTION

The relationship between changing visions of the urban identity of the city of Alkmaar and the development of its inner city between 1945 and 2018

Martin Deinum

Masterscriptie

Faculteit Cultuurwetenschappen

Open Universiteit

Colofon

Auteur: Martin Deinum, BA

Studentnr.: 838028494

Begeleider: dr. Pieter de Bruijn

Examinator: dr. Susan Hogervorst

Datum afronding: 22 januari 2021

Voorwoord

Deze masterscriptie is het eindpunt van een lang traject dat aan het begin van 2009 begon. Twaalf jaar later heeft de studie Algemene Cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit geduurd en hoewel het bepaald niet altijd makkelijk was, heb ik er toch veel geleerd en plezier aan beleefd. Ik had het niet zeker willen missen, de vele mooie boeken, bijeenkomsten in het hele land en de studiereizen naar Florence en Rome die ik heb kunnen maken.

Als onderwerp van de masterscriptie heb ik enerzijds voor het concept stedelijke identiteit en anderzijds voor de ruimtelijke ontwikkeling van de Alkmaarse binnenstad na de Tweede Wereldoorlog gekozen. Dit brengt een heel aantal interesses van mij bij elkaar: stedelijke identiteit, erfgoedtheorie en erfgoedbeleid, stedengeschiedenis, architectuurgeschiedenis en, vooral, een deel van de geschiedenis van mijn eigen geboorte- en woonplaats Alkmaar. Mijn vader verzamelde al veel boekjes en krantenknipsels over de geschiedenis van Alkmaar. Na zijn overlijden, nog maar drieëneenhalf jaar geleden, heb ik die allemaal bewaard en een aantal ervan goed kunnen gebruiken voor mijn onderzoek.

Het had niet veel gescheeld of het onderzoek was nooit voltooid. Halverwege het traject had ik voor mezelf besloten had om er mee te stoppen. Ik zag niet meer in hoe ik ooit nog tot een goed onderzoek zou kunnen komen na een jaar lang te hebben geworsteld met het opstellen van het onderzoeksplan. Ongeveer een week lang heb ik dat voornemen gehad voor ik besloot om er toch nog maar eens een keer naar te kijken. Nu ligt er dan een geheel voltooid onderzoek. Doorzetten heeft dus toch geloond.

Uiteraard wil ik Pieter de Bruijn bedanken voor zijn onvermoeibare begeleiding, het telkens weer doorlezen van die lange stukken tekst en de vele literatuurtips en aanwijzingen hoe te komen tot een voldoende wetenschappelijk gefundeerd verhaal. Het opzetten van een goede hoofdvraag en deelvragen, het op een rij krijgen van de *status quaestionis* en het formuleren van de conclusie was een hele klus, maar hij heeft me er uitstekend mee geholpen. Ook de medewerkers van het Regionaal Archief Alkmaar, die al die dozen, mappen en boeken hebben aangesleept waar ik vele vrijdagen om kwam vragen, verdienen dank. Ik kan hen in ruil voor hun moeite verrijken met een stuk geschiedschrijving over een nog nauwelijks onderzocht deel van de Alkmaarse geschiedenis.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	1
Probleemstelling en deelvragen	2
Theoretisch kader	3
Belang van het onderzoek	10
Methode van onderzoek	13
Definiëring begrippen	15
Onderverdeling onderzoeksperiode in deelperioden	17
Onderverdeling binnenstad in deelgebieden	17
Situering belangrijkste ruimtelijke elementen	22
Leeswijzer	24
Hoofdstuk 1 – Invloeden op stedelijke identiteit en stadsbeeld	25
1.1 Inleiding	25
1.2 De ontwikkeling van binnensteden	25
1.2.1 De toestand van Nederlandse binnensteden na 1945	25
1.2.2 Cityvorming.....	26
1.2.3 Stadsvernieuwing	27
1.2.4 De post-industriële stad	28
1.2.5 De toekomst: de kenniseconomie	29
1.3 Ontwikkeling van de visie op het belang van een stedelijke identiteit	29
1.3.1 Geen rol voor stedelijke identiteit.....	29
1.3.2 Omslag in het denken	31
1.3.3 Stedelijke identiteit in de post-industriële stad	31
1.3.4 Identiteit krijgt prioriteit.....	32
1.4 Architectuurstromingen na 1945	33
1.4.1 Inleiding	33
1.4.2 Strijd tussen traditie en moderniteit	34
1.4.3 Afscheid én terugkeer van het modernisme	37
1.4.4 Terug naar vroeger	40
1.5 Monumentenzorg op rijksniveau	41
1.5.1 Aanzetten tot wettelijke bescherming	41
1.5.2 De eerste wettelijke regeling: de Monumentenwet 1961	42
1.5.3 Deregulering en verbinding met ruimtelijke ordening	43

1.5.4 Modernisering Monumentenzorg	43
Hoofdstuk 2 – Van marktstad naar moderne <i>city</i> - de periode 1945-1970.....	45
2.1 Inleiding	45
2.2 De toestand van de binnenstad na de oorlog	46
2.3 De visie op de identiteit van Alkmaar.....	50
2.3.1 Alkmaar als marktstad: de visie tot 1958	50
2.3.2 Het keerpunt: het saneringsplan 1958	52
2.3.3 Basisplan 1960	54
2.3.4 Toerisme	55
2.4 Het gemeentelijk monumentenbeleid	56
2.5 Ruimtelijke ontwikkelingen in de binnenstad	60
2.5.1 Inleiding	60
2.5.2 Westelijk deel binnenstad	61
2.5.3 Centrumgebied	67
2.5.4 Oostelijk deel binnenstad - noord	81
2.5.5 Oostelijk deel binnenstad - zuid	83
2.6 Conclusie.....	84
Hoofdstuk 3 – Van moderne <i>city</i> naar centrumstad - de periode 1971 – 2000.....	87
3.1 Inleiding	87
3.2 De visie op de stedelijke identiteit	89
3.2.1 Waardering voor het historisch karakter: de jaren zeventig.....	89
3.2.2 Breuk met de cityvorming: de jaren tachtig.....	91
3.2.3 Centrumstad van het HAL-gebied: de jaren negentig	93
3.3 Het gemeentelijk monumentenbeleid	94
3.4 Ruimtelijke ontwikkelingen in de binnenstad	97
3.4.1 Inleiding	97
3.4.2 Westelijk deel binnenstad	98
3.4.3 Centrumgebied	115
3.4.4 Oostelijk deel binnenstad - noord	120
3.4.5 Oostelijk deel binnenstad – zuid.....	126
3.5 Conclusie.....	130

Hoofdstuk 4 – Van centrumstad tot cultuurhistorische stad. De periode 2001 - 2018.....	132
4.1 Inleiding	132
4.2 De visie op de stedelijke identiteit	134
4.3 Het gemeentelijk monumentenbeleid	135
4.4 Ruimtelijke ontwikkelingen in de binnenstad	137
4.4.1 Inleiding	137
4.4.2 Westelijk deel binnenstad	139
4.4.3 Oostelijk deel binnenstad – noord	150
4.4.4 Oostelijk deel binnenstad - zuid	152
4.5 Conclusie.....	154
 Conclusie	 157
 Summary	 162
 Overzicht van het gebruikte bronmateriaal en literatuur	 163

Inleiding

‘Erfgoed is belangrijk voor de identiteit van de stad’. Dit idee, dit mantra zou het zelfs genoemd kunnen worden, is de afgelopen twee decennia een belangrijk uitgangspunt voor het erfgoedbeleid van tal van gemeenten geworden. Dit komt deels door het rijksbeleid op dit gebied, dat sinds de Nota Belvedere uit 1999 deze gedachte verkondigt. Maar het ligt evenzeer aan diverse, in deze scriptie nog te bespreken politieke, sociale en economische veranderingen in de maatschappij waardoor gemeenten een verhevigde aandacht hebben voor zowel hun erfgoed als voor hun identiteit. In de stedelijke marketing worden beide concepten stevig ingezet. Om drie willekeurige voorbeelden te geven: de in 2018 vastgestelde beleidsnota archeologie van de gemeente Heerlen heeft de veelzeggende titel ‘Erfgoed is identiteit’ meegekregen. In dit stuk wordt opgemerkt dat cultureel erfgoed karakter geeft aan een gebied en dat het vaak de bepalende factor vormt in de regionale of lokale identiteit.¹ De erfgoednota van de gemeente Emmen uit 2017 verkondigt dat erfgoed de kwaliteit van de leefomgeving verhoogt, en dat het een authentieke uitstraling en identiteit aan de eigen plek geeft.² Een Groningse wethouder schreef in het voorwoord van de erfgoednota die de raad van zijn stad in 2017 vaststelde: ‘Erfgoed is overal, het is een smaakmaker voor de stad waarin we leven. We ontleen er onze identiteit aan.’³

Deze drie voorbeelden zouden moeiteloos met enkele tientallen aangevuld kunnen worden. Veel gemeentebesturen zijn vandaag de dag op zoek naar een identiteit van hun stad, dorp of streek. De algehele overtuiging is dat een sterke identiteit zorgt voor herkenbaarheid en de betrokkenheid onder de inwoners bij de stad kan vergroten.⁴ Bij deze zoektocht wordt vaak teruggevallen op het verleden, het ‘geheugen van de stad’, oftewel de historische lagen van het verleden van de stad.⁵ Steden als ‘s-Hertogenbosch en Brielle presenteren zich nog steeds als

¹ Gemeente Heerlen, *Erfgoed is identiteit. Beleidsnota archeologie gemeente Heerlen* (Heerlen, 2018) <https://repository.officiële-overheidspublicaties.nl/externebijlagen/exb-2019-3763/1/bijlage/exb-2019-3763.pdf> (Heerlen, 2018) 6.

² Gemeente Emmen, *Erfgoednota Emmen, 2017-2022* (Groningen, 2017), <https://www.gemeenteraad Emmen.nl/nc/vergaderingen/document/document/44409/via/theme%3A1429.html> 6.

³ Gemeente Groningen, *Erfgoednota 2017. Daar wordt de stad mooier van.* (Groningen, 2017) <https://erfgoed.groningen.nl/wp-content/uploads/2017/12/Erfgoednota-2017-webversie-definitief.pdf> 5.

⁴ W. Verheul, Plaatsgebonden identiteit. Het anker voor stedelijke ontwikkeling, in: W. Hafkamp e.a., *De stad kennen, de stad maken. Kennis voor krachtige steden* (e-book) 36.

⁵ W. Frijhoff, ‘De stad en haar geheugen’, *OASE. Ontwerp, onderzoek, onderwijs*, 24 (1989) 14-21, aldaar 15.

vestingsteden, oude Hanzesteden 'verkopen' zichzelf nog steeds als Hanzestad.⁶ De stad Purmerend ziet zichzelf als een marktstad, ook al zijn de vee, groente-, vis-, pluimvee- en kaasmarkten die deze stad eeuwenlang kende, al lang verleden tijd.⁷ In Alkmaar, de stad die in deze scriptie centraal staat, is dit niet anders. In haar recent vastgestelde omgevingsvisie omschrijft het gemeentebestuur Alkmaar als een gemeente met 'een cultuurhistorische uitstraling'.⁸ Alkmaar telt dan ook relatief veel rijks- en gemeentelijke monumenten en staat qua absolute aantallen rijksmonumenten op de vijftiende plaats in Nederland.⁹ De stad maakt hier in haar citymarketing dankbaar gebruik van. 'Geniet van historisch Alkmaar', roept de hiervoor in het leven geroepen website *Alkmaar Prachtstad* de potentiële bezoeker op en stelt de vraag: 'Ben jij zo iemand die blij wordt van een mooie oude binnenstad?'¹⁰

Het belang dat aan het verleden en het erfgoed van een stad wordt gehecht als het gaat om het vormen van de stedelijke identiteit is het onderwerp van wetenschappelijke theorieën over de relatie tussen erfgoed en stedelijke identiteit. In deze scriptie doe ik onderzoek naar de toepasbaarheid van deze theorieën op de praktijk in Alkmaar. Meer in het bijzonder gaat het onderzoek over veranderingen in de visie op de stedelijke identiteit. In hoeverre is de visie op de stedelijke identiteit bepalend geweest voor het stadsbeeld van de historische binnenstad en wat hebben veranderingen in deze visie in de decennia vanaf het eind van de Tweede Wereldoorlog voor gevolgen gehad?

Probleemstelling en deelvragen

De hoofdvraag die in deze scriptie wordt onderzocht, luidt:

Hoe hebben veranderingen in de visie op de stedelijke identiteit van Alkmaar bij het gemeentebestuur invloed gehad op de ruimtelijke ontwikkeling van haar binnenstad tussen 1945 en 2018?

Om deze hoofdvraag te kunnen beantwoorden, wordt deze opgedeeld in vijf deelvragen:

1. Wat waren volgens het gemeentebestuur de functies van Alkmaar gedurende de onderzochte periode?
2. Welk beleid voerde het gemeentebestuur gedurende de onderzochte periode ten aanzien van het stadsbeeld in de binnenstad?

⁶ 's-Hertogenbosch, *Monumenten.nl*; Brielle, 'Stad van nu, sfeer van toen', *Brielle.nl*, www.visithanzesteden.nl.

⁷ Purmerend Marktstad, www.laagholland.com.

⁸ Gemeente Alkmaar, *Omgevingsvisie Alkmaar 2040* (Alkmaar 2017) 15.

⁹ G. Marlet, *De aantrekkelijke stad* (Utrecht 2009) 232.

¹⁰ Geniet van historisch Alkmaar, *Alkmaar Prachtstad*, www.alkmaarprachtstad.nl

3. Welk belang hechtte het gemeentebestuur aan het verleden van de stad gedurende de onderzochte periode?
4. Wat waren de veranderingen in het monumenten-/erfgoedbeleid gedurende de onderzochte periode?
5. Wat waren de veranderingen in de bebouwing en de openbare ruimte in de binnenstad gedurende de onderzochte periode?

Theoretisch kader

Stedelijke identiteit als concept

Als het gaat om stedelijke identiteit als concept, worden er twee visies onderscheiden. Er is de essentialistische (modernistische) visie en de constructivistische (postmodernistische) visie.¹¹ In de essentialistische visie is een identiteit, als die wordt betrokken op een stad, iets wat de stad van zichzelf heeft, wat werkelijk bestaat. In de constructivistische visie is het daarentegen een sociale constructie, een idee dat door mensen is bedacht, en bestaat een identiteit niet werkelijk op zichzelf. Buiten de muren van de universiteit is de essentialistische visie vaak dominant, terwijl daarbinnen alom de constructivistische visie wordt aangehangen. De bestuurskundigen Kees Fortuin en Peter van der Graaf stellen dat de essentialistische visie door vrijwel niemand meer aangehangen wordt, maar dat zij in de maatschappelijke praktijk en publieke discussies een hardnekkig bestaan leidt.¹² Lezing van een aantal gemeentelijke beleidsnota's op het gebied van erfgoed, monumentenzorg en archeologie geeft hen voor wat betreft het laatste deel van hun stelling gelijk. De gemeenten waar eerder in deze inleiding naar verwezen werd, gaan ervan uit dat hun stad een identiteit van zichzelf heeft, een 'wezen', vastgelegd in het 'DNA van de stad' en dat deze uit haar verleden voortkomt. Het beleid dat in de genoemde nota's is vastgelegd, dient niet om een gekozen identiteit te creëren of vorm te geven, maar om de van nature bestaande identiteit beter zichtbaar te maken.

Wetenschappelijk gezien is er geen eenduidige definitie van een stedelijke identiteit te vinden. De sociaal-geografen Stefan Dormans, Henk van Houtum en Arnoud Lagendijk stellen dat er grote onduidelijkheid bestaat over wat stedelijke identiteit nu eigenlijk is.¹³ Zij hebben het over een 'totaalbeeld' dat bestaat uit een veelheid van stedelijke elementen en attributen.¹⁴ In het onderzoek dat zij naar stedelijke identiteit hebben gedaan blijken de door hen ondervraagde respondenten, mensen met sleutelposities in steden (zoals beleidsambtenaren en bestuurders), ieder hun eigen opvatting te hebben. Het wordt (onder andere) gezien als 'een verzameling van kenmerkende eigenschappen en het beeld dat dat totaal oproept', als 'een optelsom van de

¹¹ Dormans e.a., *De verbeelding van de stad*, 17.

¹² K. Fortuin, P. van der Graaf, *De stad verhaalt van de stad. Rotterdamse lokale identiteit en cultuur als hulpbron* (Utrecht 2006) 85.

¹³ Dormans e.a., *De verbeelding van de stad*, 13.

¹⁴ Ibidem 26.

specifieke kwaliteiten en kenmerken die een stad heeft' en als een combinatie van 'wie woont er, wat is er in een stad, en hoe wordt dat gevoeld door de mensen die die stad bezoeken c.q. die nieuw komen wonen in die stad.'¹⁵ Architectuurhistoricus Cor Wagenaar heeft het over 'de persoonlijkheid van de stad' en meent dat identiteit te maken heeft 'met wat specifiek is voor een bepaalde stad'.¹⁶ Bestuurskundige Wouter Jan Verheul geeft een opsomming van woorden die min of meer synoniemen zijn: het 'DNA van een plek, lokale eigenheid, couleur locale, genius loci', een 'sociale constructie met een caleidoscopisch karakter'.¹⁷ Mentaliteitshistoricus Willem Frijhoff zoekt het in materiële objecten en stelt dat iedere stad symbolen bezit die gebruikt worden om haar te identificeren. Hij benoemt voor Rotterdam het stadswapen, de vlag, de stedelijke kleuren, grote mannen als Erasmus, standbeelden als dat van Zadkine en kenmerken van de stadsplattegrond. De driehoek van het centrum is volgens hem een van de sleutelsymbolen van de stad.¹⁸

De eerdergenoemde Fortuin en Van der Graaff grijpen terug op een theorie die in 2001 door een aantal wetenschappers (Gürses e.a.) is opgesteld.¹⁹ Deze theorie gaat ervan uit dat identiteit veelvoudig is en kan berusten op vele kenmerken. In het geval van een stad kunnen dat zijn: het aanzicht (beeld) van de stad, het verleden, de samenstelling van de bevolking, de ligging, de mate van industrialisatie, de relatie met andere steden of de omgeving, de grootte, de bedrijvigheid die in die stad wordt én werd uitgeoefend. Bij ieder kenmerk kan een bepaalde positie op een schaal worden ingenomen: de stad vertoont het kenmerk in grote mate, in geringe mate of ergens daartussenin. Om een voorbeeld te geven: een kenmerk van een stad kan de mate van industrialisatie zijn. Als een stad weinig industrie binnen haar gemeentegrenzen heeft, zal zij zich waarschijnlijk niet als een industriestad identificeren. Als jaren later echter opeens wel vele industriële bedrijven zich in deze stad hebben gevestigd en het aanzicht van de stad hierdoor bepaald wordt, dan zal zij zich wel als industriestad kunnen identificeren.

Een stedelijke identiteit is dus niet alleen veelvoudig, maar ook dynamisch. Sommige kenmerken kunnen door de jaren heen prominenter worden, andere kenmerken kunnen verdwijnen. Identiteiten kunnen aan verandering onderhevig zijn en zijn bovendien afhankelijk van veranderende sociale en maatschappelijke contexten. De opvatting wat de identiteit van

¹⁵ Dormans e.a., *De verbeelding van de stad*, 26.

¹⁶ C. Wagenaar, 'De identiteit van de stad', in: S. Cusveller ed., *Stad! De stad en haar identiteit* (Hoogezand 1994) 11-27, aldaar 11.

¹⁷ W. Verheul, Plaatsgebonden identiteit. Het anker voor stedelijke ontwikkeling, in: W. Hafkamp e.a. *De stad kennen, de stad maken. Kennis voor krachtige steden (z.p., z.j)* 35-48, aldaar 37, 39.

¹⁸ Frijhoff, 'De stad en haar geheugen', 14.

¹⁹ Fortuin en Van der Graaf, *De stad verhaalt van de stad*, 85.

een stad is, kan zelfs per persoon verschillen. Waar veel mensen Almere zien als een stad zonder identiteit, gezicht of 'ziel', kunnen anderen hier weer heel anders tegen aankijken.²⁰

Dormans e.a. stellen dat het de dominante groepen in de stedelijke samenleving zijn die de stedelijke identiteit bepalen.²¹ De identiteit is volgens hen het resultaat van een intern debat in een stad, of beter gezegd, van een interne machtsstrijd. Belangrijkste hierin is het gemeentelijk bestuur, dat in haar plannen het initiatief neemt en de stad positioneert in het stedelijke krachtenveld. Hiernaast is een rol weggelegd voor tal van andere strategische actoren, zoals bijvoorbeeld Kamers van Koophandel, projectontwikkelaars, bedrijfs- en winkeliersverenigingen, buurt- en bewonersverenigingen, onderwijsinstellingen, en lokale en regionale media. Het vormen van een stedelijke identiteit, zo stellen zij:

'[...] is een politiek proces, waarbij actoren vanuit hun verschillende posities en belangen andere aspecten en dimensies accentueren. Actoren kunnen daarbij verschillende, en mogelijk ook tegenstrijdige, definities gebruiken van wat zij onder stedelijke identiteit verstaan en hoe identiteit dient te worden gebruikt binnen stedelijk beleid. De door de strategische actoren geformuleerde identiteiten zijn dan mogelijk een uiting van de strijd tussen verschillende belangengroepen binnen de stad.'²²

Aspecten van een stedelijke identiteit

Volgens Verheul speelt het fysieke beeld van een stad, met andere woorden de gebouwen, de pleinen, straten, grachten, bruggen en wat er verder nog zichtbaar is in het straatbeeld, een grote rol in de stedelijke identiteit.²³ Het beeld is immers direct waarneembaar voor bezoekers en bewoners van de stad. De verhalen die over een stad verteld worden zijn zeker ook belangrijk, maar Verheul wijst erop dat zonder zichtbaarheid, zonder tastbare verschijningsvormen, verhalen in het luchtledige kunnen blijven hangen.²⁴ De gebouwen van een stad zijn daarbij bepalend en hoe opvallender, hoe beter. De Eiffeltoren is een krachtig symbool van Parijs, New York wordt verbeeld door zijn skyline met wolkenkrabbers en bij het zien van het Sydney Opera House denkt iedereen direct aan Sydney. Gebouwen kunnen dienen als krachtig symbool voor een stad.²⁵

²⁰ R. Dorrestein, 'Saaiste stad van Nederland? Almere is juist verfrissend', *Het Parool*, 30 november 2016.

²¹ Dormans e.a., *De verbeelding van de stad*, 19.

²² Ibidem, 20.

²³ W.J. Verheul, *Stedelijke iconen. Het ontstaan van beeldbepalende projecten tussen betoog en beton* (z.p. 2012) 20.

²⁴ Verheul, *Stedelijke iconen*, 20.

²⁵ Ibidem, 13.

Veel Nederlandse gemeenten proberen door middel van prestigeprojecten hun stad een gezicht te geven, zoals Rotterdam met de zeer opvallende Erasmusbrug en Markthal.²⁶ Maar ook steden zonder zulke opvallende, iconische architectuur kunnen de gebouwen en de fysieke ruimte van hun stad inzetten in hun identiteitsvorming. De vraag is dan wel: welke gebouwen? Een beetje stad van enig formaat telt duizenden gebouwen en tal van pleinen, (water)wegen en straten. Deze dragen niet allemaal evenveel bij aan de identiteit. Frijhoff stelt dat stedelingen in hun collectief geheugen een aantal ruimtelijke vormen en contouren kiezen uit de massa die lokaal voorhanden is. Deze vormen en contouren worden daarna bewerkt tot een beeld van de stad, een gestileerd beeld dat makkelijk te onthouden is en voldoende symboolwaarde heeft om als 'eigen' herkend te worden.²⁷ Vormen die wel aanwezig zijn maar niet als 'eigen' herkend worden, worden simpelweg uit dat beeld weggelaten.

Een andere belangrijke factor in de identiteit van een stad is het verleden.²⁸ De historici Maria Grever en Kees Ribbens stellen dat identiteit en geschiedenis nauw met elkaar verweven zijn. Om te bepalen wie ze zijn richten mensen en groepen zich – al of niet bewust – tot het verleden. Aan de hand van historische informatie formuleren mensen wie ze (willen) zijn, welke grenzen tussen groepen zijn getrokken in de loop der tijd, en wat de verschillen en overeenkomsten zijn.²⁹ Hierboven heb ik gewezen op het grote belang dat bij vele gemeenten en het rijk gehecht wordt aan het verleden van een stad of een streek voor de identiteit. Dormans e.a. wijzen hier ook op: bij het creëren van een stedelijke identiteit wordt doorgaans teruggevallen op het verhaal van het verleden van de stad. Elementen uit dit verleden kunnen gebruikt worden om de stad van nu te accentueren.³⁰ Frijhoff stelt: 'Geschiedenis helpt, historisch bewustzijn ondersteunt identiteit'.³¹ Het stedelijke verleden kan zichtbaar gemaakt worden in de gebouwen van de stad, door het te behouden als erfgoed.

Erfgoed als concept

Erfgoed is, evenals identiteit, een begrip dat veranderlijk en dynamisch is. Erfgoed kan, wederom evenals identiteit, als essentialistisch dan wel als constructivistisch worden opgevat. Wetenschappers zijn het erover eens dat erfgoed een constructivistisch concept is: een gebouw of ander object is alleen erfgoed als dat als zodanig is benoemd. Zoals de kunsthistorici Marlite Halbertsma en Marieke Kuipers schrijven:

²⁶ Verheul, *Stedelijke iconen*, 19.

²⁷ W. Frijhoff, 'De sprekende stad: stedelijke identiteit en ruimtelijke ordening', in: J.C. Dekker (ed.), *Sporen en spiegels. beschouwingen over geschiedenis en identiteit* (Tilburg 1995) 85-95, aldaar 91.

²⁸ Frijhoff, *De stad en haar geheugen*, 30.

²⁹ M. Grever, K. Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam 2007) 23.

³⁰ Dormans et al. *De verbeelding van de stad*, 18.

³¹ Frijhoff, 'De sprekende stad', 91.

‘Erfgoed is dus niet zozeer iets wat ons overkomt, maar iets wat wij als zodanig identificeren en selecteren om te bewaren voor de toekomst. [...] Wat erfgoedobjecten zijn, wordt door het heden bepaald [...] Onze omgang met het erfgoed [is] even dynamisch en veranderlijk als de tijd zelf. [...] Objecten en gebruiken dienen representatief te zijn voor een bepaalde artistieke of historische ontwikkeling, voor een type gebouw of een artistiek genre, voor een bepaalde leefvorm, voor bepaalde opvattingen, enzovoort. Pas deze selectie op basis van criteria maakt iets tot erfgoed.’³²

Frijhoff stelt dat het waardenpatroon van een samenleving bepaalt wat als erfgoed wordt geselecteerd en wat niet. Wat positief wordt gewaardeerd, wordt erfgoed genoemd, wat negatief wordt gewaardeerd, niet.³³ Een kanttekening hierbij: Frijhoffs stelling is rechtstreeks in tegenspraak met het idee van ‘belast erfgoed’. Hiermee worden gebouwen en locaties aangeduid die verbonden zijn met zeer negatieve gebeurtenissen (Auschwitz, Kamp Westerbork) maar toch als erfgoed gezien worden vanwege de educatieve of bijzondere herdenkingswaarde.³⁴

De Australische erfgoedwetenschapper Laurajane Smith heeft over de vraag wie uitmaakt wat erfgoed is en wat niet, de theorie over het Authorized Heritage Discours (AHD) ontwikkeld. Zij ziet erfgoed ontstaan in een ‘discours’, waarin het gaat om esthetisch aangenaam ogende materiële objecten, plaatsen of landschappen die beschermd, onderhouden en vereerd moeten worden. Deze kunnen dan aan toekomstige generaties doorgegeven worden, ter educatie en ten behoeve van de identificatie met een gemeenschappelijk verleden.³⁵ ‘Authorized’ wil zeggen dat vakexperts (historici, archeologen) bepalen wat als erfgoed aangemerkt kan worden. De leek neemt dit, volgens haar theorie, op zijn beurt kritiekloos aan en ‘consumeert’ erfgoed op een passieve manier. Het is niet de bedoeling dat een discussie wordt aangegaan: de niet-expert heeft te aanvaarden wat de expert als erfgoed opvoert. Niet-traditionele opvattingen over wat erfgoed is, worden hiermee buiten de discussie gehouden. Zaken uit het verleden van gemarginaliseerde groepen worden niet als erfgoed aangemerkt.³⁶ Erfgoed is in dit discours ‘an elite concern presenting social messages only of relevance to the socially and economically comfortable’, een zaak van een

³² M. Halbertsma en M. Kuipers, *Het erfgoeduniversum. Een inleiding in de theorie en praktijk van cultureel erfgoed* (Bussum, 2014) 18, 20.

³³ W. Frijhoff, ‘Cultureel erfgoed, cultuurbeleid en culturele dynamiek. Lezing bij de opening van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed’, M. Jacobs en B. Schreurs, *Faro. Tijdschrift over Cultureel Erfgoed*, 1 (2008) 6-13, aldaar 6.

³⁴ Halbertsma en Kuiper, *Het erfgoeduniversum*, 151.

³⁵ L.J. Smith, *Uses of heritage* (Londen, New York, 2006) 29.

³⁶ *Ibidem*, 31.

hoogopgeleide elite dus.³⁷ De sociaal geograaf Gregory Ashworth heeft een soortgelijke opvatting wanneer hij erop wijst dat de monumentenzorg vanouds het werk is van een hoogopgeleide en invloedrijke minderheid, die via de bescherming van steden haar politieke, ideologische en culturele kapitaal wil legitimeren.³⁸

Relatie erfgoed en stedelijke identiteit

Als het gaat om de relatie tussen erfgoed en identiteit, zegt Frijhoff:

‘Erfgoed is iets wat ons uit het verleden wordt toebedeeld of aangereikt met de opdracht er iets mee te doen en het door te geven aan de mensen die na ons komen. De betekenis van erfgoed ligt in de bijdrage die het levert aan ons identiteitsbesef.’³⁹

Erfgoed speelt volgens hem een grote rol in identiteitsvorming. Hij stelt dat een stedelijke identiteit altijd een ‘synthese van haar verleden en haar heden’ is.⁴⁰ Maar hij wijst er op dat de overdracht van dat erfgoed en de perceptie van de betekenis daarvan in hoge mate wordt gestuurd door het maatschappelijk en cultureel spanningsveld van het heden. Voordat we op allerlei gebieden een continuering van het verleden zien, moeten we ons volgens hem afvragen of we deze continuering niet zelf in ons hoofd creëren, en of die de toets der historische kritiek wel kan doorstaan. Vaak wordt een ononderbroken continuïteit in beeld en vorm waargenomen, waar die er in werkelijkheid niet is.⁴¹ Smith stelt op haar beurt dat erfgoed een symbolische representatie van identiteit is. Materieel erfgoed is volgens haar een fysieke representatie van zaken uit het verleden die een gevoel van het behoren bij een plaats of een gemeenschap oproepen.⁴²

Hierboven heb ik laten zien dat Dormans e.a. stellen dat de stedelijke identiteit de uitkomst is van een politiek proces waarin dominante groepen in de samenleving een grote rol spelen. Ook wees ik erop dat zowel Smith als Ashworth menen dat wat als erfgoed wordt gezien, bepaald wordt door dominante groepen in de samenleving. Dit hebben erfgoed en identiteit dus ook met elkaar gemeen: beide worden geformuleerd door een elite, die in beide

³⁷ L.J. Smith, *Uses of heritage* (Londen, New York, 2006) 39.

³⁸ G. Ashworth, ‘The conserved European city as cultural symbol: the meaning of the text’, in: B.J. Graham ed., *Modern Europe: place, culture and identity* (London 1998) 261-286, aldaar 266.

³⁹ W.Th.M. Frijhoff, *Dynamisch erfgoed* (Amsterdam, 2007) 8.

⁴⁰ W.Th.M. Frijhoff, ‘De stad en haar geheugen’, 15.

⁴¹ W.Th.M. Frijhoff, ‘Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning’, *BMGN (Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden)* CVII (1992) 614-634, aldaar 630.

⁴² L.J. Smith, *Uses of Heritage*, 30.

gevallen haar eigen normen, waarden en smaak oplegt aan degenen die niet tot die elite behoren.

De planoloog Aspa Gospodini laat een ander geluid horen, zij meent niet dat een stedelijke identiteit op het erfgoed van een stad berust. Zij wijst op gevallen waarin het uitgedragen beeld van een stad juist steunt op nieuwe, innovatieve architectuur, zogeheten '*flagship building projects*', in plaats van op gebouwen uit het verleden.⁴³ Het Guggenheim Museum in Bilbao noemt zij als een bekend voorbeeld van een project met een zeer vernieuwende architectuur dat bedoeld is om een 'gezicht' te geven aan de stad. Voor Nederland zou zij Rotterdam als voorbeeld kunnen noemen, waar het gemeentebestuur moderne gebouwen als de al genoemde Erasmusbrug en de Markthal als beeldsymbolen voor de stad gebruikt (hier moet bij gezegd worden dat Rotterdam sinds het bombardement in 1940 dan ook wel relatief weinig historische bebouwing heeft). Daarnaast stelt ze de vraag of, gezien de trend van globalisering en de multi-etnische en multiculturele samenleving, het verleden van een stad eigenlijk wel een goede basis is voor een identiteit. De multiculturele stad kent immers vele bevolkingsgroepen die zich niet kunnen herkennen in het verleden van de stad.⁴⁴

Als het gaat om het toevoegen van nieuwe architectuur in een historische binnenstad, wijst architectuurhistoricus Wim Denslagen op de opvatting onder architecten en monumentenzorgexperts dat het cultiveren van een harmonisch stadsbeeld verkeerd is, omdat een kunstmatig oud gehouden – of zelfs gemaakt – stadsbeeld een vorm van bedrog zou zijn. Zij vinden dat in een historische stad ook moderne architectuur – de eigen tijd - zichtbaar moet zijn, zodat de stad een historische gelaagdheid krijgt. In een échte historische binnenstad is van alle tijden wat te zien.⁴⁵ Denslagen staat hier kritisch tegenover. Waar het gaat over de historisch getrouwe reconstructies van door oorlog verwoeste binnensteden (zoals Frankfurt am Main in Duitsland en Ieper in België), een schrikbeeld voor die architecten die vinden dat enkel in een eigentijdse stijl gebouwd mag worden, schrijft hij:

'Reconstructies kunnen op magische wijze de band met het verleden herstellen en een gevoel van continuïteit oproepen. Wat dit betreft kunnen reconstructies van belang zijn voor het herstel van de identiteit van een stad, een streek of een land.'⁴⁶

Over de praktijk van het conserveren van historische steden, heeft Ashworth een alternatief geformuleerd voor het idee dat erfgoed een stad een identiteit kan geven. Volgens hem zou het

⁴³ A. Gospodini, 'Urban Morphology and Place Identity in European Cities: Built Heritage and Innovative Design', *Journal of Urban Design*, 9 (2004) 225-248, aldaar 226.

⁴⁴ Ibidem, 229.

⁴⁵ W. Denslagen, *Romantisch modernisme. Nostalgie in de monumentenzorg* (Amsterdam, 2004) 12.

⁴⁶ Ibidem, 234.

net zo goed kunnen leiden tot het verlies van een eigen identiteit.⁴⁷ Dat zou komen doordat historische steden overal dezelfde standaard-historische aankleding krijgen: overal dezelfde historiserende straatlantarens, wegbedekking en straatmeubilair.⁴⁸ Ook de gebouwen worden overal op dezelfde manier ‘gehistoriseerd’. Historische binnensteden gaan daardoor allemaal op elkaar lijken en verliezen hun eigenheid. Hij wijst op het bestaan van nationale ‘scholen’ van wat ‘vererfgoedisering’ genoemd kan worden (*‘heritagization’*): het tot erfgoedobject maken van – in dit geval – historische binnensteden.⁴⁹ Voor Nederland ziet hij een traditie van binnenstadconservatie die een obsessie heeft met huiselijkheid en kleinschaligheid, in de stijl van de romantische nostalgie van Anton Pieck. Dergelijke ‘nationale scholen’ – als ze inderdaad bestaan, Ashworth stelt niet dát ze onomstotelijk bestaan – kunnen al snel leiden tot een standaardisering van binnensteden waarbij deze hun eigen, lokale, kenmerken verliezen.⁵⁰

Ashworth merkt in zijn artikel verder op dat steden hun stadsbeeld een bepaalde richting op kunnen sturen, aansluitend bij de identiteit die zij willen tonen. Steden boven de grote rivieren laten volgens hem de ‘Gouden’ zeventiende eeuw zien, toen de Republiek op het hoogtepunt van zijn macht was, ongeacht lokale omstandigheden. In de zuidelijke provincies grijpt men eerder terug op de tijd van vóór de zeventiende eeuw, een eeuw die voor hen een tijd van overheersing door de Spaanse legers waren. Hier laat men de Bourgondische tijd zien, mede om een imago van ‘relaxedheid’, gemoedelijkheid en levensgenieten – het vermeende tegendeel van de Randstad - uit te stralen. Noordelijke provincies op hun beurt verwijzen graag naar hún ‘glorietijd’, de laat-middeleeuwse tijd van de Hanze. Dit komt tot uitdrukking in het conserveren van pakhuizen, symbool van de Hanzetijd.⁵¹

Belang van het onderzoek

Mijn onderzoek kan een bijdrage aan het wetenschappelijk debat leveren door een aantal van de eerdergenoemde theorieën te toetsen aan de casestudy Alkmaar. Wat mij interesseert, is wat er gebeurt als de ruimtelijke, economische en sociale situatie van een stad veranderen, als datgene waar een stad haar identiteit aan ontleent, verdwijnt. Een optie is dat de visie op die identiteit niet verandert, maar dan op een andere manier wordt ingevuld. Een andere optie is dat de stad een nieuwe identiteit aanneemt. Heerlen is een voorbeeld van de eerste optie. Heerlen was in de eerste helft van de twintigste eeuw dé stad van de mijnbouw. Haar hele

⁴⁷ G. Ashworth, ‘The conserved European city as cultural symbol: the meaning of the text’, in: B.J. Graham ed., *Modern Europe: place, culture and identity* (London 1998) 261-286, aldaar 275.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Een definitie van dit begrip geeft Ashworth niet, maar het zal neerkomen op het aanpassen van de binnensteden zodat deze meer genietbaar wordt voor de erfgoedtoerist, met een aansprekend verhaal en voorzien van de clichés die de erfgoedtoerist verwacht.

⁵⁰ Ashworth, ‘The conserved European city as cultural symbol’, 276.

⁵¹ Ibidem, 269.

identiteit was gestoeld op de economische activiteit die in de streek werd ontplooid en die in de gebouwde omgeving ook duidelijk zichtbaar aanwezig was. De mijnen zijn echter in de jaren zeventig gesloten en vrijwel alle gebouwen die daaraan herinnerden, zijn gesloopt. De stad heeft ervoor gekozen om de oude identiteit op een andere manier in te zetten. Het product van de mijnbouw, steenkool, was ooit een zeer belangrijke energiebron, het maakte Heerlen tot een energieleverancier. Nu heeft de stad projecten opgestart die het een leidende positie op het terrein van duurzame energie moeten geven. Hierdoor wordt een verband gelegd tussen het mijnverleden en een innovatieve, creatieve en duurzame manier van ondernemen voor de toekomst.⁵² Heerlen is daardoor wederom, of nog steeds, een energieleverancier. De stedelijke identiteit wordt zo behouden en op een moderne manier geherinterpreteerd.

De andere optie, dat de stad een andere identiteit aanneemt, hangt vaak samen met de omstandigheid dat de stad zich op andere activiteiten gaat richten: activiteiten die werkgelegenheid met zich mee moeten brengen. De visie op de identiteit van de stad kan (of misschien zelfs móet) dan meeveranderen. De vraag is welke gevolgen dit heeft voor het stadsbeeld. Op de theorie dat het verleden een grote rol speelt in de identiteit van de stad, is de in de introductie genoemde politiek gebaseerd die het rijk uitdraagt en door tal van gemeenten is overgenomen. Het erfgoedbeleid van deze gemeenten is doordeesemd van deze theorie. Het is voor het slagen van dit beleid wel van belang dat deze theorie ook klopt. Iedere theorie staat bloot aan kritiek, en de bovengenoemde is geen uitzondering. Er kan over gediscussieerd worden of al die steden die nu zo ijverig op zoek zijn naar hun identiteit en hun erfgoedbeleid baseren op de vermeende identiteit van hun stad, wel zinnig bezig zijn. Tal van vragen kunnen hierover gesteld worden: helpt het conserveren van historische gebouwen wel echt om een stedelijke identiteit te ontwikkelen of te versterken? Geeft een historisch stadsbeeld überhaupt wel een identiteit of kan dat ook op andere wijzen geschieden? Wortelt een identiteit werkelijk in het verleden of kun je zomaar iedere identiteit aan een stad geven die je wilt, als het toch een constructivistisch - maakbaar – concept is? Het onderzoek dat in deze scriptie vervat is, kan licht werpen op de relatie tussen stadsbeeld en stedelijke identiteit.

Het onderzoek draagt daarnaast bij aan kennis over de naoorlogse stedelijke ontwikkelingen van Nederlandse binnensteden. De wetenschappelijke literatuur over dit onderwerp spitst zich in veel gevallen toe op de nieuwbouwwijken en *new towns* als Almere en Lelystad die tijdens de wederopbouwperiode (1945-1965) werden gebouwd en minder op de oude binnensteden. De werken die zich wel op binnensteden richten, hebben voornamelijk de grote steden als Amsterdam, Rotterdam en Utrecht als onderwerp. Hierin worden projecten als de herbouw van de Rotterdamse binnenstad, de verwikkelingen rond het Utrechtse Hoog-

⁵² B. de Groot, 'Erfgoed is identiteit', in: S. van Dommelen, C.J. Pen, in: *Cultureel erfgoed op waarde geschat. Economische waardering, verevening en erfgoedbeleid* (z.p., 2013) 55-62, aldaar 58.

https://www.platform31.nl/uploads/attachment_file/101/Publicatie_PL31_Cultureel_Erfgoed.pdf

Catharijne en het proces van stadsvernieuwing in Amsterdam besproken.⁵³ Studies waarin Nederlandse binnensteden worden onderzocht vanuit het perspectief van stedelijke identiteit zijn schaars. De belangrijkste hiervan is die van Dormans e.a.⁵⁴ In hun studie uit 2003 analyseren zij voor vier Nederlandse steden, Arnhem, Groningen, Maastricht en Tilburg, hoe strategische actoren binnen de context van stedelijke ontwikkeling en positionering, omgaan met stedelijke identiteit. Hieruit blijkt dat deze actoren verschillende karakteriseringen (fysieke, sociale en economische) hanteren om de identiteit van de stad te beschrijven. Fortuin en Van der Graaff hebben het in hun onderzoek over de stedelijke identiteit van Rotterdam en bespreken de invloed van de gebouwde omgeving op de identiteit van de stad.⁵⁵ Een onderzoek naar stedelijke identiteit in relatie tot de ruimtelijke ontwikkeling dat Alkmaar als onderwerp heeft, is niet voorhanden. Mijn onderzoek kan een bijdrage leveren aan het discours over stedelijke identiteiten.

Het onderzoek draagt ten slotte bij aan de geschiedschrijving van de gemeente Alkmaar. Er zijn zeer veel boeken verschenen over de historie en het vroegere beeld van Alkmaar, maar dit zijn voor het grootste deel boeken gericht op een breed publiek, met veel foto's en weinig tekst. Op wetenschappelijk niveau is erg weinig over de naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van Alkmaar gepubliceerd. Het in 2007 verschenen standaardwerk *Geschiedenis van Alkmaar* gaat in één hoofdstuk beknopt in op de naoorlogse ruimtelijke ontwikkeling van de stad en slechts kort en in zeer grote lijnen op de binnenstad. Het Regionaal Archief Alkmaar

⁵³ Een standaardwerk op dit gebied is *Een geruisloze doorbraak. De geschiedenis van architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de wederopbouw van Nederland* van K. Bosma en C. Wagenaar, uit 1995. Zij beschrijven de wederopbouw van een aantal gebieden en steden, verspreid over Nederland, tussen 1945 en 1960. Het in 2012 verschenen werk van H. de Liagre Böhl, *Steden in de steigers. Stadsvernieuwing in Nederland 1970-1990*, geeft een overzicht van de stadsvernieuwing in de jaren zeventig en tachtig in twaalf Nederlandse steden. Alkmaar wordt in beide boeken niet besproken. *Functionele vernieuwing van binnensteden 1960-1990: lessen uit het reconstructieverleden* van D. Schuiling, M. Pflug en J. Straub uit 1990 is een onderzoek waarin een vergelijking wordt gemaakt tussen de reconstructieplannen voor binnensteden van de jaren zestig en zeventig en de stedelijke-vernieuwingsplannen voor binnensteden aan het eind van de jaren tachtig. Het is geen beschrijving van hoe de vernieuwing van binnensteden na de oorlog is verlopen, het richt zich vooral op de overeenkomsten en verschillen tussen de twee genoemde plansoorten. Zes steden worden aan een nader onderzoek onderworpen, maar alleen in dit licht. De dissertatie *Binnensteden veranderen. Atlas van het ruimtelijk veranderingsproces van nederlandse binnensteden in de laatste anderhalve eeuw* van R.A.F. Smook beschrijft de veranderingen in 36 binnensteden in de laatste anderhalve eeuw tot aan het jaar van verschijning, 1984. Alkmaar wordt besproken, maar beknopt.

⁵⁴ Dormans e.a., *De verbeelding van de stad*.

⁵⁵ Fortuin en Van der Graaff, *De stad verhaalt van de stad*.

bevat drie ongepubliceerde scripties over de naoorlogse ontwikkeling van de binnenstad. Een daarvan, uit 2007, richt zich op de totstandkoming van het basisplan van 1958 en dan met name op de reacties die daarop vanuit de samenleving kwamen.⁵⁶ Als het gaat om de naoorlogse stadsvernieuwing is in 1995 de gang van zaken tussen 1969 en 1994 onderzocht.⁵⁷ De ruimtelijke aspecten worden in deze studie slechts beknopt besproken. Uit 1977 stamt een studie naar de aanpak van de stadsvernieuwing, die toen nog op het punt van beginnen stond.⁵⁸ Hierin komen alleen de financiële en organisatorische aspecten aan bod, de ruimtelijke in het geheel niet. Een studie waarin het ruimtelijk beleid van Alkmaar van na de oorlog en de relatie daarvan met de stedelijke identiteit wordt onderzocht, is er niet.

Methode van onderzoek

Zoals eerder is opgemerkt, kan een visie op een stedelijke identiteit uit vele elementen bestaan: het stadsbeeld, de bevolkingssamenstelling, het verleden, de ligging en het type bedrijvigheid dat in de stad voornamelijk ondernomen wordt, om er een aantal te noemen. In dit onderzoek kijk ik naar drie aspecten: de functie die aan de binnenstad werd toegeschreven, het beeld van de binnenstad in de vorm van de fysieke bebouwing en openbare ruimtes en de betekenisgeving aan het verleden van de stad. Ik heb daarbij gekeken naar de visie van het gemeentebestuur van Alkmaar op de stedelijke identiteit, daartoe aangezet door de opvatting van Dormans e.a. dat het gemeentebestuur de belangrijkste actor is als het gaat om de vorming van de stedelijke identiteit. Andere actoren zijn grotendeels buiten beschouwing gebleven. Daar waar de opvatting over de identiteit bij sommige andere actoren een opvallend contrast vormt met die van het gemeentebestuur, wordt die wel genoemd.

Uitspraken van het stadsbestuur over de drie genoemde aspecten van de stedelijke identiteit kunnen vervat zijn in documenten als raadsprogramma's, structuurvisies of coalitieakkoorden. Onderzoeken hoe in de eerste decennia na de oorlog het gemeentebestuur tegen de identiteit van Alkmaar aankeek, is minder eenvoudig dan voor de huidige tijd. Tegenwoordig benoemen gemeentebesturen in hun structuurvisies en andere richtinggevende documenten regelmatig expliciet de stedelijke identiteit. Ze vermelden daarin wat 'het eigene' van de stad is, wat kenmerkend is voor de stad en wat voor een soort stad zij is. Zoals in hoofdstuk 1 zal worden getoond, is dit ook een onderwerp waar gemeenten zich pas de laatste decennia mee bezig zijn gaan houden. Daarnaast is het onduidelijk of raadsprogramma's en

⁵⁶ J. Daamen, *Het elfde gebod in Alkmaar: Gij zult niet dempen* (Masterthesis Architectuurgeschiedenis en Monumentenzorg, Universiteit Utrecht, 2007).

⁵⁷ H. Hoogervorst, *Stadsvernieuwing Alkmaar 1969-1994: van de doelstellingen van toen naar de knelpunten van morgen* (Afstudeerscriptie faculteit Bouwkunde, TU Delft, 1995).

⁵⁸ J.H.M. Rovers, *Stadsvernieuwing in Alkmaar : een onderzoek naar de wijze waarop in Alkmaar het probleem van de stadsvernieuwing wordt aangepakt* (afstudeerscriptie faculteit bedrijfskunde, Universiteit van Amsterdam, 1977).

coalitieakkoorden in de eerste decennia na de oorlog in Alkmaar opgesteld werden, in het Regionaal Archief komen dergelijke documenten voor deze periode in ieder geval niet voor. Zoals verderop in deze scriptie getoond zal worden, is het pas in het jaar 1958 dat het bestuur zich in een ruimtelijk visiedocument, te weten het saneringsplan uit dat jaar, uitlaat over hoe zij de stad ziet. Tot dat moment zijn de bronnen beperkt, maar niet geheel afwezig. Om een indruk te krijgen hoe in de jaren 1945-1957 vanuit de gemeente tegen de stedelijke identiteit van Alkmaar aan gekeken werd, is gebruik gemaakt van toespraken van een aantal burgemeesters in de gemeenteraad en in één geval van een interview in een krant.

Uitspraken waaruit de opvattingen van het gemeentebestuur over de stedelijke identiteit in de jaren zeventig afgeleid kunnen worden zijn eveneens schaars. De eerste totaalvisie op de binnenstad sinds het Basisplan 1967 verscheen pas in 1983, de *Structuurvisie Binnenstad e.o. 1983*. Deze wordt uitgebreid besproken. Voor het daaraan voorafgaande decennium ontbreekt een dergelijk document. Collegeprogramma's van voorgaande jaren ontbreken in het archief.

Onderzoek naar gemeentelijk monumentenbeleid

Verder heb ik onderzoek gedaan naar het gevoerde monumenten- en erfgoedbeleid in de periode. Kennis hierover is belangrijk voor dit onderzoek, om erachter te komen welke waarde het gemeentebestuur hechtte aan de resterende overblijfselen van het verleden van de stad. Deze waardering kan namelijk ook van invloed zijn op de visie op de stedelijke identiteit. Om de ontwikkeling van dit beleid te onderzoeken is gebruik gemaakt van de verschillende beleidsnota's en verordeningen die hiervoor zijn opgesteld, beginnend met de Monumentenverordening in 1958 en eindigend met het *Erfgoedbeleid 2016-2026*. Tot aan circa 1990 waren deze in het Regionaal Archief Alkmaar te vinden, vanaf circa 2015 biedt internet uitkomst. Voor de daartussen liggende periode heb ik een beroep gedaan op de gemeente Alkmaar, waar ik enkele documenten van heb gekregen.

Onderzoek naar ruimtelijke ontwikkelingen

Het onderzoek naar het ruimtelijk beleid en de naoorlogse stedenbouwkundige ontwikkeling van de Alkmaarse binnenstad bestond voor een klein deel uit literatuuronderzoek, maar vooral uit archiefonderzoek. In het Regionaal Archief Alkmaar zijn bijna alle gemeentelijke beleidsnota's, bestemmingsplannen en andere plannen die het ruimtelijk beleid bevatten tot het jaar 2000, te vinden. Bij het onderzoek naar de ruimtelijke veranderingen in de deelperiode 1945-1970 is gebruik gemaakt van het in 1971 verschenen boek *Alkmaar honderd jaar stadsontwikkeling 1870-1970* van H. Koolwijk. Hierin is per jaar, beginnend vanaf 1870 tot precies een eeuw later, genoteerd welke ruimtelijke ontwikkelingen zich in Alkmaar hebben voorgedaan. Het is zeer onwaarschijnlijk dat Koolwijk in zijn boek alle veranderingen in de binnenstad heeft opgenomen. Hij zal de belangrijkste hebben geselecteerd en de minder ingrijpende ontwikkelingen onvermeld hebben gelaten. Ongetwijfeld zullen in de 25 jaar die deze periode beslaat, meer panden gerestaureerd en vernieuwd zijn. Een volledig overzicht van alle veranderingen tussen 1945 en 2018 is echter niet beschikbaar. Bovendien zou het te ver voeren om deze allemaal op

te nemen. Met de selectie die in de hoofdstukken 2 tot en met 4 is gemaakt, is voor een aantal plaatsen goed te zien in hoeverre de binnenstad in de onderzochte perioden veranderde.

Voor het onderzoek was verder de website www.alkmaaropdekaart.nl van groot nut. Hierop is van een groot aantal panden in de binnenstad de complete historie uitgezocht en met veel foto's, tekst en krantenknipsels beschreven. Veel van de feitelijke informatie over bouwjaar, gebruik en sloop van verschillende panden die in de volgende hoofdstukken is vermeld, komt van deze site.

Aan de beleidsdocumenten vanaf het jaar 2000 was moeilijker te komen. Deze liggen nog niet bij het Regionaal Archief Alkmaar, maar nog bij de gemeente Alkmaar zelf. Waar de stukken bij het Regionaal Archief eenvoudig op te vragen zijn, is dat bij de gemeente veel lastiger. Er is geen overzicht of inventaris gemaakt van documenten die de afgelopen twintig jaar zijn verschenen. Het kwam vooral neer op onderzoek van de beleidsstukken zelf, en naar de vraag of deze een voorganger hadden gehad. Beleidsdocumenten en bestemmingsplannen van de laatste tien jaar zijn in enkele gevallen ook op internet te vinden.

Definiëring begrippen

In deze scriptie wordt een aantal begrippen gebruikt die nadere afbakening behoeven. Dit zijn de volgende.

Stedelijke identiteit

Het begrip 'stedelijke identiteit' wordt in deze scriptie begrepen op de constructivistische manier. Het is niet een vaststaand iets, maar een sociale constructie, veranderlijk met de tijd en de omstandigheden en afhankelijk van wie zich erover uitlaat. De stedelijke identiteit is de opvatting van wat de stad, of wat de rol, het wezen van de stad, is; dat wat de stad kenmerkt. Dit wordt uitgedrukt in uitspraken als: 'Rotterdam was vroeger een echte havenstad, maar is nu een moderne stad van bijzondere architectuur, innovatie, een wereldstad, Manhattan aan de Maas', 'Amsterdam is een tolerante, open stad', of 'Parijs is altijd al de wereldhoofdstad van de mode geweest'. Een stedelijke identiteit kan vele aspecten bevatten, ik beperk me in dit onderzoek tot de aspecten functie, stadsbeeld (gebouwde omgeving) en verleden van de stad.

Ruimtelijke ontwikkeling

Met de ruimtelijke ontwikkeling van de Alkmaarse binnenstad wordt in dit onderzoek bedoeld de fysieke veranderingen in het stedelijk weefsel c.q. lay-out van de Alkmaarse binnenstad, met andere woorden veranderingen in de bebouwing, de functies of het gebruik van gronden en panden.

Alkmaarse binnenstad

De binnenstad van Alkmaar beslaat in dit onderzoek het gebied dat in de afbeelding op de volgende pagina omlijnd is weergegeven. Het betreft de gronden die omgeven zijn door het

Noordhollands Kanaal in het noorden en deel van het oosten, en de oude vestingwerken in het westen en het zuiden.

Afbeelding 0.1, Topografische kaart van Alkmaar. Bron: Wikipedia.nl, omlijning door auteur.

Traditionele architectuur

Onder traditionele architectuur wordt de architectuur verstaan die vanouds in de binnenstad van Alkmaar werd toegepast. Anders gezegd: architectuur die niet als eigentijdse architectuur aangemerkt kan worden. Traditionele panden zijn veelal als topgevel uitgevoerd in een typisch oud-Hollandse stijl, als een trapgevel, een halsgevel, een klokgevel of een lijstgevel. De voorgevels zijn van baksteen, met rood als overheersende kleur. De gevels hebben ramen met een staande rechthoek. De kozijnen zijn van hout en geverfd in een lichte tint als wit of crème, bewegende delen zijn in beginsel uitgevoerd in een contrasterende kleur als donkerrood, donkergroen of bruin. Deze panden hebben een kap waarvan de nokrichting haaks op de weg staat, met een helling tussen de 45 en 60 graden. Het dak is bedekt met oranje of donkergrijze keramische pannen.⁵⁹

Een pand in traditionele architectuur hoeft niet per se oud te zijn, ook hedendaagse panden kunnen een traditionele architectuur hebben, in dat geval wordt gesproken van historiserend bouwen. Overigens moet deze term niet verward worden met het traditionalisme, ook wel Delftse School genoemd. Deze stroming viel wel terug op de traditionele en streekeigen

⁵⁹ Deze kenmerken zijn ontleend aan de Welstandsnota van de gemeente Alkmaar: Gemeente Alkmaar, *Welstandsnota Alkmaar 2016* (Alkmaar, 2016) 47-48.

architectuur uit voorgaande tijden, maar is een aparte architectuurstroming die in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw een sterke bloei kende en vanaf de jaren vijftig minder belangrijk werd. In hoofdstuk 1 zal deze stroming nader worden besproken.

Moderne architectuur

Wat in deze scriptie onder 'moderne architectuur' wordt verstaan is de architectuur die veelal voortborduurde op de modernistische/functionalistische stijl die aan het begin van de twintigste eeuw opkwam. In hoofdstuk 1 wordt deze eveneens beschreven, in de paragraaf over de architectonische stijlen. Meer in het algemeen versta ik hier de architectuur onder die minder of niet aansluit bij het historische stadsbeeld dat bestaat uit zeventiende-, achttiende- en negentiende-eeuwse architectuur van traditionele trap-, hals- en lijstgevels, gemaakt van traditionele materialen als bak- en natuursteen.

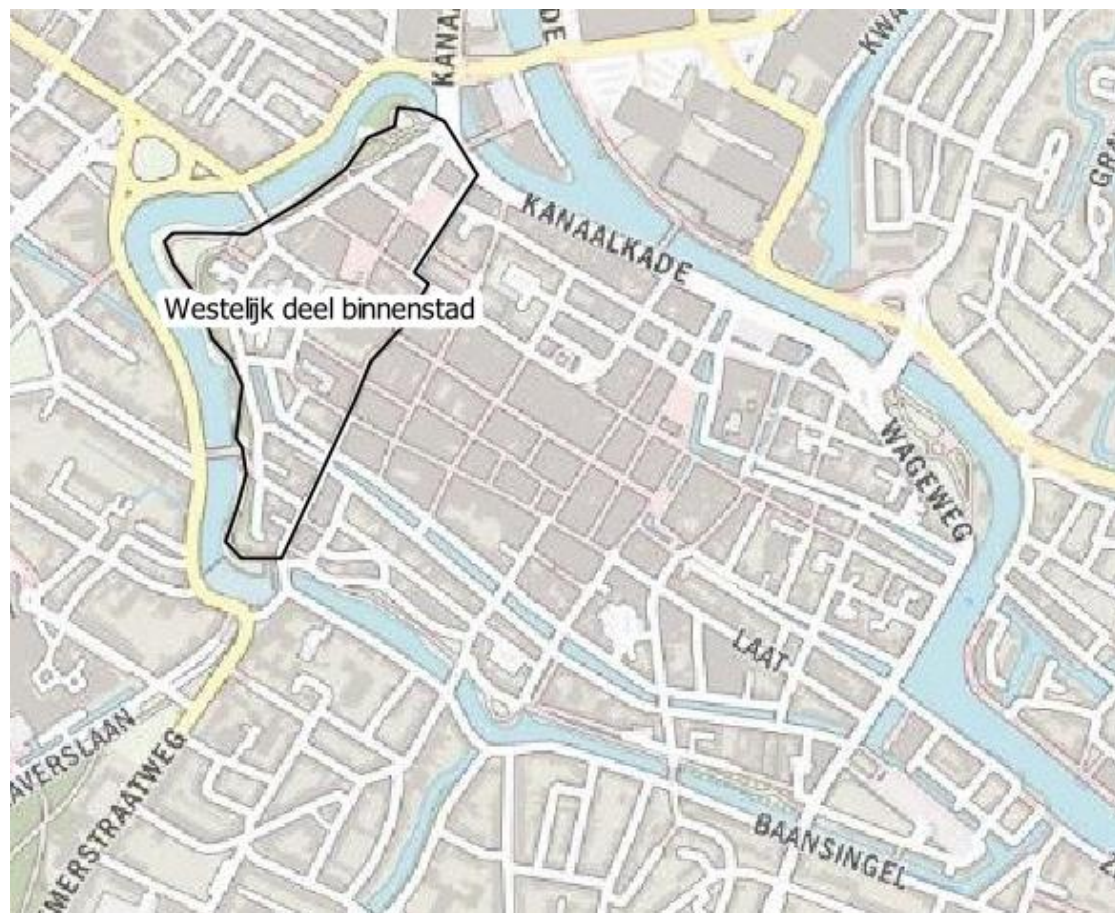
Onderverdeling onderzoeksperiode in deelperioden

De naoorlogse periode wordt in dit onderzoek opgedeeld in drie deelperioden: 1945-1970, 1971-2000 en 2001-2018. Zoals uit het onderzoek zal blijken, is er een rechtvaardiging voor deze specifieke opdeling te geven. Globaal genomen zat de gemeente tussen 1945 en 1970 op het spoor van de 'cityvorming'. Tussen 1971 en 2000 is het cityvormingsidee verlaten en kwam de aandacht voor het historische karakter van de stad op. Dit was ook de periode waarin de stedelijke vernieuwing in Alkmaar ervoor zorgde dat delen van de binnenstad gerenoveerd en gerestaureerd werden. Tussen 2001 en 2018 zijn de monumenten en het stedelijk verleden leidend geworden voor veel ruimtelijke ontwikkelingen.

Onderverdeling binnenstad in deelgebieden

Om de ruimtelijke ontwikkeling van de binnenstad gestructureerd te bestuderen, heb ik de binnenstad in vier deelgebieden ingedeeld. Per deelgebied ga ik in de volgende hoofdstukken na hoe de ruimtelijke ontwikkeling ervan is geweest. Op de volgende pagina's geef ik een beschrijving van deze deelgebieden.

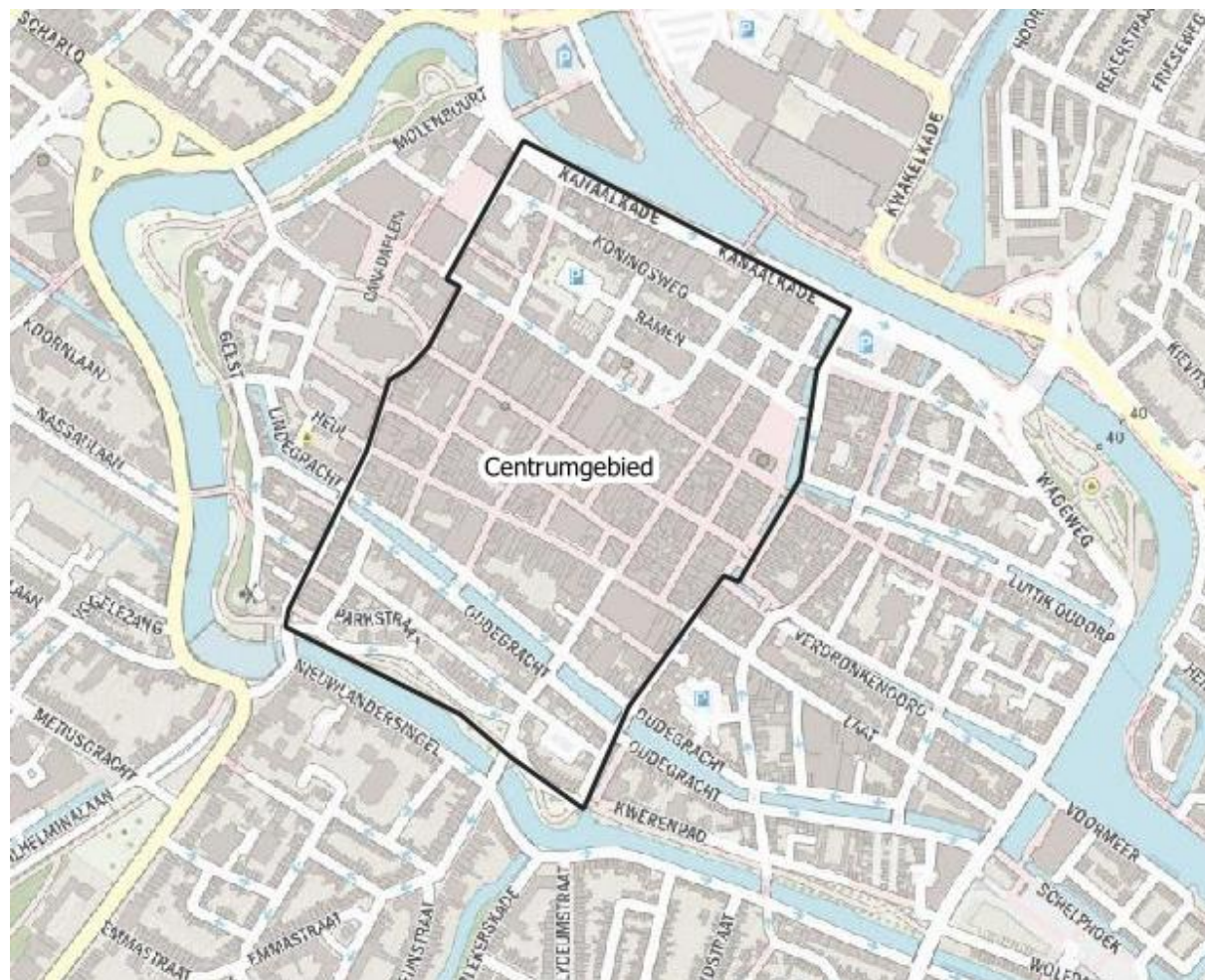
Westelijk deel binnenstad

Afbeelding 0,2: Westelijk deel binnenstad

Het deelgebied dat het westelijk deel van de binnenstad wordt genoemd, beslaat het min of meer driehoekige gebied dat in het westen begrensd wordt door het water van de Singelgracht en in het oosten door de straten Ritsevoort, Koorstraat, Sint Laurensstraat en Sint Sebastiaanstraat. De grootste en belangrijkste blikvanger in dit deelgebied is de eind vijftiende-eeuwse Grote of Sint Laurenskerk.

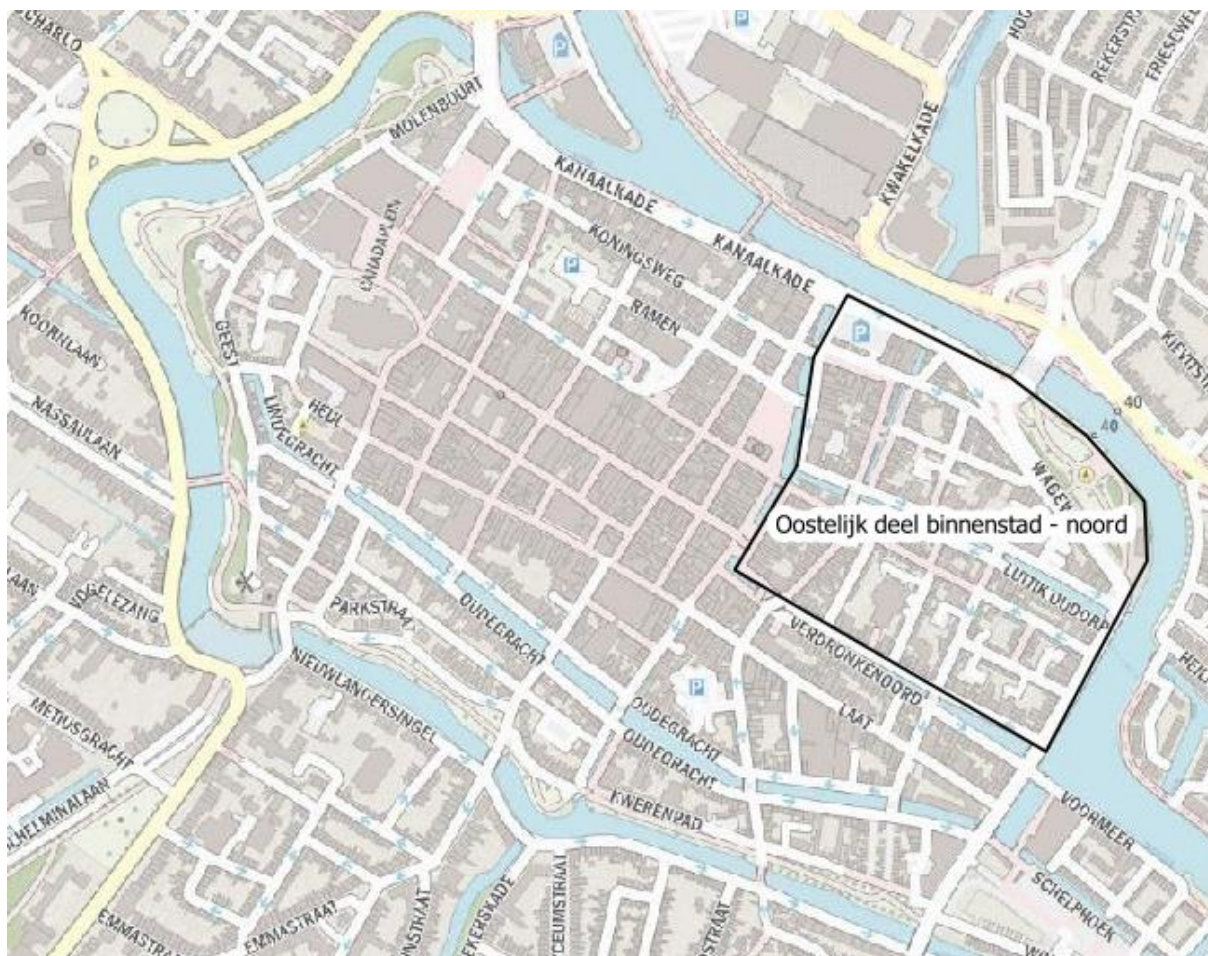
Centrumgebied

Afbeelding 0.3: Centrumgebied

Het deelgebied dat als centrumgebied wordt aangeduid, wordt in het westen begrensd door dezelfde lijn die de oostgrens vormt van het westelijk deel, te weten Ritsevoort, Koorstraat, Sint Laurensstraat en Sint Sebastiaanstraat. De noordelijke en zuidelijke grens zijn tevens de noordelijke en zuidelijke rand van de binnenstad. In het noorden is dit het Noordhollands Kanaal, in het zuiden het water van de Singelgracht. Ten oosten wordt het gebied begrensd door de grachten Voordam en Mient en de lijn Hofstraat-Baangracht. Dit gebied is gedurende de gehele onderzochte periode voor het grootste deel te kenmerken als het winkelhart van Alkmaar, met straten als de Langestraat, de Laet en de Gedempte Nieuwesloot. Hier liggen historische gebouwen als het stadhuis en het Hof van Sonoy. In het westen ligt het Waagplein met daaraan het icoon van de stad, de Waagtoren. Het zuiden van dit gebied is meer een woongebied, met de Oudegracht en straten als de Gedempte Baansloot en het Kwerenpad.

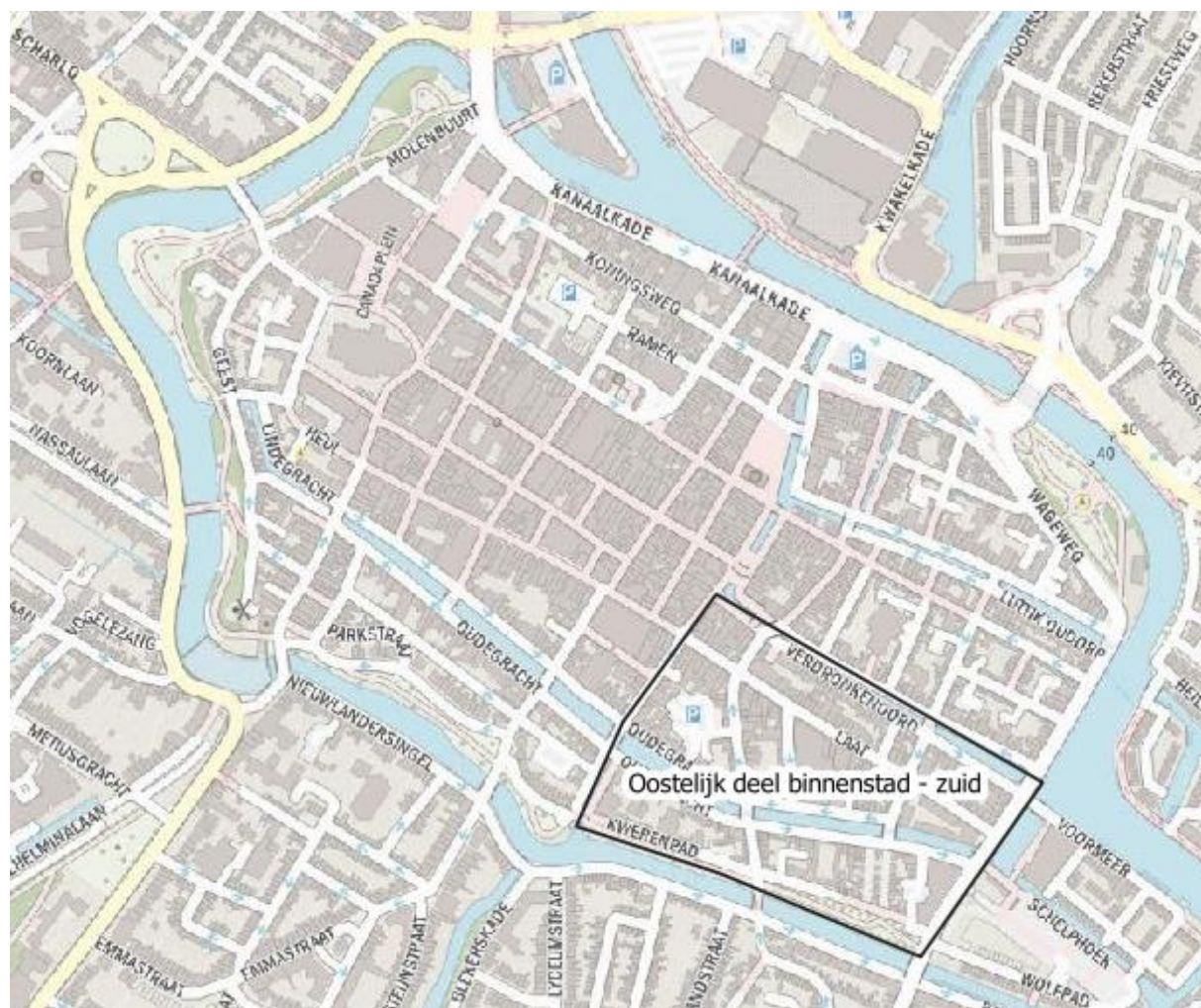
Oostelijk deel binnenstad – noord

Afbeelding 0.4: Oostelijk deel binnenstad - noord

Dit deelgebied wordt begrensd door de grachten Mient en Voordam in het westen en het Verdrongenoor in het zuiden. Het Noordhollands Kanaal en de Kanaalkade vormen de grens in het noorden en oosten. Het gebied wordt doorsneden door de grachten Verdrongenoor, Kooltuin en Luttik Oudorp. In de noordoosthoek ligt het Victoriepark. Het is voor het grootste deel te kenmerken als een woongebied. De Friese brug in het noorden van het deelgebied is een van de verbindingen met het gebied buiten de binnenstad. Aan het Verdrongenoor staat de laat negentiende-eeuwse Sint Laurentiuskerk. In dit deelgebied liggen tevens historische gebouwen als de zeventiende-eeuwse Accijnstoren, gelegen aan de Bierkade en het laat-middeleeuwse Huis met de Kogel, gelegen aan de Appelsteeg.

Oostelijk deel binnenstad– zuid

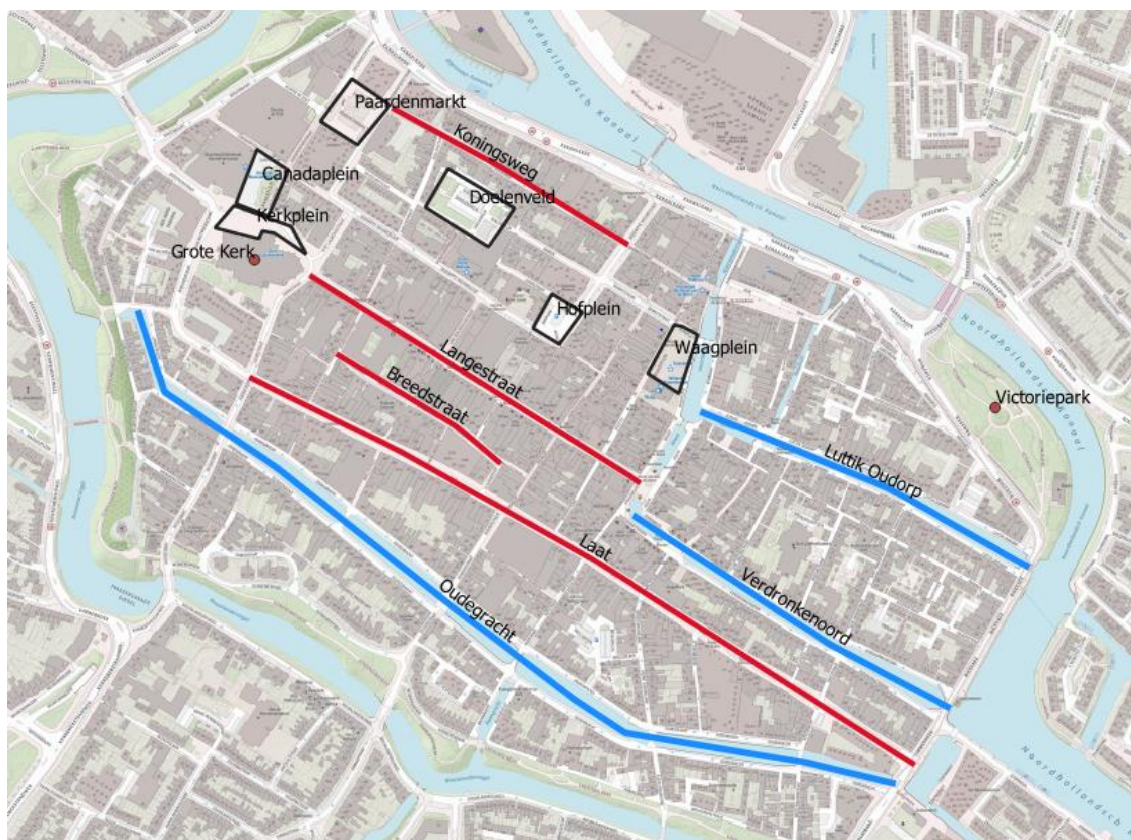

Afbeelding 0.5: Oostelijk deel binnenstad – zuid

Het zuidelijk deel van het oostelijk stadsdeel wordt begrensd door het Verdrunkenoord in het noorden, de Hofstraat in het westen en het water van de Baansingel in het zuiden. Het oosten wordt begrensd door de Korte Vondelstraat. Hier liggen de oostelijke delen van de belangrijke winkelstraat Laat en van de Oudegracht. Het is voornamelijk te kenmerken als een woongebied en hoewel er zich hier ook winkels bevinden, is dit deelgebied veel minder als winkelgebied aan te merken dan het centrumdeel. Hier liggen cultuurhistorische objecten als het Wildemanshofje en monumenten als de Kapelkerk en de Lutherse Kerk.

Situering belangrijkste ruimtelijke elementen

In dit onderzoek komen veel namen van straten, pleinen en andere ruimtelijke elementen zoals grachten langs. Voor iemand die niet in Alkmaar bekend is, zal het wellicht lastig zijn om zich te oriënteren waar in de stad deze elementen liggen. In onderstaande plattegrond zijn de belangrijkste straten, grachten, pleinen en andere elementen aangegeven. Deze worden in de volgende hoofdstukken veel genoemd. Het gaat hier om de pleinen Paardenmarkt, Canadaplein, Doelenveld, Hofplein en Waagplein. De vier eerstgenoemden zijn na 1945 grondig gerenoveerd, de bebouwing rond deze pleinen is - soms meerdere keren – vernieuwd. Van de straten in de binnenstad zijn de Langestraat en de Laat de belangrijkste winkelstraten. In dit onderzoek is een groot aantal gebouwen opgenomen die aan één van deze twee straten staan. De grachten Luttk Oudorp, Verdronkenoord en Oudegracht komen eveneens vaak ter sprake, deze zijn hieronder ook weergegeven. Ten slotte zijn de ligging van de Grote Kerk en het Victoriepark aangegeven.

Afbeelding 0.6, situering van de belangrijkste ruimtelijke elementen in de binnenstad.

Het gebied rond de Grote Kerk komt in dit onderzoek veelvuldig ter sprake. Dit gebied is meerdere keren aan verandering onderhevig geweest. Vanaf het eind van de jaren zestig is hier bebouwing gesloopt, om in de jaren zeventig opgevuld te worden met nieuwe bebouwing, die in de decennia daarna opnieuw gesloopt werd om opnieuw vervangen te worden door nieuwe bebouwing. Afbeelding 0.7 toont dit gebied zoals het er aan het begin van de periode die in dit

onderzoek wordt behandeld, in 1945, bij lag. Vanouds had dit gebied een onregelmatige kavelmaat doordat in een ver verleden kloosters en hoven rond de kerk stonden. Deze zijn eeuwen geleden, ten tijde van het beleg van Alkmaar in 1572, al gesloopt. Hier werden later grote gebouwen met een openbaar karakter gebouwd. Direct ten westen van de kerk stond lange tijd het Rijksopvoedingsgesticht, dat vóór de oorlog al zijn functie verloren had. Een deel van de bebouwing was als postkantoor in gebruik genomen. Ten noorden van de kerk stond het Landbouwhuis, ten westen daarvan bevond zich zwembad 'De Overdekte'. Het Canadaplein en de Paardenmarkt waren twee grote, open terreinen die als parkeerterrein gebruikt werden. Aan de oostkant van de Paardenmarkt lag de voormalige Rijks Hogere Burgerschool, ten zuiden dáárvan de brandweerkazerne. Verder zijn nog het politiebureau te noemen, ten noorden van de kerk, en het kantongerecht, ten zuiden van de kerk.

Afbeelding 0.7, uitsnede uit een plattegrond van de binnenstad uit 1945. Te zien is hoe de kerk staat ingeklemd temidden van andere bebouwing. Collectie Regionaal Archief Alkmaar, PR1007008.

Leeswijzer

Dit onderzoek is als volgt opgebouwd. Hoofdstuk 1 bevat een historisch overzicht van een aantal onderwerpen die samenhangen met stedelijke identiteit en ruimtelijke ontwikkelingen in binnensteden. Dit hoofdstuk is bedoeld om de naoorlogse ontwikkelingen in Alkmaar, die de hoofdstukken daarna worden beschreven, in een context te plaatsen. De volgende drie hoofdstukken geven de gang van zaken in Alkmaar in de periode 1945-2018 weer. Hoofdstuk 2 beschrijft de periode 1945-1970, hoofdstuk 3 de volgende dertig jaar tot aan de eeuwwisseling en hoofdstuk 4 de afgelopen twee decennia, tot aan 2018. Deze drie hoofdstukken kennen eenzelfde opbouw. Na een korte inleiding wordt eerst de visie op de stedelijke identiteit in de betreffende periode beschreven. Daarna volgt een uiteenzetting van het gemeentelijke monumentenbeleid. Daarna volgt een overzicht van de ruimtelijke ontwikkelingen die de binnenstad in deze periode gekend heeft. Ieder hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie. Een uitzondering vormt het eerste hoofdstuk, waarin aan het begin een overzicht wordt gegeven van de toestand van de Alkmaarse binnenstad net na de oorlog. Afsluitend volgt de conclusie, waarin de resultaten uit het onderzoek worden afgezet tegen de wetenschappelijke theorieën over stedelijke identiteit en de relatie met erfgoed, het stadsbeeld en de ontwikkeling van binnensteden.

Hoofdstuk 1 – Invloeden op stedelijke identiteit en stadsbeeld

1.1 Inleiding

De visie op de stedelijke identiteit en de ruimtelijke ontwikkelingen die zich vanaf 1945 in Alkmaar voltrokken, kwamen niet in een vacuüm tot stand. Maatschappelijke, architectonische en economische trends op landelijk en soms zelfs hoger niveau hebben hier allemaal invloed op uitgeoefend. In dit hoofdstuk geef ik een beeld van de achtergrond waartegen de visie op de stedelijke identiteit en de ontwikkeling van de Alkmaarse binnenstad vorm kreeg. Ik richt mij daarbij op vier aspecten. Ten eerste ga ik in paragraaf 1.2 in op de ideeën over wat de functie van binnensteden zou moeten zijn. Deze hebben vanaf het eind van de oorlog tot aan heden een ontwikkeling doorgemaakt, die vele steden in Nederland, zo ook Alkmaar, heeft beïnvloed. Ten tweede wordt in paragraaf 1.3 beschreven hoe bij stedenbouwkundigen, architecten en overheden de visie op het belang van een stedelijke identiteit veranderd is in de loop der jaren. Paragraaf 1.4 geeft een overzicht van de architectuurstromingen die Nederland na de oorlog gekend heeft. Trends op dit gebied hebben uiteraard ook hun invloed op het stadsbeeld. Afgesloten wordt met paragraaf 1.5, een uiteenzetting van het beleid op het gebied van erfgoed- en monumentenzorg op rijksniveau. Het gemeentelijke monumentenbeleid van Alkmaar kwam immers tot stand binnen de kaders van het landelijke beleid en is hier ook sterk door beïnvloed.

1.2 De ontwikkeling van binnensteden

1.2.1 De toestand van Nederlandse binnensteden na 1945

Na de Tweede Wereldoorlog verkeerden veel Nederlandse binnensteden in een deplorabele toestand. Sommige binnensteden, zoals Rotterdam, Nijmegen, Middelburg en Groningen, waren grotendeels verwoest. In andere steden waren veel panden, mede door de jarenlange economische crisis die aan de jaren veertig vooraf gegaan was, lange tijd niet of nauwelijks onderhouden. Hele delen van binnensteden lagen er verpauperd bij. Met hun vaak smalle straten, niet gebouwd op autoverkeer, waren binnensteden bovendien voor auto's moeilijk toegankelijk.⁶⁰ De slechte woonomstandigheden en de grote woningnood als gevolg van de fors toegenomen bevolkingsgroei maakten dat mensen wegtrokken uit de binnensteden. Dit proces, 'suburbanisatie' genoemd, was eind negentiende eeuw al begonnen. Om de stijgende bevolkingsgroei op te vangen, werden buiten de binnensteden in de eerste vier decennia na de eeuwwisseling nieuwe woonwijken gebouwd.⁶¹ De bevolkingsgroei nam na de oorlog als gevolg van de *babyboom* nog meer toe. Grootschalige woningbouw was nodig om de enorme

⁶⁰ H. de Liagre Böhl, *Steden in de steigers. Stadsvernieuwing in Nederland 1970-1990* (Amsterdam, 2012) 8.

⁶¹ Ibidem, 14.

woningnood het hoofd te bieden. Een explosieve welvaartsstijging leidde ertoe dat mensen zich ruimere woningen konden veroorloven, die in de binnenstad vaak zelden te vinden waren. Het toegenomen autobezit maakte het ook mogelijk om verder van het werk af te gaan wonen. Het waren vooral de hogere inkomens die uit de binnensteden wegtrokken. Degenen die achterbleven waren degenen die een huis in een buitenwijk niet konden betalen, maar voor wie het onderhoud van hun woning ook te duur was. De kwaliteit van de woningen in de binnensteden werd hierdoor steeds slechter. 6% van de landelijke woningvoorraad na de oorlog bestond uit krotten.⁶²

1.2.2 Cityvorming

Van een hoofdzakelijk agrarische economie werd Nederland in de jaren vijftig steeds meer een dienstverleningseconomie en een consumptiemaatschappij.⁶³ Dit had ingrijpende gevolgen voor de binnensteden. Gemeentebesturen van een groot aantal steden kwamen in de ban van de cityvormingsgedachte. Cityvorming, vernoemd naar het zakencentrum van Londen, hield in het omvormen van oude binnensteden tot moderne zakencentra.⁶⁴ Ook dit proces was aan het eind van de negentiende eeuw al aangevangen. Winkels en zakelijke dienstverlening begonnen zich toen te concentreren in de binnensteden. De warenhuizen met een groot assortiment aan goederen en een daarvoor benodigd groot winkelvloeroppervlak begonnen op te komen. Ook de dienstverlenende sector, als banken, kantoren en overheidsinstellingen, werd steeds belangrijker.⁶⁵ In het geval van Alkmaar is dit te zien op een 'wandelkaart' uit 1925, een plattegrond van de gemeente met daarop aangegeven de belangrijkste gebouwen en instellingen (scholen, kerken, maar ook banken en overheidsinstellingen). Hierop is te zien dat medio jaren twintig al tal van kantoren, zowel in de zakelijke dienstverlening als overheidsinstellingen, zich in de binnenstad bevonden. Dit betrof een groot aantal banken, voor een deel verband houdende met de veemarktfunctie van de stad, maar ook het rijksbelastingkantoor en bureaus van de lichtbedrijven, de Raad van Arbeid, gemeentewerken, Rijkswaterstaat, Kadaster, de Keuringsdienst voor Waren en het Provinciale Waterleidingbedrijf waren hier te vinden.⁶⁶

Eind jaren vijftig werd dit cityvormingsproces echter veel grootschaliger en planmatiger ingezet. Veel van de leeggekomen woonpanden werden bestemd voor de zakelijke

⁶² H. de Liagre Böhl, *Steden in de steigers*, 17.

⁶³ T. Verlaan, *De toekomst van de Nederlandse binnenstad 1960-1978* (z.p., 2016) 8.

⁶⁴ T. Verlaan, *De ruimtemakers. Projectontwikkelaars en de Nederlandse binnenstad 1950-1980* (Nijmegen, 2017) 21.

⁶⁵ R.A.F. Smook, *Binnensteden veranderen, atlas van het ruimtelijk veranderingsproces van Nederlandse binnensteden in de laatste anderhalve eeuw* (Zutphen, 1984) 25.

⁶⁶ 'Wandelkaart voor Alkmaar', Plattegrond met uitgebreide legenda van belangrijke gebouwen en instellingen, circa 1925. Collectie RAA, PR 1005143.

dienstverlening en commerciële functies. De binnensteden moesten het economisch hart van de grotere stad vormen en kantoren, commerciële bedrijven en warenhuizen gaan huisvesten. Wonen zou voortaan buiten de binnensteden plaatsvinden, in de nieuwe woonwijken die juist voor dit doel werden aangelegd. Om de binnensteden voor al het personeel en publiek goed bereikbaar te maken, waren grote ingrepen noodzakelijk om het autoverkeer ruim baan te geven. De herstructurering van de binnensteden stond dan ook grotendeels in het teken van de auto.⁶⁷ In veel steden werden verkeersdoorbraken toegepast en autowegen aangelegd.⁶⁸ Nieuwbouw vond veelal plaats in de vorm van hoogbouw.⁶⁹ De vervallen woningen werden in veel gevallen gesloopt, het opknappen en behouden van woningen kwam weinig voor.⁷⁰

1.2.3 Stadsvernieuwing

Tegen het begin van de jaren zeventig kwam er protest tegen de cityvorming en het grootschalig slopen van bebouwing. Naast de algehele toegenomen mondigheid van de burger door de maatschappelijke ontwikkelingen eind jaren zestig, kwam dit ook door de ervaren praktijk van de volkshuisvesting in het voorafgaande decennium. De bewoners van de binnenstad hadden een weerstand tegen het gedwongen verhuizen ontwikkeld. De flatwijken die rond de binnenstad verrezen bleken niet de aantrekkelijke woonoorden te zijn die de architecten voor ogen hadden gehad. Bovendien bleken deze vaak te duur te zijn.⁷¹ Bij veel bedrijven en winkels was de behoefte om zich in de binnenstad te vestigen, afgenomen. Zij vestigden zich liever aan de rand van steden, waar genoeg ruimte en parkeergelegenheid was. De economische recessie midden jaren zeventig leidde tot een nog verdere afname van de drang tot cityvorming.⁷² Het Rijk ontwikkelde als reactie hierop een nieuwe visie, die van de 'compacte stad'. Handhaving van het eigen karakter van de binnenstad was het uitgangspunt, hoogbouw werd taboe.⁷³ De linkse actiepolitiek die begin jaren zeventig ontstaan was, erkende de gehechtheid van mensen aan hun buurt en dit werd het uitgangspunt van de stadsvernieuwing. Het tijdperk van de cityvorming was hiermee voorbij. Het besef ontstond dat de restauratie van oude panden het herstel van een hele buurt kon stimuleren.⁷⁴

⁶⁷ T. Verlaan, *De ruimtemakers. Projectontwikkelaars en de Nederlandse binnenstad 1950-1980* (Nijmegen, 2017) 21.

⁶⁸ H. van der Cammen e.a., *The Selfmade Land. Culture and Evolution of Urban and Regional Planning in the Netherlands* (Antwerpen, 2012) 219.

⁶⁹ R. Rutte, J.E. Abrahamse, *Atlas van de verstedelijking in Nederland. 1000 jaar ruimtelijke ontwikkeling* (Bussum, 2014) 286.

⁷⁰ De Liagre Böhl, *Steden in de steigers*, 19-20.

⁷¹ Ibidem, 8.

⁷² Ibidem, 24.

⁷³ Ibidem, 26.

⁷⁴ Ibidem, 28.

Stadsvernieuwing zorgde voor het opknappen en restaureren van oude panden, in plaats van nieuwbouw in moderne stijl na een algehele sloop van de buurt. 'Bouwen voor de buurt', herkenbaarheid en kleinschaligheid werden belangrijke termen bij stadsvernieuwingprojecten.⁷⁵ Dit heeft in veel binnensteden geleid tot een grote verbetering van de woonomstandigheden en het aanzien van de stad.

1.2.4 De post-industriële stad

Tussen ruwweg de jaren 1965 en 1985 vond in Nederland een sanering van de industriële sector plaats.⁷⁶ De traditionele industrie, zoals de electronica-, de kleding- en textielindustrie, vertrok in die jaren naar lage-lonenlanden. De diensteneconomie kwam op. Nederland werd meer en meer een land van hoogwaardige industriële activiteiten en commerciële dienstverlening. Communicatie en kennis, recreatie en toerisme zijn hierin belangrijk.⁷⁷ Steden ondergingen een economische herstructurering. De werkgelegenheid en inkomstenbronnen moesten in andere sectoren dan voorheen gevonden worden. Dit wordt doorgaans omschreven als de opkomst van de 'postindustriële stad'. Hiermee wordt geen stad bedoeld waar de industrie geheel uit is verdwenen, maar waar de industrie voornamelijk uit hoogwaardige industriële activiteiten bestaat.⁷⁸ De binnenstad werd steeds meer een gebied voor de vrije tijd en het vermaak, een plaats om te winkelen en uit te gaan. Het vermaak werd de belangrijkste binnenstedelijke functie.⁷⁹ Vanaf de eeuwwisseling werden binnensteden in Nederland voornamelijk gedomineerd door 'funshoppen', horeca en culturele voorzieningen. In 2014 bedroeg 72% van de vierkante meters winkelloppervlak funshoppen.⁸⁰ Funshoppen, uitgaan en cultuur zijn in Nederlandse binnensteden oververtegenwoordigd, vooral in historische binnensteden is dit het geval.⁸¹ De woonfunctie is ook weer sterk in opkomst, met name alleenstaanden wonen graag in binnensteden.⁸²

⁷⁵ Rutte en Abrahamse, *Atlas van de verstedelijking in Nederland*, 305.

⁷⁶ Van der Cammen e.a., *The Self-made Land*, 298.

⁷⁷ Dormans e.a., *De verbeelding van de stad*, 15.

⁷⁸ Ibidem, 14.

⁷⁹ T. Metz, *Pret!* (z.p., 2002) 91.

⁸⁰ D. Evers e.a., *De bestendige binnenstad. Een verkenning van de leegstand, het leefklimaat, het voorzieningenniveau, het vestigingsklimaat en de economische structuur van de Nederlandse binnenstad* (Den Haag, 2014) 20.

https://www.pbl.nl/sites/default/files/cms/publicaties/PBL_2014_Bestendige%20binnenstad.pdf

⁸¹ Planbureau voor de leefomgeving, *De Staat van de ruimte 2010: de herschikking van stedelijk Nederland* (Den Haag/Bilthoven, tweede herziene druk, 2010), 67.

⁸² Evers e.a., *De bestendige binnenstad*, 17-18.

1.2.5 De toekomst: de kenniseconomie

De postindustriële stad lijkt sinds enkele jaren weer op zijn retour. Sinds de eeuwwisseling is de 'kenniseconomie' in opkomst, ook wel gedefinieerd als 'het gebruik van kennis in interactieve relaties tussen (markt)partijen bij het voortbrengen en gebruiken van goederen en diensten, vanaf het eerste idee tot en met het gebruik van eindproducten'.⁸³ Of korter gezegd: een maatschappij waar kennis steeds belangrijker wordt ten opzichte van arbeid of kapitaal. Deze trend heeft opnieuw grote gevolgen voor de binnensteden, gevolgen die nu al overal zichtbaar zijn. Het steeds groter wordende aandeel van online winkelen zorgt voor een afname van het aantal fysieke winkels en leegstand in de winkelstraten. Begin 2020 stond 7,3% van de winkels in de binnensteden leeg.⁸⁴ De trend is dat de leegstand alleen nog maar zal toenemen en dat er een grondige sanering van de detailhandel op zal gaan treden. Wat de gevolgen zijn voor de binnensteden als geheel is onzeker. Er zijn echter optimistische geluiden. De kenniseconomie blijkt een groot belang te hechten aan interactie, aan het persoonlijk ontmoeten van de kenniswerkers ('face-to-face-communicatie') op pleinen, parken en in cafés, loungeplekken en galerieën.⁸⁵ Juist de binnensteden zijn hier bij uitstek geschikt voor en bieden de juiste vestigingsvoorwaarden voor bedrijven in deze nieuwe sector.⁸⁶ Dit biedt kansen voor een nieuwe invulling van de binnensteden.

1.3 Ontwikkeling van de visie op het belang van een stedelijke identiteit

1.3.1 Geen rol voor stedelijke identiteit

In de eerste tweeëneenhalve decennia na de oorlog werd weinig waarde gehecht aan een stedelijke identiteit. De architecten en stedenbouwkundigen van na de oorlog waren opgeleid in de CIAM-gedachte. Met het CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne) wordt een serie van elf internationale congressen van modernistische architecten en stedenbouwkundigen bedoeld, gehouden tussen 1928 en 1959. Hier werden in 1933 de uitgangspunten van het

⁸³ O. Raspe, F. van Oort, P. de Bruijn, *Kennis op de kaart. Ruimtelijke patronen in de kenniseconomie* (Rotterdam, 2004) 6-7.

⁸⁴ Kaalslag retailmarkt: winkels verlaten grote stad, *Vastgoedmarkt*, 24 januari 2020, https://www.vastgoedmarkt.nl/beleggingen/nieuws/2020/01/kaalslag-retailmarkt-winkels-verlaten-grote-stad-101151103?_ga=2.153714746.348119511.1589698137-534286070.1589698137, laatst geraadpleegd op 17 mei 2020.

⁸⁵ Centraal Planbureau, *Wordt de wereld plat of is er toekomst voor de stad? Economische krachten achter verval en opleving van steden*, (Den Haag, 2013), <https://www.cpb.nl/sites/default/files/publicaties/download/cpb-notitie-24apr2013-wordt-de-wereld-plat-er-toekomst-voor-de-stad.pdf>.

⁸⁶ E. Buursink, J. Gadet, 'Kenniseconomie gedijt niet in nieuwbouwkolos', *Trouw*, 3 augustus 2009, <https://www.trouw.nl/nieuws/kenniseconomie-gedijt-niet-in-nieuwbouwkolos~bae45823/>, laatst geraadpleegd op 17 mei 2020.

functionalistische bouwen – ook Het Nieuwe Bouwen of modernisme genoemd – opgesteld en neergelegd in het Verdrag van Athene. De functionalistische stedenbouwkundigen gingen uit van het creëren van een nieuwe stad, die geheel anders zou zijn dan de drukke, overvolle, negentiende-eeuwse metropool. Deze grootstad werd gezien als alles wat er mis was met de samenleving: ongeordend, chaotisch, ongezond.⁸⁷ Het verleden van de stad was daarom niet interessant. Waar voorheen in de binnenstad mensen hadden gewoond, zou dit in de toekomst niet meer het geval zijn. Aan hoe een binnenstad in het verleden gebruikt werd, moest zij dus ook niet haar identiteit ontleenen. Bij de modernisering van een stad speelden de stedelijke identiteit en het verleden geen rol, móchten deze zelfs geen rol spelen. De ideale stad zoals de CIAM-stedenbouwkundigen die voor zich zagen, was vol van licht, lucht en ruimte, de drie pijlers van de functionalistische stedenbouw.⁸⁸ Het aantal functies van een stad brachten zij terug tot vier: wonen, werken, verkeer en recreatie. Deze functies moesten zoveel mogelijk van elkaar gescheiden worden. Een stedenbouwkundige moest zich niet laten leiden door de bestaande indeling van steden, het bestaande stratenpatroon of de bestaande architectuur.⁸⁹ De CIAM-architecten zagen een stad als een deel van een groter geheel, de regio. De stad had volgens hen geen identiteit van zichzelf, maar ontleende haar identiteit aan die van de regio.⁹⁰

Globalisering drong de belangstelling voor de eigenheid van steden naar de achtergrond, het wereldtoneel overschaduwde het stedelijke.⁹¹ Voor lokale karakteristieken was geen aandacht meer. Architecten en stedenbouwkundigen keken meer naar ontwikkelingen op nationale, Europese en zelfs mondiale schaal. Ten slotte leidde de wens om vooroorlogse wantoestanden te bestrijden tot het idee dat een stedelijk beleid hier niet toe in staat was. Een krachtiger instrument was nodig, in de vorm van een professionele planner. De rijksoverheid kreeg een langdurige invloed en bemoeienis met de wederopbouw van binnensteden.⁹² Voor het eerst ontstond er een landelijk ruimtelijk orderingsbeleid. Samen met de stedenbouwkundigen bracht de rijksoverheid de nieuwe tijd naar de steden. Dit leidde tot een praktijk waarin identiteit los gemaakt werd van het verleden en van lokale verbondenheid, en stevig verbonden werd met de moderne tijd.⁹³

⁸⁷ C. Wagenaar, *De identiteit van de stad*, 13-16.

⁸⁸ H. de Haan en I. Haagsma, 'De veranderende aanblik van Nederland', in: *Wie is er bang voor nieuwbouw. Een confrontatie met Nederlandse architecten* (Amsterdam, 1981) 7-20, aldaar 15.

⁸⁹ Ibidem, 15.

⁹⁰ U. Poerschke, 'CIAM's Four-Function Dogma. On the Challenge of Mixing Something that Has Been Separated', in: *Wolkenkuckucksheim – Cloud-Cuckoo-Land – Vozdushnyi zamok* (2016) 199-201, aldaar 208.

⁹¹ Wagenaar, *De identiteit van de stad*, 16,

⁹² Rutte en Abrahamse, *Atlas van de verstedelijking*, 304.

⁹³ Wagenaar, *De identiteit van de stad*, 18.

1.3.2 Omslag in het denken

Het einde van het beleid van cityvorming en het protest tegen de afbraak van grote delen van binnensteden in de jaren zeventig, leidde tot een omslag in het denken over stedelijke identiteit. De snelle technologische en maatschappelijke veranderingen van deze jaren brachten onbehagen en een afnemend geloof in vooruitgang met zich mee. Pessimisme stak de kop op en mensen gingen geborgenheid zoeken. De gebleken onaantrekkelijkheid van de nieuwe woonwijken met haar hoogbouw leidde tot een herwaardering van het wonen in de binnensteden.⁹⁴ In 1959 was al in het tijdschrift *Forum* het artikel 'Het verhaal van een andere gedachte' verschenen. De schrijvers ervan deden een oproep tot bewoonbare steden waarin weer aandacht was voor het menselijke, in plaats van de kille rationaliteit van de functionalistische stedenbouw. De gebouwde omgeving moest weer een eigen identiteit krijgen. Het stadscentrum moest leiden tot betrokkenheid van de bewoners bij de stad en een forum of ontmoetingsplaats worden, geen commercieel centrum. Nieuwe bebouwing moest in een oude omgeving geïntegreerd worden.⁹⁵ Het duurde echter nog een decennium tot dit gedachtengoed brede ingang vond in de praktijk van de stedelijke ruimtelijke ordening.

1.3.3 Stedelijke identiteit in de post-industriële stad

De post-industriële stad zoals die vanaf de jaren tachtig opkwam leidde tot een sterke behoefte aan een duidelijke stedelijke identiteit. De diensteneconomie had behoefte aan een positief stadsbeeld: geen vervuiling, verloedering en sociale problemen meer, maar een beeld van vooruitgang, moderniteit en vernieuwing was nodig.⁹⁶ Steden moesten gaan concurreren met andere steden om bedrijven en bewoners aan te trekken, 'inter-urbane rivaliteit' wordt dit ook wel genoemd.⁹⁷ Een stad moest 'goed in de markt' gezet worden en zichzelf goed 'verkopen'.⁹⁸ Om die reden gingen veel gemeenten op zoek naar hun stedelijke identiteit, het 'eigene' van de stad. Een stad had een identiteit nodig die bij de post-industriële tijden aansloot: een van kennis, welvaart, de toekomst, groei, spektakel, vermaak. De vervanging van lokale plan- en vormgevingstradities door een nationaal ruimtelijk orderingsbeleid in de decennia na de oorlog had ertoe geleid dat veel binnensteden op elkaar waren gaan lijken, met dezelfde winkelketens in de grote winkelstraten.⁹⁹ Stadsbesturen gingen daarom zoeken naar datgene wat hun stad onderscheidde van andere steden, het unieke van hun stad.

⁹⁴ De Haan en Haagsma, 'De veranderende aanblik van Nederland', 19.

⁹⁵ H. van der Cammen en L. de Klerk, *Ruimtelijke ordening. Van grachtengordel tot vinex-wijk* (4^e druk, Houten, 2010) 260.

⁹⁶ Dormans e.a., *De verbeelding van een stad*, 15.

⁹⁷ Verheul, *Plaatsgebonden identiteit*, 35.

⁹⁸ Dormans e.a., *De verbeelding van een stad*, 15.

⁹⁹ Verheul, *Plaatsgebonden identiteit*, 37.

Behalve dit concurrentieargument wordt stedelijke identiteit om nog andere redenen belangrijk gevonden. Doordat binnensteden veel op elkaar zijn gaan lijken en niets meer lieten zien van lokale eigenheid, kwam een tegenbeweging op, 'glocalisering' genoemd.¹⁰⁰ Aanhangers van deze beweging erkennen het belang dat mensen hechten aan lokale eigenheid. Er ontstonden nieuwe producten en diensten die breed (bovenlokaal) verkrijgbaar zijn, maar ook bij de lokale cultuur pasten. Daarnaast wordt een stedelijke identiteit belangrijk geacht voor de sociale binding.¹⁰¹ In deze visie kan een sterke stedelijke identiteit zorgen voor sociale cohesie binnen de stedelijke gemeenschap, het kan de inwoners zich verbonden laten voelen met de stad. Mensen zijn sociale wezens en vinden het belangrijk om tot een groep te behoren. Een stad is slechts één voorbeeld van zo'n groep, een land of een voetbalclub kan net zo goed dienen als een organisatie waar mensen zich bij thuis kunnen voelen. Maar vaak voelen mensen zich verbonden met fysieke plekken. Mensen identificeren zich met een stad wegens de behoefte om zich ergens thuis te voelen, daar waar het bekend en veilig is.¹⁰²

1.3.4 Identiteit krijgt prioriteit

In de nieuwe eeuw is het hebben van een identiteit voor een gebied en zeker ook voor een stad, nog meer op de voorgrond komen te staan. Het rijk bracht in 1999 de Nota Belvedere uit, in paragraaf 1.5 zal hier dieper op ingegaan worden. Deze nota zette het betrekken van identiteiten van gebieden bij het ruimtelijk beleid voorop en stelde dat de cultuurhistorische identiteit sterker richtinggevend wordt voor de inrichting van de ruimte.¹⁰³ Ook zou de identiteit van een stad of een streek een gevoel van eigenheid verschaffen, wat zorgt voor betrokkenheid van de inwoners bij hun omgeving. De schaalvergroting heeft gezorgd voor een behoefte aan herkenbaarheid, eigenheid. De nota stelt:

'Het verleden kan hierbij fungeren als referentie. Zo kunnen de onrust en het identiteitsverlies die vaak gepaard gaan met grote ruimtelijke ontwikkelingen gedeeltelijk worden gecompenseerd door voor onze toekomstige leefomgeving inspiratie te ontleen aan het besef van de continue, doorgaande lijnen in de geschiedenis. Het langetermijnperspectief van de cultuurhistorie kan ons in staat stellen de waan van de dag te relativeren.'¹⁰⁴

¹⁰⁰ Verheul, *Plaatsgebonden identiteit*, 37.

¹⁰¹ Ibidem, 44.

¹⁰² Ibidem, 36.

¹⁰³ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap e.a, *Nota Belvedere. Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting* (Den Haag, 1999) 7.

¹⁰⁴ Ibidem, 11.

De overtuiging bij het rijk dat erfgoed en cultuurhistorie een grote rol spelen in de vorming van een stedelijke identiteit is sinds het verschijnen van de Nota Belvedere verder toegenomen. Tien jaar later, in de beleidsbrief *Modernisering Monumentenzorg* van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) uit 2009, worden objecten uit het verleden, meer in het bijzonder monumenten, gezien als belangrijke pijlers voor de identiteit van de leefomgeving: 'Monumenten dragen bij aan de identificatie met het land, de stad, de straat. Ze geven betekenis aan ons leven'.¹⁰⁵ Het meest recente document vanuit de rijksoverheid op dit gebied is de in 2018 verschenen beleidsbrief *Erfgoed Telt. De betekenis van erfgoed voor de samenleving*, eveneens van het Ministerie van OCW. Hierin stelt het ministerie dat erfgoed herkenning biedt en identiteit geeft bij de grote veranderingen in onze leefomgeving.¹⁰⁶

1.4 Architectuurstromingen na 1945

1.4.1 Inleiding

De keuze voor een architectuurstijl van een gebouw in een bepaalde periode werd sterk beïnvloed door de stroming die op dat moment werd aangehangen. Voor een beter begrip hiervan is het goed om een overzicht te hebben van de architectuurstromingen die na de oorlog in Nederland zijn aangehangen. In het algemeen worden de volgende stijlen onderscheiden.¹⁰⁷

Naam stijl	Bloeiperiode
Functionalisme	1920-1974
Traditionalisme	1930-1955
De Bossche School	1945-1980
Structuralisme	1959-1990
Organisch Bouwen	1925-2000
High Tech	1970-1990
Neorationalisme	1975-1990
Postmodernisme	1980-2000
Deconstructivisme	1988-2000
Neomodernisme	1980-2000
Supermodernisme	1995-heden
Neotraditionalisme	1995-heden

¹⁰⁵ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg* (Den Haag, 2009) 2.

¹⁰⁶ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Erfgoed Telt. De betekenis van erfgoed voor de samenleving* (2018) 3.

¹⁰⁷ Deze tabel is ontleend aan de website www.architectuur.org, een online, onafhankelijke architectuurgids die zich specifiek op Nederland richt.

In deze tabel valt meteen al te zien dat niet alle stromingen ook in de naoorlogse periode zijn ontstaan. Enkele zijn al een of twee decennia vóór de oorlog opgekomen. De stijlen vonden ook niet in een bepaald jaar hun einde, de organische bouwstijl bijvoorbeeld wordt ook nu nog wel toegepast. Het gaat in deze paragraaf om de bloeiperiode, de tijd waarin de stijl vaak werd gebruikt door architecten. Vier van deze stijlen worden in het navolgende niet besproken. Drie daarvan, te weten de stijlen High Tech, Deconstructivisme en Supermodernisme, komen in zo goed als geen enkele Nederlandse binnenstad voor, wellicht met enkele uitzonderingen, met name Rotterdam. Het gaat in deze stijlen om architectuur voor grote gebouwen. High Tech is vrijwel alleen toegepast in stations en industriehallen. Supermodernisme wordt vaak voor grote kantoorcomplexen, vliegvelden, hotels en theaters gebruikt, vooral op de Kop van Zuid in Rotterdam staan veel gebouwen van deze stijl. De Bossche School is een traditionalistische stijl die vrijwel alleen in Zuid-Nederland, beneden de grote rivieren is toegepast.¹⁰⁸ In deze scriptie, die zich enkel op Alkmaar richt, is bespreking van deze stijl niet relevant.

1.4.2 Strijd tussen traditie en moderniteit

De discussie op architectuurgebied na de Tweede Wereldoorlog over hoe de binnensteden en andere verwoeste gebieden van Nederland herbouwd moesten worden, ging tussen de traditionalisten en de functionaristen.¹⁰⁹ De vraag was of Nederland eruit moest gaan zien zoals het voor de oorlog geweest was, zoals de traditionalisten wilden, of dat gebouwd moest worden in een toekomstgerichte, moderne stijl, wat de functionaristen wilden. De traditionalisten speelden aanvankelijk een grote rol bij de wederopbouw en bij de herinrichting van stadscentra als Middelburg en Rhenen. Zij grepen terug op architectuur van het verleden. Dit kan in de brede zin worden opgevat: van de klassieken tot de Gouden Eeuw, van de vroeg-christelijke kerkbouw tot de traditionele plattelandsarchitectuur.¹¹⁰ Hellende daken en het gebruik van baksteen en hout zijn kenmerken van deze stroming.¹¹¹ Omdat deze stroming door de architect M.J. Granpré Molière werd verbreid vanuit de Technische Hogeschool in Delft, wordt het ook de Delftse School genoemd. Het Van Abbemuseum in Eindhoven en het Museum Boymans van Beuningen in Rotterdam, beiden van halverwege de jaren dertig van de twintigste eeuw, zijn bekende voorbeelden van een gebouw in de traditionalistische stijl.

¹⁰⁸ Deze informatie is eveneens ontleend aan de website www.architectuur.org, zie de verschillende lemma's die in deze alinea genoemd worden.

¹⁰⁹ H. van Dijk, *Architectuur in Nederland in de twintigste eeuw* (Rotterdam, 1999) 100-101.

¹¹⁰ Ibidem, 92.

¹¹¹ 'Traditionalisme', op www.architectuur.org, https://www.architectuur.org/stroming_traditionalisme.php, laatst geraadpleegd op 22 mei 2020.

Afbeelding 1.1 Het Van Abbemuseum, Eindhoven. Bron: Wikimedia Commons.

Afbeelding 1.2, Museum Boijmans van Beuningen, Rotterdam. Bron: Wikimedia Commons

Halverwege de jaren vijftig begon het traditionalisme het echter te verliezen van het functionalisme.¹¹² Het heersende idee bij deze laatste stroming was dat de wereld een nieuwe, moderne toekomst tegemoet ging en dat dit in de architectuur zichtbaar moest zijn. De vormgeving van een stad moest aansluiten op de eigen tijd, de *Zeitgeist*, en niet op het verleden.¹¹³ Het traditionalisme werd daarmee vanaf eind jaren vijftig als archaïsch en achterhaald beschouwd.¹¹⁴ Het functionalisme was als stijl al ontstaan vóór de oorlog, met architecten als Ludwig Mies van der Rohe, Le Corbusier, J.J.P. Oud en Jan Duiker. Kenmerken van het functionalisme zijn het gebruik van moderne bouwmaterialen als glas, beton en staal en een ondergeschiktheid van de vorm aan de functie. De functionaristen wezen iedere vorm van decoratie als nutteloze versiering af, architectuur moest niet meer om uiterlijke schoonheid gaan. Gebouwen waren vaak rechthoekig, met platte daken en strakke, gestucte gevels. Het naoorlogs modernisme was overigens wezenlijk anders dan het Nieuwe Bouwen van de jaren rond 1930. Na de oorlog was er sprake van een grotere variatie aan materialen en vormen dan vóór de oorlog.¹¹⁵ De Bijenkorf in Rotterdam (1957), het gebouw van De Nederlandsche Bank in Amsterdam (1968) en het Van Goghmuseum in Amsterdam (1973) zijn enkele van de talloze in de functionalistische architectuur ontworpen gebouwen die na de oorlog in Nederland zijn gebouwd.

¹¹² Van Dijk, *Architectuur in Nederland in de twintigste eeuw*, 101.

¹¹³ C. Wagenaar, *Identiteit van de stad*, 16.

¹¹⁴ H. Ibelings, *De moderne jaren vijftig en zestig. De verspreiding van een eigentijdse architectuur over Nederland* (Rotterdam, 1996) 40.

¹¹⁵ Ibidem, 11-12.

Afbeelding 1.3, de Bijenkorf, Rotterdam.
Bron: Wikimedia Commons

Afbeelding 1.4, De Nederlandsche Bank, Amsterdam. Bron: Wikimedia Commons

Het functionalisme werd sterk bepaald door het idee van openheid. Op architectonisch niveau werd de drang naar openheid zichtbaar door de enorme populariteit van de geheel glazen gevel, of vliesgevel. Deze zou zich over heel Nederland verspreiden en vrijwel iedere architect zou zich ervan gaan bedienen.¹¹⁶ Verder werd de slogan 'licht, lucht en ruimte' op stedenbouwkundig niveau in praktijk gebracht door in de nieuwe woonwijken grote gebouwen in open ruimten neer te zetten. Een kenmerk van de hele periode was sowieso dat alles groter moest worden, om mensen meer ruimte te geven. Dit gold zeker ook voor gebouwen, bij een groeiende welvaart hoorde grote gebouwen. Hoogbouw werd als heel modern gezien en als logische consequentie van de groeiende bevolking, welvaart en ruimtebesef.¹¹⁷

Een derde architectuurstroming die in dit tijdvak werd toegepast was het organisch bouwen. Deze stroming kwam al in de jaren twintig op en beleefde zijn bloeiperiode tot in de jaren negentig. Ze ontleende veel inspiratie aan het antroposofische gedachtengoed van Rudolf Steiner. Hierin wordt niet gewerkt met symmetrie en herhaling, maar met organische, aan de natuur ontleende vormen. Gebouwen kennen zo weinig mogelijk rechte lijnen maar veel golvende, kromme lijnen en zijn opgetrokken in natuurlijke materialen, zoals hout en baksteen.¹¹⁸ Het hoofdkantoor van de Gasunie in Groningen (1994) van Alberts en Van Huut is een bekend voorbeeld van organisch bouwen.

¹¹⁶ Van Dijk, *Architectuur in Nederland in de twintigste eeuw*, 34.

¹¹⁷ Ibelings, *De moderne jaren vijftig en zestig*, 18.

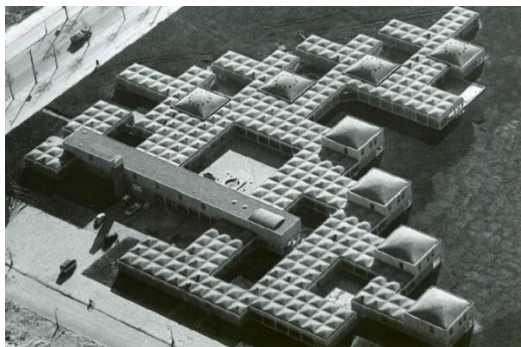
¹¹⁸ 'Organisch bouwen', www.architectuur.org,
https://www.architectuur.org/stroming_organisch_bouwen.php , laatst geraadpleegd op 22 mei 2020.

Afbeelding 1.5, Gasunie, Groningen. Bron: Wikimedia Commons.

1.4.3 Afscheid én terugkeer van het modernisme

De omslag in het denken over binnensteden en de toegenomen herwaardering voor de historische bebouwing in de jaren zeventig maakten een eind aan de hegemonie van het functionalisme. Het had geleid tot monotonie van de gebouwde omgeving. De abstracte a-historische vormen en afwezigheid van representatieve kwaliteiten maakten dat elk gebouw, welke functie het ook had, er overal hetzelfde uit kon zien. De grootschaligheid van de bebouwing was ook een groot bezwaar gebleken. De hoogbouw in de buitenwijken had massieve flats van slechte kwaliteit opgeleverd. Als reactie op de grootschaligheid van het functionalisme kwam het structuralisme als nieuwe architectuurstroming op. De structuralistische architecten wilden terug naar de menselijke maat. Hun panden zijn opgebouwd uit kleine, repeterende eenheden die doen denken aan een klein dorp. Gebouwen hebben meerdere ingangen, waarbij er geen imponerende hoofdingang is. In de woningbouw betekende dit laagbouw, grondgebonden woningen. In stadscentra ontwierpen structuralistische architecten vaak kleinschalige gebouwen. Daarbuiten konden ook grootschalige gebouwen ontstaan, maar wel opgebouwd uit kleine eenheden. Het Amsterdamse Burgerweeshuis (1960) van Aldo van Eyck en het kantoor van Centraal Beheer in Apeldoorn (1972) van Herman Hertzberger zijn bekende Nederlandse voorbeelden van deze stroming.

Afbeelding 1.6, Het Amsterdamse burgerweeshuis Amsterdam, door Aldo van Eyck.

Bron: www.arcam.nl

Afbeelding 1.7, het kantoor van Centraal Beheer, Apeldoorn, door Herman Hertzberger.

Bron: www.indebuurt.nl

In de jaren tachtig begon het structuralisme minder populair te worden. Het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in Den Haag dat in 1990 opgeleverd werd en op het moment van schrijven van deze scriptie op de nominatie staat gesloopt te worden, wordt als het laatste grote gebouw in deze stroming gezien.¹¹⁹

Naast het structuralisme kwam halverwege de jaren zeventig het neorationalisme in de mode, mede als reactie op de kleinschaligheid van het structuralisme. Het neorationalisme werkt in de woningbouw met grootschalige, gesloten bouwblokken in plaats van kleine, individuele woningen of rijtjeswoningen. Het woongebouw de Zwarte Madonna in Den Haag van Carel Weeber uit 1985 is een gebouw dat in de neorationalistische stijl is ontworpen.¹²⁰ In 2007 is dit gebouw gesloopt.

Afbeelding 1.8, Wooncomplex de 'Zwarte Madonna', Den Haag, door Carel Weeber. Bron: Wikimedia Commons

¹¹⁹ 'Structuralisme', www.architectuur.org,

https://www.architectuur.org/stroming_structuralisme.php, laatst geraadpleegd op 22 mei 2020.

¹²⁰ 'Neorationalisme', www.architectuur.org,

https://www.architectuur.org/stroming_neorationalisme.php, laatst geraadpleegd op 22 mei 2020.

Begin jaren tachtig kwamen de architectuurstijlen die bekend zouden worden onder de namen neomodernisme en postmodernisme op. Het neomodernisme borduurt – de naam zegt het al – voort op het modernisme, met dezelfde vormtaal als het Nieuwe Bouwen, maar met een veelzijdiger kleur- en materiaalgebruik. De structuur van materialen mag weer zichtbaar zijn. Er wordt veel gebruik gemaakt van baksteen en hout naast de ‘traditionele’ materialen van het functionalisme, beton, staal en glas. In tegenstelling tot de functionaristen, die de vorm van een gebouw ondergeschikt achtten aan de functie, is bij het neomodernisme de vorm ook zeer belangrijk. Een gebouw moet vooral mooi zijn. Het neomodernisme werd veel toegepast in Nederland, tot ongeveer het jaar 2000.¹²¹ Het wooncomplex Kop van Zuid in Rotterdam (1995) van architectenbureau CePeZed is een voorbeeld van een gebouw in de neomoderne stijl.

Afbeelding 1.9, wooncomplex Kop van Zuid, Rotterdam, door architectenbureau CePeZed.
Bron: Cepezed.com.

Het postmodernisme kenmerkt zich hoofdzakelijk door de herinvoering van historische verwijzingen en elementen uit de popcultuur. Vroegere, zelfs klassieke bouwstijlen worden op ironische wijze, dus met een knipoog, verwerkt in de architectuur, waarbij wordt gespeeld met kleuren, materialen en vormgeving. De historische stijlen worden door elkaar gebruikt en gemengd met de principes van het modernisme.¹²² Bekende voorbeelden in Nederland zijn het

¹²¹ ‘Neomodernisme’, op www.joostdevree.nl, <https://www.joostdevree.nl/shtmls/neomodernisme.shtml>, en ‘Neomodernisme’ op www.architectuur.org, https://www.architectuur.org/stroming_neomodernisme.php, beide pagina’s laatst geraadpleegd op 22 mei 2020.

¹²² Postmodernisme’, www.architectuur.org, https://www.architectuur.org/stroming_postmodernisme.php, laatst geraadpleegd op 22 mei 2020.

Circustheater in Zandvoort (1985) en de nieuwbouw rond het station van Zaandam (2010-2013) van Sjoerd Soeters.

Afbeelding 1.10, Circustheater, Zandvoort, door Sjoerd Soeters. Bron: www.future-city.nl

Afbeelding 1.11, Inverdan, Zaandam, door Sjoerd Soeters. Bron: www.pphp.nl

1.4.4 Terug naar vroeger

De enige stroming die na de eeuwwisseling is opgekomen, is die van het neotraditionalisme, ook wel Nieuw Traditionalisme of retro-architectuur genoemd. Hierin is de aandacht voor het verleden en de hang naar vroeger goed zichtbaar. Sinds medio jaren negentig is deze stroming enorm populair in Nederland. Het gaat hierin om historiserende gebouwen in traditionele materialen als baksteen, hout en keramische dakpannen die herkenning en het vertrouwde moeten oproepen. De menselijke maat staat altijd centraal. Woonwijken in deze stijl krijgen een dorps karakter met kleinschalige bouw in verschillende oude bouwstijlen, met veel grachten en groen en voetgangersgebieden. Het neotraditionalisme is veelvuldig aanwezig in de Nederlandse VINEX- woonwijken en geliefd bij een groot publiek. De wijk Brandevoort bij Helmond (2017, door verschillende architecten) en de VINEX-wijk De Haverleij (2008) bij Den Bosch van Sjoerd Soeters zijn hier voorbeelden van.¹²³ De bloei van deze stroming is nog steeds niet voorbij.

¹²³ 'New urbanism, retro-architectuur', op www.joostdevree.nl, https://www.joostdevree.nl/shtmls/new-urbanism_retro-architectuur.shtml, en 'Neotraditionalisme', op www.architectuur.org, https://www.architectuur.org/stroming_neotraditionalisme.php, beide pagina's laatst geraadpleegd op 22 mei 2020.

Afbeelding 1.12, wijk Brandevoort, Helmond, door diverse architecten. Bron: Wikimedia Commons

Afbeelding 1.13, wijk Haverleij, Den Bosch, door Sjoerd Soeters. Bron: Wikimedia Commons

1.5 Monumentenzorg op rijksniveau

1.5.1 Aanzetten tot wettelijke bescherming

De eerste officiële stap op weg naar een wettelijke bescherming van monumenten werd gezet in 1875, met de oprichting van de afdeling Kunsten en Wetenschappen op het ministerie van Binnenlandse Zaken, onder leiding van Victor de Stuers.¹²⁴ Doel van deze afdeling was het verstrekken van subsidies voor het restaureren van oude, waardevol geachte gebouwen. In 1903 werd een rijkscommissie (de 'Rijkscommissie tot het opmaken en uitgeven van eene Inventaris en een Beschrijving van de Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst') ingesteld om een inventaris en beschrijving te maken van de monumenten in Nederland.¹²⁵ De rijkscommissie stelde tussen 1908 en 1933 per provincie een '*Voorloopige Lijst van monumenten*' op. De lijst van de provincie Noord-Holland, waarin Amsterdam uitgezonderd was en waar Alkmaar onder viel, verscheen in 1921. Een gebouw moest tenminste vijftig jaar oud, oftewel van vóór 1850, zijn om als 'monument' te kunnen worden aangemerkt. Een wettelijke bescherming bood deze lijst niet, de beschrijvingen dienden om het publiek de waarde van deze gebouwen in te laten zien.¹²⁶

Tussen 1903 en 1961 werd in Nederland aan monumentenzorg gedaan, alleen zonder wettelijke grondslag. Sinds 1936 kon wel subsidie van het Rijk verkregen worden voor de restauratie van historische gebouwen.¹²⁷ De gemeente kon deze rijkssubsidie aanvullen. Een

¹²⁴ M. Kuypers, 'Culturele grondslagen van de Monumentenwet', *Bulletin KNOB*, 111 (2012) 10-25, aldaar 11.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ M. Polano, 'Een lange weg. De totstandkoming van de Monumentenwet', in: *Jaarboek Monumentenzorg 1997. In dienst van het erfgoed. Rijksdienst voor de monumentenzorg* (Zwolle, 1997) 92-109, aldaar 92.

wettelijke bevoegdheid om aantasting of vernietiging van een gebouw te voorkomen, in de vorm van een verbod, een vergunningstelsel of anderszins, was er niet. Een klein aantal gemeenten heeft wel verordeningen opgesteld ter bescherming van historische gebouwen. Deze verordeningen verboden het slopen of het veranderen van het uiterlijk van een gebouw dat op een lijst van door de gemeente beschermde monumenten was geplaatst.¹²⁸

Een eerste aanzet tot een landelijke bescherming van monumenten werd gezet in 1940. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog, nadat een groot aantal historische gebouwen was verwoest door bombardementen en beschietingen, vaardigde generaal Winkelman een besluit uit waarin het verboden werd om gebouwen die op de *Voorloopige lijst* als monument waren aangemerkt, te slopen of aan te tasten zonder toestemming van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg.¹²⁹ In 1950 werd een tijdelijke Monumentenwet vastgesteld, die de bescherming die deze noodmaatregel bood, voortzette.¹³⁰

1.5.2 De eerste wettelijke regeling: de Monumentenwet 1961

De tijdelijke wet werd elf jaar later opgevolgd door de Monumentenwet 1961. Deze eerste wettelijke regeling op het gebied van de monumentenzorg introduceerde een vergunningstelsel voor het veranderen van een monument. Het Rijk stelde per gemeente een lijst op met te beschermen monumenten. De leeftijdsgrens van het gebouw om als monument aangemerkt te worden, bleef gehandhaafd op vijftig jaar. Voor het opstellen van de lijst werd gebruik gemaakt van de *Voorloopige lijst*, zodat alle rijksmonumenten voornamelijk van vóór 1850 dateerden. De eerste ronde van aanwijzingen, in de jaren zestig, resulteerde in een lijst van circa veertigduizend monumenten.¹³¹ Gemeenten werden hier maar in beperkte mate bij betrokken. Het Rijk stelde zelfstandig de lijst van te beschermen monumenten op en gaf gemeenten enkel de gelegenheid om voorstellen te doen om bepaalde gebouwen van de conceptlijst af te voeren dan wel toe te voegen. Gemeenten en provincies konden wel zelf een monumentenverordening opstellen voor de bescherming van gebouwen, voor zover het niet om al aangewezen rijksmonumenten ging.¹³² De Monumentenwet bracht verder een algemene instandhoudings- en onderhoudsplicht voor iedere monumenteigenaar en een regeling voor het aanwijzen van beschermde stads- en dorpsgezichten.¹³³

¹²⁸ Polano, 'Een lange weg', 92.

¹²⁹ Kuypers, 'Culturele grondslagen van de Monumentenwet', 13.

¹³⁰ G. Medema, "En aan onze keukenmeid mogen wij zelfs geen haar krenken' Lusten of lasten voor monumenteneigenaren', *Bulletin KNOB*, 111 (2012) 2-9, aldaar 6-7.

¹³¹ Polano, 'Een lange weg', 101.

¹³² Ibidem, 99-100.

¹³³ Ibidem, 101.

1.5.3 Deregulering en verbinding met ruimtelijke ordening

Monumentenzorg was lange tijd vooral een aangelegenheid van het Rijk. Dit veranderde in de jaren tachtig. Het bestuurlijk denken in die tijd stond in het teken van decentralisatie, privatisering en deregulering. In de Nota over de Monumentenzorg uit 1984 sprak het Rijk voor het eerst de wens uit om de aanwijzing van monumenten te decentraliseren.¹³⁴ Deze wens werd bewaarheid met de inwerkingtreding van de Monumentenwet 1988 op 1 januari 1989. De lagere overheden werden ingeschakeld om de rijkswetten uit te voeren. Rond diezelfde tijd werd vanuit het Rijk begonnen met het Monumenten Inventarisatie Project (MIP), gericht op het in kaart brengen van het erfgoed uit de periode 1850-1940. De algemene opvatting was dat het ontbreken van monumenten uit dit tijdvak een groot gemis was. Bijna 14.000 gebouwen die tussen 1850 en 1940 gebouwd werden, waaronder belangrijke architectonische monumenten in de stijlen van de Amsterdamse School, de Stijl en het Nieuwe Bouwen, werden aan de rijksmonumentenlijst toegevoegd.¹³⁵

Vanaf de jaren negentig kwam de erfgoedzorg meer in het teken te staan van gebiedsgerichte erfgoedzorg. Er werd niet alleen maar gekeken naar individuele objecten, maar veel meer naar gebieden. Ook werd het belangrijk gevonden dat cultuurhistorie een rol ging spelen in de ruimtelijke ordening. In 1999 resulteerde dit in de Nota *Belvedere*. Waar voorheen het doel van de monumentenzorg was om oude gebouwen te beschermen, werd er in de Nota *Belvedere* op ingezet om cultuurhistorie een rol te laten spelen bij de ruimtelijke inrichting van gebieden. 'Behoud door ontwikkeling' was het motto. Een monument moest een passende herbestemming krijgen en waar nodig bouwkundig aangepast worden om het ook in de toekomst te kunnen gebruiken.

1.5.4 Modernisering Monumentenzorg

Na afronding van het traject om monumenten uit de periode 1850-1940 bescherming te bieden, kwam er vanaf 2000 aandacht voor monumenten uit de Wederopbouwperiode (1945-1965). In 2013 zijn tweehonderd monumenten uit deze periode op de rijksmonumentenlijst geplaatst.¹³⁶ Momenteel is een traject gaande om monumenten uit de daaropvolgende periode 1965-1990, de zogenaamde 'Post-65'-bouwwerken, in kaart te brengen.¹³⁷ In september 2005 bracht de

¹³⁴ Polano, 'Een lange weg', 108.

¹³⁵ De Erfgoedmonitor, Gebouwde rijksmonumenten – aantal, <https://erfgoedmonitor.nl/indicatoren/gebouwde-rijksmonumenten-aantal>, laatst geraadpleegd op 14 mei 2020.

¹³⁶ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *De Erfgoedmonitor.nl* <https://erfgoedmonitor.nl/onderwerpen/wederopbouwmonumenten>, laatst geraadpleegd op 20 mei 2020.

¹³⁷ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Rapportage Verkenning Post 65* (Amersfoort, 2019) 4.

Raad voor Cultuur het advies *Het tekort van het teveel* uit. Hierin werd de monumentenzorg 'onbeheersbaar' genoemd, er waren simpelweg te veel rijksmonumenten, die bij elkaar te veel geld kostten om te behouden. Het rijk zette in op een ingrijpende herselectie van rijksmonumenten. In 2004 was al een moratorium op nieuwe rijksmonumenten afgekondigd.¹³⁸ Sindsdien worden er minder rijksmonumenten aangewezen en wordt bescherming van monumenten meer aan de gemeenten overgelaten.

In 2012 is de Monumentenwet op onderdelen aangepast in het kader van de Modernisering Monumentenzorg (MoMo). Het stelsel van monumentenzorg was volgens de minister te weinig ingesteld om gebiedsgericht werken te ondersteunen. Het stelsel werd als hindermacht gezien, daarnaast waren er klachten over een te hoge administratieve lastendruk.¹³⁹ Het aantal vergunningplichtige ingrepen werd verminderd en de vereiste ouderdom van 50 jaar kwam te vervallen. De wijze van aanwijzing veranderde ook: sinds 1 januari 2012 worden rijksmonumenten niet meer per object aangewezen maar op basis van aanwijzingsprogramma's. Hierbij wordt gekeken naar een bepaalde periode, zoals recentelijk de Wederopbouwperiode.¹⁴⁰

Op 1 juli 2016 is de Monumentenwet samen met vijf andere wetten vervangen door de Erfgoedwet. In de Erfgoedwet zijn bestaande wetten en regelingen gebundeld en zijn regels opgenomen om belangrijk cultureel erfgoed beter te beschermen en te behouden. Het stelsel kent verschillende rollen voor de Rijksoverheid, de provincies en gemeenten. In de jaren tien van de eenentwintigste eeuw is de nadruk binnen de erfgoedzorg vooral komen te liggen op instandhouding en herbestemming, de leefomgeving en de verbindende kracht van erfgoed. In 2018 verscheen de beleidsbrief 'Erfgoed telt', waarin dit zo expliciet werd uitgesproken. Participatie vanuit de samenleving en het vertellen van verhalen over het erfgoed zijn hierin belangrijke speerpunten.¹⁴¹

¹³⁸ Archined, '*Naar een offensief monumentenbeleid*', 3 mei 2006, <https://www.archined.nl/2006/05/naar-een-offensief-monumentenbeleid/>, laatst geraadpleegd op 14 mei 2020.

¹³⁹ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg* (Den Haag, 2009) 1.

¹⁴⁰ *De Erfgoedmonitor, Gebouwde rijksmonumenten – aantal*, <https://erfgoedmonitor.nl/indicatoren/gebouwde-rijksmonumenten-aantal>, laatst geraadpleegd op 14 mei 2020.

¹⁴¹ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Beleidsbrief Erfgoed Telt. De betekenis van erfgoed voor de samenleving* (Den Haag, 2018) 8.

Hoofdstuk 2 – Van marktstad naar moderne *city* - de periode 1945-1970

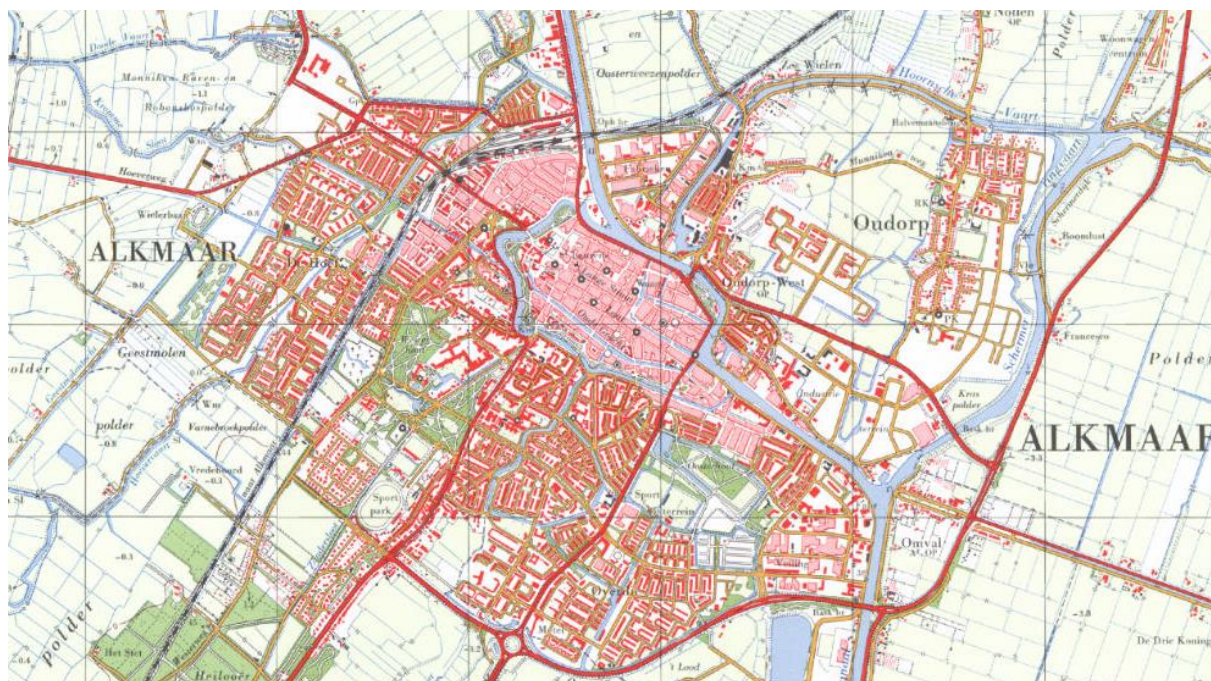
2.1 Inleiding

Alkmaar maakte in de vijftientig jaren na het einde van de Tweede Wereldoorlog een veranderingsproces door, zowel mentaal als ruimtelijk. Van een klein provinciaals marktstadje ging Alkmaar zich een moderne stad voelen, klaar voor de toekomst. De stad werd ook groter qua oppervlakte. Het gebrek aan woonruimte dat na de oorlog heerste, leidde tot grootschalige uitbreidingen van het stedelijk gebied. Ten zuiden en ten westen van de binnenstad werden gedurende de twee decennia na 1950 de Overdie- en Achtermeerpolder bebouwd en ontstonden de wijken Nieuw-Overdie, de Staatsliedenbuurt, het Stadhouderskwartier, Kooimeer, Dillenburg en het Oranjepark. Als laatste kwam daar ten westen van de binnenstad de wijk De Hoef bij.¹⁴² Het inwonertal maakte een sprong van circa 33.000 in 1945 tot 58.000 in 1970.¹⁴³ Deze veranderingen hadden ook invloed op de binnenstad.

In dit hoofdstuk ga ik voor de periode 1945-1970 na in hoeverre de veranderende visie op de stedelijke identiteit aansloot op de ruimtelijke veranderingen in de binnenstad. Voordat ik hieraan begin, beschrijf ik in paragraaf 2.2 eerst de toestand van de binnenstad vlak na de oorlog. Kennis van waar Alkmaar vandaan kwam, is nuttig om te begrijpen waar de stad naar toe wilde. Daarna ga ik in paragraaf 2.3 na hoe de visie op de stedelijke identiteit veranderde. Een bespreking van de plannen voor grootschalige ingrepen in de binnenstad maakt daar deel van uit. Daarna analyseer ik in paragraaf 2.4 welk monumentenbeleid de gemeente in die periode voerde. Vervolgens laat ik in paragraaf 2.5 zien welke veranderingen in de ruimtelijke inrichting van de binnenstad optraden. In de conclusie, paragraaf 2.6, bespreek ik in hoeverre het monumentenbeleid en de ruimtelijke veranderingen aansloten op de gewijzigde visie op de stedelijke identiteit.

¹⁴² H. de Raad en P. Post, *Historische Atlas van Alkmaar. Marktstad tussen duin en polder* (Nijmegen, 2018) 64-65.

¹⁴³ G. Henneberque, '1970-1996: Grenzen van de groei bereikt' in: *De veranderende stad. 75 jaar gemeentelijk grondbedrijf Alkmaar, periodiek van de historische vereniging Alkmaar* 21 (1997) 59-79, aldaar 62.

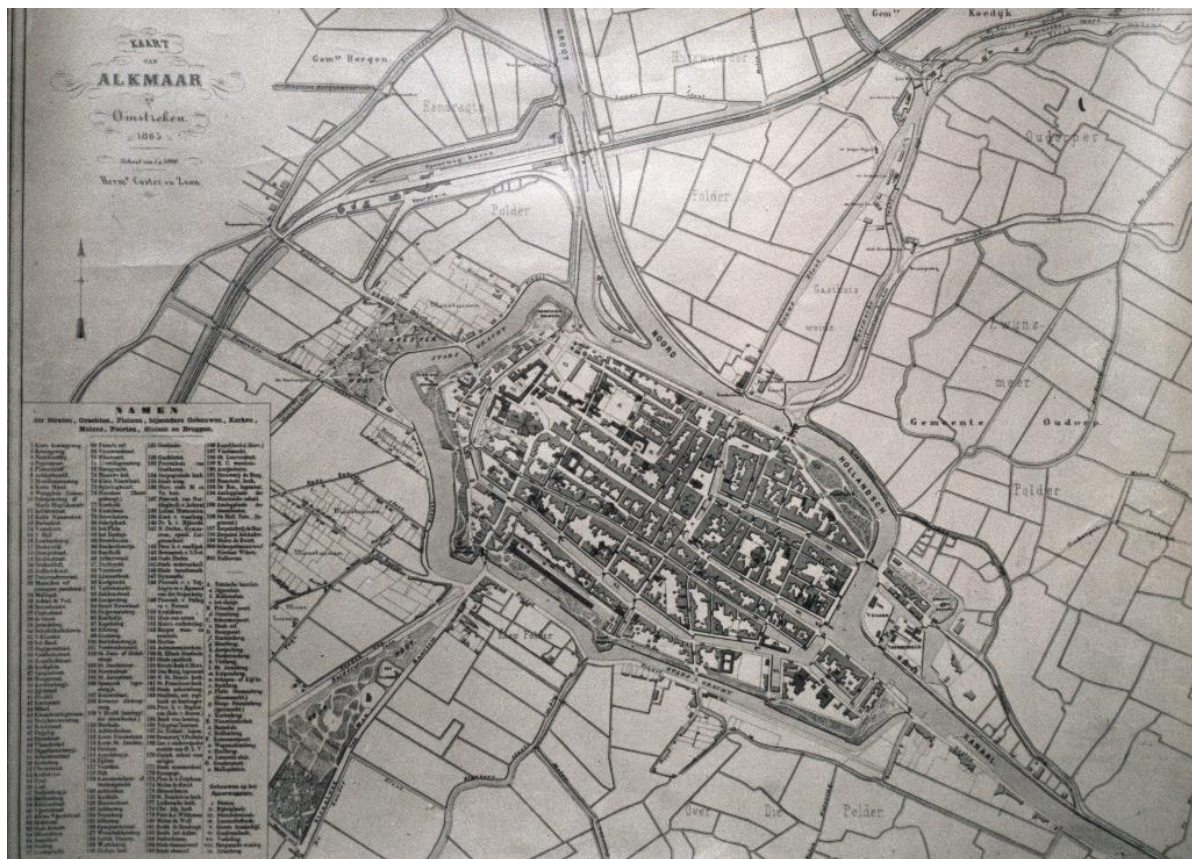

Afbeelding 2.1, plattegrond van Alkmaar, aan het begin van de jaren zeventig. De uitbreidingswijken De Hoef, Overdie en Kooimeer zijn allen afgebeeld. Bron: www.topotijdreis.nl

2.2 De toestand van de binnenstad na de oorlog

Toen de Duitse bezetter in 1945 vertrokken was, had Alkmaar al een lang verleden achter zich. Tot de jaren negentig van de negentiende eeuw bestond Alkmaar uit niet veel meer dan de huidige binnenstad, opgesloten binnen de vestingwerken. Afbeelding 2.2 laat deze toestand voor het jaar 1865 zien. In de jaren twintig van de negentiende eeuw was het Noordhollands Kanaal dwars door het oostelijk deel van de stad gegraven, waardoor het ten oosten daarvan gelegen deel, de Tienenwal, los van de rest van de stad kwam te liggen. Slechts sporadisch werd er buiten de binnenstad gebouwd, en dan vooral langs de singels en uitvalswegen.¹⁴⁴

¹⁴⁴ D. Aten, e.a., *Geschiedenis van Alkmaar*, 379.

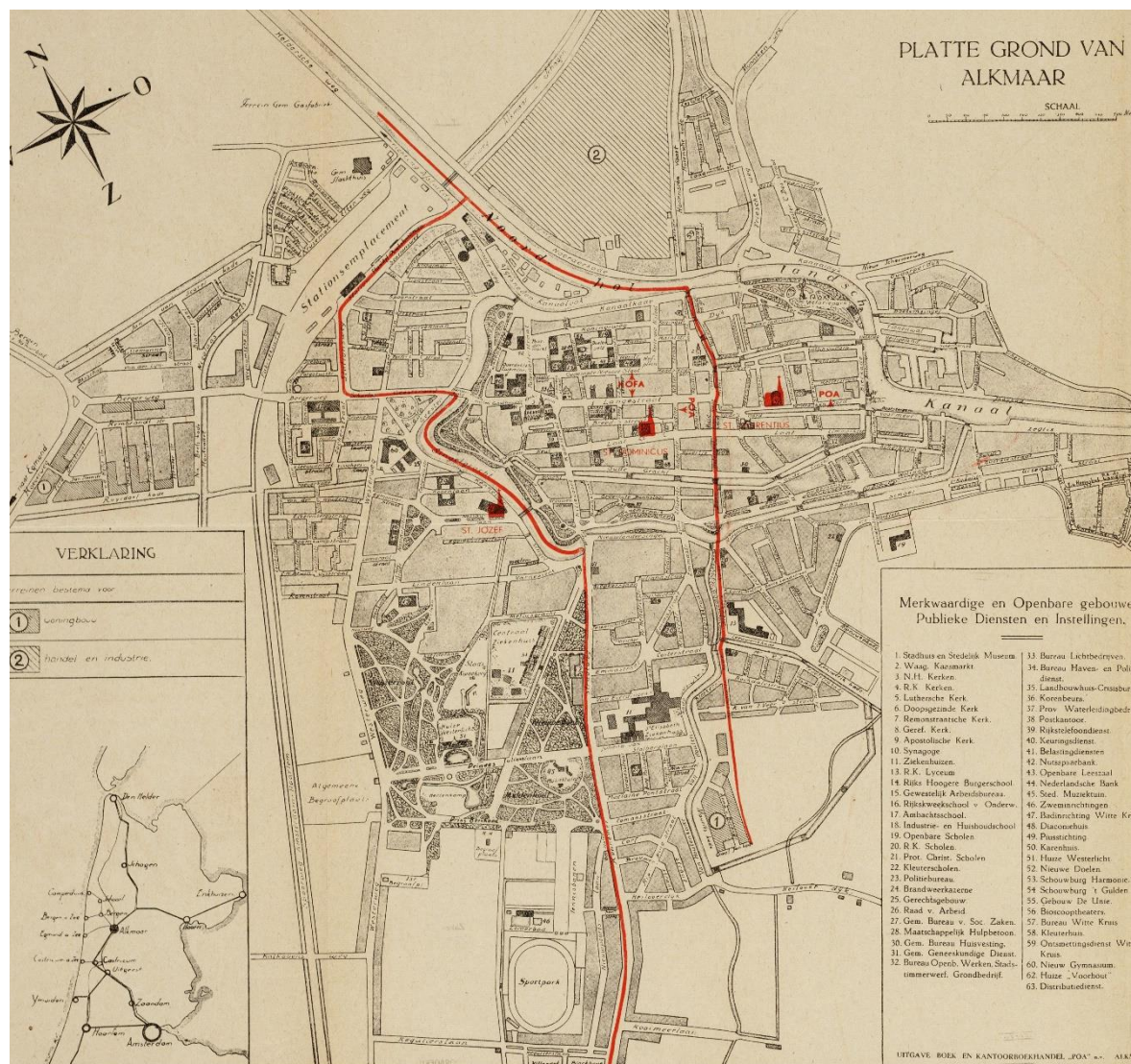

Afbeelding 2.2: Plattegrond van Alkmaar omstreeks 1865. Maker: J. Elsinga / collectie Regionaal Archief Alkmaar / RAA-DMGA-0048.

Pas na 1897 ontstonden de eerste uitbreidingswijken buiten de binnenstad. Tot 1940 werden voor de arbeiders de Spoorbuurt, het Ambachtsschoolkwartier, het Rochdalekwartier, het Boezemingselkwartier en het Lyceumkwartier aangelegd. De middenstand kon wonen in het Emmakwartier, het Nassaukwartier, het Bergerkwartier en de Burgemeesterswijk. Beide standen konden terecht in de gemengde wijk Bloemenkwartier. Ten slotte werd voor de gegoede stand het villapark Blockhove gebouwd.¹⁴⁵ Telde Alkmaar in 1899 nog maar 17.650 inwoners, in 1940 waren dit er 32.816, bijna een verdubbeling in veertig jaar tijd.¹⁴⁶ Op afbeelding 2.3, die de plattegrond van de stad in 1942 laat zien, zijn de binnenstad en de aangelegde buitenwijken afgebeeld.

¹⁴⁵ D. Aten e.a., *Geschiedenis van Alkmaar*, 379.

¹⁴⁶ H. Koolwijk, '1940-1970: Stadssanering en erfpacht', in: *De veranderende stad. 75 jaar gemeentelijk grondbedrijf Alkmaar, periodiek van de historische vereniging Alkmaar*, 21 (1997) 41-57, aldaar 41.

Afbeelding 2.3: Plattegrond van Alkmaar, 1942. Bron: Onbekend / Collectie Regionaal Archief Alkmaar / PR 1004185

Buiten de binnenstad vond grootschalige nieuwbouw plaats. In de binnenstad was dit anders. Hoewel Alkmaar niet zoals steden als Den Helder, Rotterdam en Middelburg tijdens de oorlog was getroffen door een bombardement, was de toestand niet al te best. Uit een gemeentelijk onderzoek in 1954 bleek dat van de 2.198 woningen in de binnenstad er 255 als 'zeer matig' en 343 als 'slecht' bestempeld werden, bij elkaar dus een op de vier.¹⁴⁷ Maar ook elders in de binnenstad was de situatie niet positief. In 1958 beschreef de *Alkmaarsche Courant* de chaos op verkeerskundig gebied. Auto's konden door de geringe breedte van de straatjes nauwelijks rijden of keren en veroorzaakten oponthoud voor andere auto's. Het daaruit resulterende

¹⁴⁷ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 980. Stukken mbt krotopruijing.

veelvuldige gebruik van de claxons leidde tot enorme geluidsoverlast voor de bewoners.¹⁴⁸ Verwacht mag worden dat dit een decennium eerder niet veel beter zal zijn geweest.

Naast de bijna 2.200 woningen telde de binnenstad ook vele andere functies. Het adresboek uit 1948 biedt een goed overzicht van de functies die hier gehuisvest waren. In de binnenstad lag een aantal scholen, van lager onderwijs tot een gymnasium. Ook zaten hier instellingen die te maken hadden met de veemarkten die nog in de binnenstad gehouden werden, als het Landbouwhuis, de Rijkslandbouwconsulent en de Toewijzingscommissie voor vee en vlees. Iedere maandag werd een veemarkt gehouden, die zich met name op het Waagplein, het Hofplein, de Marktstraat en de Gedempte Nieuwesloot afspeelde. De veemarkt was van groot economisch belang voor de stad.

De binnenstad huisvestte ook bedrijven. Dat is nooit anders geweest en is tegenwoordig ook nog het geval, maar wel valt het grote aantal fabrieken en bedrijven op die vandaag de dag als niet passend in een binnenstad worden gezien. De grootte van de bedrijven is onbekend, maar verwacht mag worden dat het veelal om kleine bedrijfjes en werkplaatsen zal zijn gegaan. In de decennia die zouden volgen, werd een groot aantal hiervan uitgeplaatst naar nieuw aangelegde bedrijventerreinen aan de randen van de stad. Een kleine greep uit de soorten industrieën levert negentien aannemers/bouw-, beton-, staal en kabelbedrijven op, twee (!) fabrieken waar kerkorgels werden gefabriceerd, drie sigarenfabrieken, drie chocoladefabrieken en zes garage- en reparatieinrichtingen.¹⁴⁹ Andersoortige bedrijven als cafés, restaurants, hotels en detailhandelbedrijven waren toen ook al aanwezig. De Langestraat was net na de oorlog ook al een echte winkelstraat, zo meldt de *Alkmaarsche Courant* van 6 juli 1949.¹⁵⁰ Verder bevatte de binnenstad een groot aantal kruideniers, in de tijd dat supermarkten nog onbekend waren in Nederland.

Ten slotte kende Alkmaar vlak na de oorlog ook al toerisme. Dit focuste zich vrijwel uitsluitend op de wereldberoemde Kaasmarkt, die gedurende een deel van het jaar op het Waagplein werd (en nog steeds wordt) gehouden. In de *Alkmaarsche Courant* van 31 december 1946 viel te lezen dat het Rijk op verzoek van de gemeente een subsidie had toegekend om de Kaasmarkt in oude vorm te behouden. Over deze markt werd gesproken als 'onze wereldberoemde markt met haar onvergelijkelijke reclame voor ons nationale product'.¹⁵¹ Het Verslag der handelingen van de gemeenteraad van 13 februari 1947 meldt dat de Kaasmarkt na de heropening op 13 juni 1946 weer de grootste attractie voor de Nederlandse bezoekers vormde, zo ook voor de vreemdelingen, destijds de benaming voor toeristen. Op de vrijdagen dat de Kaasmarkt gehouden werd kwamen:

¹⁴⁸ 'Huidige toestand in binnenstad niet langer houdbaar', *Alkmaarsche Courant*, 8 augustus 1958.

¹⁴⁹ Adresboek 1948.

¹⁵⁰ 'Alkmaars hoofdstraat in het teken van de handel', *Alkmaarsche courant*, 6 juli 1949.

¹⁵¹ 'Alkmaar in het jaar dat van ons heenging', *Alkmaarsche Courant*, 31 december 1946.

‘stroomen bezoekers naar Alkmaar om dit voor ons land zoo unieke schouwspel te zien, waarbij in den zomer 1500 à 1800 reizigers per trein uit Amsterdam naar Alkmaar werden vervoerd, ongeacht het groote bezoek per tram en met andere middelen van vervoer.’¹⁵²

In zijn nieuwjaarsrede van 1950 kon burgemeester Wytéma al melden dat er een recordcijfer was behaald bij het vreemdelingenbezoek aan de Kaasmarkt: 190.000, terwijl dat een jaar eerder 130.000 waren, toen al een hoogterecord.¹⁵³ In 1951 noemde hij het ‘vreemdelingenverkeer’ een van de belangrijkste bronnen van inkomsten voor de stad.¹⁵⁴

2.3 De visie op de identiteit van Alkmaar

2.3.1 Alkmaar als marktstad: de visie tot 1958

Op 29 november 1945, de bevrijding was nog maar een half jaar geleden, hield burgemeester Van Kinschot een toespraak voor de gemeenteraad. Hij noemde Alkmaar een centrum van landbouw en veeteelt. Bij de wederopbouw van de economie van de stad zou aan het marktwezen daarom grote aandacht moeten worden besteed. De burgemeester vertrouwde erop dat haar oude roem gehandhaafd zou blijven. Maar ook industrie was van belang: de aanleg van een haven- en industrieterrein werd noodzakelijk geacht.¹⁵⁵ Alkmaar was voor hem dus nog een marktstad, wat het eeuwenlang ook was geweest. Zijn opvolger, burgemeester Koelma, had eenzelfde visie. Hij sprak tijdens zijn beëdigingsspeech in de raad van 16 september 1946 de woorden:

‘Vanouds is Alkmaar een handelsstad, in den zin van een marktstad. Hoewel de functie van marktstad een deel van haar vroegere beteekenis moest verliezen, moeten wij toch trachten te herwinnen wat verloren ging.’¹⁵⁶

Herstel van de Kaasmarkt was volgens hem in het bijzonder belangrijk, dit zag hij zelfs als een nationaal belang. Niet alleen de kaasexport, maar ook het vreemdelingenverkeer, zoals het toerisme toen genoemd werd, moest gestimuleerd worden. De burgemeester beschreef hoe de Kaasmarkt talloze toeristen naar de stad trok. Ook zag hij Alkmaar als een stad van historische betekenis, met een schat van overgeleverde schoonheid.¹⁵⁷ Enkele dagen later zette hij zijn

¹⁵² Verslag der Handelingen van de gemeenteraad, donderdag 13 februari 1947, 10-11.

¹⁵³ Verslag der Handelingen van de gemeenteraad, donderdag 19 januari 1950, 8.

¹⁵⁴ Verslag der Handelingen van de gemeenteraad, donderdag 4 januari 1951, 4.

¹⁵⁵ Verslag der Handelingen van de gemeenteraad, donderdag 29 november 1945, 10.

¹⁵⁶ Verslag der Handelingen van de gemeenteraad, maandag 16 september 1946, 272.

¹⁵⁷ Verslag der Handelingen van de gemeenteraad, maandag 16 september 1946, 275.

visie op de toekomst van Alkmaar uiteen in de *Alkmaarsche Courant*. De stad was volgens hem vanwege haar geografische ligging het centrum van een belangrijk deel van Noord-Holland. De stad en haar omgeving waren sterk op elkaar betrokken. De sectoren cultuur, sport en handel bedienden niet alleen de inwoners van Alkmaar, maar ook die van de regio rond Alkmaar. Daarnaast was het volgens hem belangrijk om zo spoedig mogelijk nieuwe industrieën aan te trekken en de uitbreiding van bestaande industrieën te bevorderen. De komst van industrieterreinen was daarvoor een belangrijke voorwaarde. Om de gemeentefinanciën op orde te krijgen was ook een bloeiend marktwezen van belang. De markt werd voor een centrumgemeente als Alkmaar als belangrijk gezien,

‘niet alleen voor het vreemdelingenverkeer, maar ook door haar prijsregelende functie en door de propaganda welke zij voor onze kaas als een bij uitstek nationaal product heeft kunnen maken.’¹⁵⁸

Het was gebruikelijk dat de burgemeester aan het begin van ieder kalenderjaar een nieuwjaarsrede hield voor de gemeenteraad. Deze redes zijn allen bewaard gebleven als deel van de raadsnotulen die zich in het Regionaal Archief Alkmaar bevinden. Opvallend bij het bestuderen van deze nieuwjaarsredes is dat de opeenvolgende burgemeesters in de jaren 1945 tot 1957 ieder jaar, met 1951 als enige uitzondering, vermeldden hoe het marktwezen ervoor stond en hoeveel stuks vee er in het voorgaande jaar op de veemarkt werden aangevoerd. Dit, net als de hierboven geciteerde uitspraken van opeenvolgende burgemeesters, is illustratief voor de wijze waarop het gemeentebestuur in de eerste jaren na de oorlog Alkmaar nog als vanouds als een marktstad beschouwde. Een marktstad die ook het centrum van de regio rond Alkmaar vormde. Vanaf 1958 worden de veemarkten echter niet meer genoemd. Wellicht niet geheel toevallig was dit ook het jaar waarin het grote ‘saneringsplan’ voor de binnenstad gereed kwam, wat het onderwerp van de volgende paragraaf is.

Zoals vele gemeenten in deze tijd ging ook Alkmaar aan *cityvorming* doen. Voordat ingegaan wordt op de grootschalige plannen voor ingrepen in de binnenstad die Alkmaar in dit kader opstelde, wordt hier opgemerkt dat het maken van plannen op kleinere schaal al voor de oorlog was begonnen. Al in 1931 ontwierp de architect Saal een plan voor herinrichting van het gebied rond de Grote Kerk. Hier zou een marktplein moeten komen, wat dit gebied tot het hart van Alkmaar zou maken. Door de crisistijd waren deze plannen onbetaalbaar geworden en werden dan ook niet uitgevoerd.¹⁵⁹ De bekende architect Dudok kreeg in 1943 de opdracht voor een plan voor de omgeving van de kerk. In 1946 werd dit gepresenteerd en in 1950 stelde de raad het plan vast. Onderdeel van het plan waren ingrepen om moeilijkheden van het verkeer op te lossen en om de Grote Kerk beter tot zijn recht te laten komen. De provincie gaf om

¹⁵⁸ ‘De toekomst van Alkmaar – burgemeester Koelma kent de nood der bevolking’, *Alkmaarsche Courant*, 23 september 1946.

¹⁵⁹ D. Aten et al., *Geschiedenis van Alkmaar*, 408.

procedurele redenen echter geen goedkeuring aan de plannen. De gemeente ging tegen dit provinciale besluit in beroep, wat veel tijd in beslag nam.¹⁶⁰ In de tussentijd kreeg men behoefte aan grootschaliger plannen. Met het oog op *cityvorming* werd de gehele binnenstad erbij betrokken. Het plan-Dudok werd opgeborgen en de gemeente nam de architect Wieger Bruin in dienst als stedenbouwkundig adviseur. Hij kreeg de opdracht om een plan voor de totale herontwikkeling van de binnenstad te ontwerpen.¹⁶¹

2.3.2 *Het keerpunt: het saneringsplan 1958*

Het door Bruin opgestelde plan, 'saneringsplan' genoemd, werd in de raadsvergadering van 17 oktober 1958 voor het eerst aan de raad gepresenteerd. Bruin hield in deze vergadering een rede waarin hij zijn kijk op Alkmaar gaf. Hij zag Alkmaar als een streekcentrum. Verwacht werd dat in de toekomst de bevolking sterk uit zou breiden, een verdubbeling in minder dan veertig jaar tijd. De binnenstad had in de loop der tijd een geheel andere functie gekregen. Vroeger was het 'de stad', nu was het de binnenstad van een nog groter geworden Alkmaar. Kantoren, handelsbedrijven en pakhuizen moesten volgens hem worden gevestigd in panden die tot voor kort woonhuizen waren. Naast een bevolkingstoename werd ook een uitbreiding van de nijverheid verwacht. Alkmaar moest voor deze toekomst fysiek geschikt gemaakt worden. Een ringweg buiten de oude stad, parkeerterreinen bij de toegangen tot de stad, een groothandelsgebouw bij de Friesebrug en grote gebouwen ter plaatse van de ten westen van de binnenstad gelegen Stationsbuurt moesten hieraan bijdragen. In de woorden van Bruin:

'Alkmaar moet toegerust worden voor een gezonde verdere ontwikkeling. Men moet niet blijven staan bij wat geweest is, maar desnoods schoonheid prijsgeven om de toekomst te winnen. Leven is vernieuwen en ook een stad moet zich constant verjongen.'¹⁶²

De stad zou zich volgens Bruin ontwikkelen van een marktstadje met achtduizend inwoners tot een stad met ten minste tachtigduizend inwoners, het centrum van een bloeiende streek.¹⁶³ Alleen het historisch werkelijk waardevolle moest behouden blijven. In het plan van Bruin zouden alle grachten van de binnenstad gedempt worden, met uitzondering van de Lindegracht en de Oudegracht. Dwars door de binnenstad, van noord naar zuid, zou een verkeersader worden aangelegd, lopend van de Kanaalkade/Handelskade tot aan de Baansingel. De Friesebrug en het Luttk Oudorp zouden met elkaar verbonden worden door een directe

¹⁶⁰ D. Aten et al., *Geschiedenis van Alkmaar*, 408.

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² RAA, archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 820. Toelichting van het ontwerp van het stedenbouwkundige plan voor de binnenstad van Alkmaar.

¹⁶³ RAA, archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 819. Stedenbouwkundig plan voor de binnenstad/saneringsplan prog. Wieger Bruin 1958-1959.

toegang. Om dit alles te realiseren zouden vele panden gesloopt moeten worden.¹⁶⁴ In de *city* moest ruimte komen voor verdubbeling van het aantal winkels, uitbreiding van handelskantoren en handelsbedrijven en showrooms, ten behoeve van het zich snel wijzigende karakter van de stad.

Tegen het saneringsplan rees enorm veel weerstand, zowel vanuit de Alkmaarse bevolking als van daarbuiten. In kranten en tijdschriften uit die tijd werd daarbij veelvuldig over de identiteit van de binnenstad gesproken, hoewel dat woord zelf niet gebruikt werd. In plaats daarvan vielen de woorden 'karakter', 'gezicht' en 'stadsbeeld' veel. *De Alkmaarsche Courant* schreef dat het plan de stad een volledig nieuw gezicht zou geven. Het zou volgens de krant ten koste gaan van de schoonheid en karakteristieke elementen van de gave oud-Hollandse sfeer.¹⁶⁵ Volgens *De Tijd* zouden de geplande ingrepen zodanig in het wezen en de sfeer van de stad ingrijpen, dat zij onherkenbaar zou worden. De krant meende dat de grachten, de bruggen, de verhoudingen en de intimiteit zorgden voor de unieke schoonheid en sfeer van de stad. Niet alleen de Kaasmarkt, maar vooral de omgeving daarvan is 'het stadsbeeld, dat wat Alkmaar tot Alkmaar maakt'.¹⁶⁶ De Bond Heemschut schreef dat het plan drastisch in zou grijpen in het historische stadsbeeld, waardoor het typisch Hollandse stadskarakter van Alkmaar zou verdwijnen.¹⁶⁷ De ANWB liet in haar tijdschrift *De Kampioen* weten dat het oude karakter van Alkmaar bedreigd werd. De plannen zouden het stadsbeeld aantasten en verarmen en het karakter van de stad – en daarmee ook de aantrekkelijkheid voor het toerisme – zou geheel verloren gaan.¹⁶⁸

In tegenstelling tot wat de Alkmaarse bevolking en buitenstaanders dachten, had het Alkmaarse gemeentebestuur wel degelijk oog voor het historische karakter. In de aanbiedingsbrief van het saneringsplan schrijft het college dat zij zich ervan bewust is dat de saneringsplannen een groot verlies aan stadsschoon zullen betekenen en dat het karakter van de stad schade toegebracht wordt. Volgens het college maakte de ontwikkeling van de stad deze ingreep echter noodzakelijk, 'hoe smartelijk dit ook is'.¹⁶⁹ Zonder deze ingreep zou de binnenstad als levend centrum van Alkmaar niet kunnen blijven functioneren, zo was de gedachte. Zoals Bruin al had gezegd, moest Alkmaar worden toegerust voor de toekomst en moest het verleden daarbij waar nodig worden opgeofferd. Vanwege de felle protesten gaf het college Bruin echter de opdracht om te bezien of de plannen konden worden aangepast.

¹⁶⁴ Gremmée, *De stadsvernieuwing in Alkmaar*, 183.

¹⁶⁵ 'Saneringsplan voor de binnenstad', *Alkmaarsche Courant*, 14 augustus 1958.

¹⁶⁶ *De Tijd*, 20 september 1958.

¹⁶⁷ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 823. Stedenbouwkundig plan voor de binnenstad/saneringsplan prog. Wieger Bruin 1958-1959.

¹⁶⁸ 'Het oude karakter van Alkmaar bedreigd', *De Kampioen. Orgaan van de Koninklijke Nederlandsche Toeristenbond A.N.W.B.*, 10 oktober 1958.

¹⁶⁹ RAA, archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 820. Toelichting van het ontwerp van het stedenbouwkundige plan voor de binnenstad van Alkmaar.

2.3.3 Basisplan 1960

Het saneringsplan werd drie jaar later opgevolgd door het Basisplan 1960 (voluit: Het stedenbouwkundig basisplan voor de stad Alkmaar). Dit werd gepresenteerd op 20 september 1960.¹⁷⁰ Tijdens deze presentatie gaf het college haar visie op de rol en de functie van de binnenstad. Die bleek gelijk te zijn aan die van Bruin. De eerste functie van de binnenstad behoorde die van een winkelcentrum te zijn. In de woorden van het college:

‘De winkelnering en de groothandel vormen van oudsher de belangrijkste kenmerken van de regionale verzorgingsfunctie en voornaamste bestaansbron van de stad; een overwegend aandeel van hun inkomsten behalen zij uit de inkopen van en de dienstverlening aan de bevolking van het omliggende gebied.’¹⁷¹

Naast winkels bestond ook behoefte aan ‘toonkamers’ (showrooms) en kantoren van groothandelsbedrijven. De vestiging van een groothandelsgebouw in de buurt van de Friesebrug werd als een optie gezien. De binnenstad diende daarnaast ontwikkeld te worden tot een administratief centrum door een grotere vestiging van banken en van niet te grote kantoren van overheid en bedrijfsleven. Beoefenaren van vrije beroepen moesten een plaats krijgen, maar ook moest er ruimte zijn voor een cultuur- en vermaakscentrum. Een verscheidenheid aan functies moest zorgen voor een levendig centrum van een grotere stad. Een functie die het gemeentebestuur niet meer wilde terugzien was de industrie. Industriële bedrijven waren slechts aan de noordostrand van de binnenstad nog toelaatbaar.¹⁷² Woongelegenheden moest nog wel in beperkte mate geboden worden, maar de binnenstad was primair bedoeld voor grote winkels en zakelijke dienstverlening. De hoogte van de bebouwing moest beperkt worden, dit om het bijzondere karakter van de binnenstad te behouden. Nadere details over wat dit ‘bijzondere karakter’ precies inhield werden niet gegeven.¹⁷³

Het Basisplan zou tot gevolg hebben dat alleen de Baangracht en de Kooltuin nu nog gedempt zouden worden, alle andere grachten werden in stand gelaten. Het college streefde ernaar de te behouden grachten een eerlijke kans te geven om zich als elementen van schoonheid te handhaven in het groeiende en ten dele van schaal veranderende Alkmaar.¹⁷⁴ De

¹⁷⁰ RAA, archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 1075. Het stedenbouwkundig basisplan voor de stad Alkmaar, 3.

¹⁷¹ RAA, archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 1075. Het stedenbouwkundig basisplan voor de stad Alkmaar, 5.

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ RAA, archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 1075. Basisplan 1960, 6.

¹⁷⁴ Ibidem, 13.

noord-zuiddoorbraak bleef echter gehandhaafd. De verbinding tussen de Friesebrug en het Luttk Oudorp was vervallen, maar nu zou het Victoriepark deels omgevormd worden tot een autoweg. Rond de hele binnenstad moest een brede verkeersweg aangelegd worden. De gehele Spoorbuurt, de laat negentiende-eeuwse bebouwing langs de Nieuwlandersingel en een deel van de Baansingel diende hiervoor gesloopt te worden. Het oostelijk deel van de binnenstad kwam in aanmerking voor sanering. Hier was sprake van krotbebouwing, te smalle straten, en gebrekkige toegangen. Maar er was ook ruimte voor restauratie van daarvoor in aanmerking komende panden, in het bijzonder langs de grachten. Bovenal moest de binnenstad toegankelijk gemaakt worden voor het verkeer. Op verschillende punten zou het met de ringweg in verbinding moeten staan. Dat de Baangracht en de Kooltuin daarvoor gedempt moesten worden speet het stadsbestuur vanwege het verlies aan stadsschoon wel. De rest van de grachten kon wel behouden blijven. Voor bepaalde grachtenpanden werd subsidie voor de restauratie beschikbaar gesteld. Het westelijk stadsdeel, oftewel het gebied rond de Sint Laurenskerk, zou gesaneerd worden. Een nieuwe verbinding tussen de Laat, de Heul en het Zevenhuizen werd gepland, evenals een nieuw postkantoor, verplaatsing van het Landbouwhuis naar een locatie net buiten de binnenstad en de bouw van een schouwburg.¹⁷⁵

In de raadsvergadering van 16 maart 1961 werd het basisplan aangenomen, met twintig stemmen voor en zes tegen. De archieven bevatten geen aanwijzing dat deze visie op de stedelijke identiteit in de loop van de jaren zestig is gewijzigd. Weliswaar werd het Basisplan 1960 nog twee keer gewijzigd, in 1964 en in 1967, maar dit had met name te maken met enkele verkeerskundige aspecten die voor de raad onaanvaardbaar waren. Ook in deze plannen werd de modernisering van Alkmaar doorgezet. Het is zeer waarschijnlijk dat de wens tot modernisering, zoals in veel gemeenten in die tijd, vrijwel de gehele jaren zestig heeft geleefd. Pas vanaf begin jaren zeventig kwam hier een einde aan en werd de wens tot cityvorming losgelaten. De moderniseringsplannen zijn nooit uitgevoerd. Het plan uit 1967 had eindelijk de definitieve instemming van de raad weten te verwerven, maar werd door de provincie Noord-Holland afgekeurd wegens een te grote vrijblijvendheid en een te grote ingrijpendheid.¹⁷⁶

2.3.4 Toerisme

In paragraaf 2.2 heb ik laten zien dat Alkmaar vlak na de oorlog een grote toeristische attractie bezat: de Kaasmarkt. Als het gaat om stedelijke identiteit is het een interessante vraag of Alkmaar zichzelf als een toeristische stad beschouwde. In de nieuwjaarsrede van 1957 meldde de burgemeester dat het toerisme in Alkmaar een grote plaats innam. Eenzelfde geluid is een jaar later te horen in een ongedateerde brief die Alcmaria, de 'vereniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer en tot verfraaiing van Alkmaar', schreef als reactie op het

¹⁷⁵ RAA, archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 1075. Het stedenbouwkundig basisplan voor de stad Alkmaar, 8-9.

¹⁷⁶ Gremm e, 'De stadsvernieuwing in Alkmaar 1958-1990', 186-188.

saneringsplan van 1958. Zij had het over een stroom van twintig- tot dertigduizend bezoekers op één enkele vrijdag, die afkwamen op de Kaasmarkt. Uitvoering van het saneringsplan zou het karakter van een historische stad wegnemen en daarom was Alcmaria er ook tegen. Ze omschreef Alkmaar als een toeristencentrum.¹⁷⁷ Twaalf jaar later werd in het jaarverslag van de vereniging over het jaar 1970 geschreven dat Alkmaar een van de grote toeristische trekpleisters in de omgeving is.¹⁷⁸ Het toerisme heeft zich gedurende de periode 1945-1970 gehandhaafd. Hoewel er rekening gehouden moet worden met de achtergrond van de vereniging, die 'bevordering van het vreemdelingenverkeer' in haar naam had staan, is het toch gerechtvaardigd te zeggen dat het met het toerisme goed ging. Maar kan daarmee gezegd worden dat Alkmaar zichzelf als een toeristische stad zag? Het toerisme was weliswaar belangrijk, maar dit draaide om slechts één toeristische attractie: de vrijdagse Kaasmarkt. Er schijnt geen noodzaak te zijn waargenomen om de rest van de binnenstad om te vormen tot een toeristisch oord. Het plan was immers om hier veel kantoren en (groot)handelsbedrijven te vestigen. Het gaat te ver om te zeggen dat het gemeentebestuur Alkmaar als een toeristische stad beschouwde.

Uit het bovenstaande komt het beeld naar voren van een gemeentebestuur dat in de eerste tien à twaalf jaar na de oorlog, Alkmaar nog vooral zag als een marktstad. Deze visie lijkt in de jaren vijftig en zestig te verschuiven naar dat van een moderne stad. De Kaasmarkt trok veel bezoekers, maar het stadsbestuur lijkt de binnenstad niet als een toeristisch gebied beschouwd te hebben. Grote ingrepen in de binnenstad moesten de binnenstad voorbereiden op haar nieuwe functie van zakencentrum en (groot)winkelgebied. Dit zou grote gevolgen kunnen hebben voor het stadsbeeld. Echter, in de volgende paragraaf zal ik laten zien dat het beeld dat het gemeentebestuur een moderne binnenstad nastreefde, de nodige nuancering behoeft.

2.4 Het gemeentelijk monumentenbeleid

Vóór aanvang van de in deze scriptie onderzochte periode droeg het gemeentebestuur ook al zorg voor de gebouwen die een bijzondere cultuurhistorische waarde voor de stad hadden. De Waagtoren en de Sint Laurenskerk werden gerestaureerd wanneer dat nodig werd geacht. In 1944 gaf het gemeentebestuur opdracht tot het opmeten en in tekening brengen van Oud-Alkmaar, dat wilde zeggen 'de kern der stad gelegen binnen de singels en het Noordhollands Kanaal, voor zover de cultuur-historische waarde en het stadsschoon deze opmetingen

¹⁷⁷ RAA, archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 823, brief van Alcmaria, vereniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer en tot verfraaiing van Alkmaar.

¹⁷⁸ Vereniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer en tot verfraaiing van Alkmaar, 'Alcmaria', *Jaarverslag 1970*, 3.

wettigen'.¹⁷⁹ Maar het officiële begin van het monumentenbeleid van Alkmaar was in 1958, toen op 3 juli de gemeenteraad de monumentenverordening (Verordening tot behoud van monumenten in de gemeente Alkmaar) vaststelde. De raad gaf het college de opdracht een gemeentelijke monumentenlijst op te stellen. Het werd verboden om zonder schriftelijke toestemming van het college een op de lijst geplaatst monument geheel of gedeeltelijk te slopen of aan te tasten.

De volgende handeling was het opstellen van de gemeentelijke monumentenlijst. Al in 1957 had het bestuur van de 'Stichting voor de instandhouding en restauratie van monumenten te Alkmaar' burgemeester en wethouders twee lijsten aangeboden: een lijst van ruim 200 panden die voor de monumentenstatus in aanmerking zouden komen en een lijst van circa 130 panden die als belangrijk voor het stadsbeeld beschouwd werden, maar kennelijk niet monumentwaardig.¹⁸⁰ Eerstgenoemde lijst werd in de jaren daarna gebruikt om tot een lijst van gemeentelijke monumenten te komen. Hierbij werd rekening gehouden met de 'Voorlopige rijkslijst' (voluit de 'Voorlopige lijst der Nederlandse Monumenten van geschiedenis en kunst'). Dit was een in 1921 door het rijk opgestelde lijst van panden in het hele land die (rijks)monumentwaardig werden geacht. Op deze lijst stond een groot aantal Alkmaarse panden die het rijk beschermenswaardig achtte. Deze panden kwamen niet voor plaatsing op de gemeentelijke monumentenlijst in aanmerking. Aan de hand van de lijst van de Stichting onderzocht de directeur van Openbare Werken de hierop voorgedragen panden op hun monumentwaardigheid. Een groot aantal panden werd door hem afgevoerd, panden waarvan hij 'het behoud ervan voor het nageslacht niet van belang' achtte.¹⁸¹ Van slechts een aantal panden is in het archief de reden terug te vinden waarom hij deze panden niet waardevol genoeg vond om op de lijst te komen; deze panden verkeerden in slechte staat. Van de rest van de panden is de reden voor afvoering onbekend, maar de verkrotting zal waarschijnlijk ook hier een rol hebben gespeeld.

Op 17 april 1962 besloten burgemeester en wethouders om 44 panden aan te wijzen als gemeentelijk monument, allen gelegen in de binnenstad.¹⁸² Een analyse van de panden die

¹⁷⁹ RAA, archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 2597. Stukken betreffende monumenten. Opmeten en in tekening brengen van oude gebouwen. 1943-1946.

¹⁸⁰ RAA, archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 14407 en 12843. Brieven van de Stichting voor de instandhouding en restauratie van monumenten te Alkmaar van 26 maart 1957.

¹⁸¹ RAA, archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 10843. Brief Openbare werken gemeente Alkmaar 8 augustus 1960.

¹⁸² Het ging om de volgende panden: Achterdam 8 en 10, Baangracht 1, Bierkade 1/2, 3/4, 5/6, 7, 8/9, 11, 12/13, 14, 15, 16, 17, 18/19, 20, 21, 22 en 24, Breedstraat 16, Clarissenbuurt 4, Laat 85 en 87, Langestraat 1 en 51, Luttk Oudorp 56, Oudegracht 138, 178, 180, 184, 202, 221, 273, 283 en 297, Verdronkenoord 29, 40, 57, 70, 88 en 141, Voordam 12, Waagplein 1 en Zijdam 10/11. RAA, Archief van de gemeente Alkmaar 1945-1988, inv.nr. 14409, 'Stukken

als gemeentelijk monument werden aangewezen, wijst er niet op dat het gemeentebestuur een voorkeur had voor een bepaald tijdperk uit de geschiedenis van de stad. Een aantal panden stamde uit de zeventiende eeuw, maar er waren ook panden bij uit de achttiende eeuw en – vooral – een groot aantal uit de negentiende eeuw. De panden lagen redelijk door de hele binnenstad verspreid, alleen het westelijk deel van de binnenstad bevatte niet veel panden die als monumentwaardig werden beschouwd. Opvallend is wel de hele rij panden aan de Bierkade (1 t/m 24, met uitzondering van nrs. 10 en 23) die als monument werden aangewezen. In een van de archiefstukken werd aangetekend dat deze door het college aan de lijst werden toegevoegd om het karakteristieke beeld van deze kade te bewaren. Het betreft hier een locatie aan de rand van de binnenstad, direct gelegen aan het Noordhollands Kanaal. Voor de rest betroffen de aangewezen panden voor het grootste deel individuele, kleine panden, geen opvallende of zeer oude en bijzondere panden. Veel uit de laatstgenoemde categorie, zoals de Grote Kerk en het stadhuis, stonden immers al op de rijkslijst om aangewezen te worden als rijksmonument.

De Stichting was enigszins verbolgen over de uiteindelijke aanwijzing. Het college had van de ruim tweehonderd panden die zij had aangedragen, er slechts 44 als monument aangemerkt. De gemeente had dan ook de panden die volgens het Basisplan afgebroken zouden moeten worden, 53 in totaal, niet op de lijst opgenomen.¹⁸³ Acht daarvan waren inmiddels gesloopt, maar van de oorspronkelijke lijst resteerden dan nog 136 panden.¹⁸⁴ Naar aanleiding van de klacht van de Stichting, werd een aantal panden alsnog onderzocht. Hierbij werd ook de lijst uit 1957 van panden die belangrijk waren voor het stadsbeeld, betrokken. Het college had een aantal panden die de Stichting als monumentwaardig had aangemerkt, verschoven naar deze lijst.¹⁸⁵ In 1963 bleek het college voornemens te zijn om nog veel meer panden ‘wegens hun betekenis voor het stadsbeeld’ op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen.¹⁸⁶ Het ging daarbij om grote aantallen, zoals alle panden aan de noordelijke wand van het Fnidsen, alle panden aan de gevelwand van het Houttil tussen Magdalenenstraat en Marktstraat, de panden aan beide gevelwanden van de Mient en het Verdrunkenoord en de panden aan de Voordam. In 1967 was dit onderzoek nog niet afgerond. In datzelfde jaar kwam het rijk met haar rijksmonumentenlijst.

betreffende gemeentelijke monumentenlijst. Besluiten tot aanwijzing als monument en de afvoering van percelen van de [sic].

¹⁸³ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar 1945-1988, inv.nr. 10843. Verslag van de vergadering van de Commissie van bijstand voor de openbare werken van 22 februari 1962.

¹⁸⁴ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar 1945-1988, inv.nr. 10843. Brief van de Stichting van 17 mei 1963.

¹⁸⁵ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar 1945-1988, inv.nr. 10843. Nota voor B&W van 17 mei 1963, behandeld in vergadering van B&W van 21 mei 1963.

¹⁸⁶ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar 1945-1988, inv.nr. 12843. Stukken betreffende lijst percelen, belangrijk in het stadsbeeld, 1957-1963.

De gemeente kreeg bij brief van 31 oktober van dat jaar van de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk de ontwerplijst toegestuurd van panden die op de nominatie stonden om aangewezen te worden als rijksmonument. Het ging om een lijst van circa 350 panden, opgesteld door de landelijke Monumentenraad, op basis van de Voorlopige rijkslijst uit 1921. Voor een groot deel ging het hier ook om panden die niet in de binnenstad lagen. In een pré-advies aan de gemeenteraad over deze lijst, gaf het college aan dat naar haar mening de Monumentenraad te overdreven was in haar waardering voor de binnenstad.¹⁸⁷ Er werd voorbijgegaan aan het zorgwekkende verschijnsel van verkrotting en verpaupering in sommige delen van de oude stad. Een te hoog aantal panden was naar de mening van het college als toekomstig monument aangemerkt. Het college stelde de raad voor om in te stemmen met plaatsing op de rijksmonumentenlijst, uitgezonderd vijftig panden. Voor een aantal hiervan gold dat deze gesloopt zouden gaan worden bij de uitvoering van de stedenbouwkundige maatregelen die de gemeente voornemens was te nemen. Voor een ander deel waren de panden in een zeer slechte bouwkundige staat. Daarnaast had de Monumentenraad de grachten, bruggen, sluizen en de singelgrachten als monumentwaardig aangemerkt. Dit was volgens het college in strijd met de strekking en letter van de Monumentenwet.¹⁸⁸ De minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk wees bij besluit van 16 september 1968 een groot aantal panden als rijksmonument aan. Deze werden op 10 december 1969 ingeschreven in het rijksmonumentenregister. Dit leidde ertoe dat een groot aantal panden in 1970 van de lijst van gemeentelijke monumenten werden afgevoerd, omdat deze inmiddels waren aangewezen als rijksmonument.

Al met al blijkt uit bestudering van de stukken met betrekking tot de monumentenzorg in deze periode, dat het gemeentebestuur erg betrokken was bij het monumentenbeleid. Burgemeester en wethouders bogen zich over individuele panden en gingen ook ter plekke de panden inspecteren. In de notulen van een vergadering van de Stichting van 17 mei 1963 is zelfs te lezen dat 'burgemeester en wethouders zich op het ogenblik intensief met deze kwestie bezig houden'.¹⁸⁹ Complete gevelwanden werden onderzocht op hun monumentwaardigheid. Gedurende een groot deel van jaren zestig was de gemeente hier mee bezig. Dit wijst op een gemeentebestuur dat ondanks alle nieuwbouwplannen en gedachten over het tegemoet treden van de toekomst, toch ook wel begaan was met het behoud van erfgoed en het historische stadsbeeld van de binnenstad. Het lijkt erop dat het gemeentebestuur Alkmaar mede als een historische stad beschouwde.

¹⁸⁷ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar 1945-1988, inv.nr. 10843. Bijlage nr. 147, Pré-advies omtrent ontwerp-monumentenlijst.

¹⁸⁸ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar 1945-1988, inv.nr. 10843. Bijlage nr. 147, Pré-advies omtrent ontwerp-monumentenlijst.

¹⁸⁹ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar 1945-1988, inv nr 12843. Stukken betreffende lijst percelen, belangrijk in het stadsbeeld, 1957-1963.

2.5 Ruimtelijke ontwikkelingen in de binnenstad

2.5.1 Inleiding

In paragraaf 2.3 heb ik laten zien dat in de jaren vijftig en zestig verschillende plannen tot grootschalige herontwikkeling van de binnenstad zijn opgesteld. Deze plannen gingen allen uit van sloop van een deel van de binnenstad, om ruimte te maken voor nieuwbouw en het verkeer. Ook heb ik aangegeven dat deze plannen uiteindelijk niet doorgingen. Grootschalige projecten zijn in deze periode daardoor niet van de grond gekomen. De renovatie van het verpauperde oostelijk stadsdeel en het kaalgeslagen gebied rond de Grote Kerk in het westelijk deel van de stad zouden tot het eind van de jaren zeventig op zich laten wachten. Op grote schaal gebeurde er daardoor niets, maar op het niveau van individuele panden was er wel degelijk activiteit te bekennen. Een aantal panden werd gesloopt en vervangen door nieuwbouw. Alvorens ik deze ontwikkelingen per deelgebied, zoals toegelicht in de introductie, bespreek, volgen hier eerst enkele inleidende opmerkingen.

In de eerste veertien jaren van de in dit hoofdstuk onderzochte periode, van 1945 tot circa 1959, veranderde er weinig. Buiten de binnenstad was wel activiteit waar te nemen, veelal in de bouw van (nood)woningen.¹⁹⁰ Dit stemt overeen met wat elders in het land ook het geval was. Gemeentebesturen en de bouwsector richtten zich in de jaren na de oorlog vooral op herstel van de infrastructuur en de industrie en het lenigen van de enorme woningnood. In de binnenstad bleef de activiteit beperkt tot het herbestraten van wegen en het restaureren van de Grote Kerk en enkele andere panden. Rond 1959 begon het proces van het verplaatsen van fabrieken, industrieën en andere overlastgevende bedrijven uit de binnenstad naar geschikter plaatsen.¹⁹¹ Hoewel dit proces niet exact in dat jaar gestart zal zijn, is het wel aannemelijk dat het vanaf dat jaar in een stroomversnelling zal zijn gekomen. De ruimte die vrijkwam door het vertrek van de bedrijven en de sloop van hun panden werd opgevuld met nieuwbouw.¹⁹²

Bij het grootste deel van deze nieuwbouw is het weliswaar niet het gemeentebestuur dat deze nieuwbouwplannen ontwierp. De eigenaar van het pand, veelal een bedrijf, koos een architect die het bouwplan ontwierp. Deze bouwplannen moesten echter wel de

¹⁹⁰ H. Koolwijk, *Alkmaar honderd jaar stadsontwikkeling 1870-1970* (Alkmaar, 1970) 128-144.

¹⁹¹ Ibidem, 144.

¹⁹² Van een groot aantal van de nieuwe panden is op de volgende pagina's een foto opgenomen, afkomstig uit de beeldbank van het RAA. De meeste foto's dateren uit 1974, toen de afdeling Monumentenzorg van de gemeente Alkmaar foto's van vele panden in de binnenstad maakte om het stadsbeeld vast te leggen. Waar de foto uit een ander jaar dateert, is dit vermeld. De foto's zijn op één na dus geen van allen genomen in het jaar van oplevering van het gebouw en tonen dus niet de toestand van dat moment. Verwacht mag echter worden dat er in het jaar van het nemen van de foto weinig aan het uiterlijk van het gebouw is veranderd sinds de oplevering. De architectuur is in geen enkel geval gewijzigd.

welstandscommissie passeren voordat zij konden worden uitgevoerd. Deze commissie toetst bouwplannen aan redelijke eisen van welstand, ofwel de mate waarin een bouwwerk in architectonisch opzicht past in de omgeving. Alkmaar kende in de jaren vijftig en zestig al welstandstoezicht. Waar iedere gemeente tegenwoordig een welstandsnota vaststelt waarin de criteria voor welstand vastgelegd zijn, was dat in de periode die in dit hoofdstuk wordt behandeld, niet het geval. De leden van de welstandscommissie oordeelden over de welstandelijke aanvaardbaarheid van bouwplannen op basis van ongeschreven criteria die zij in hun hoofd hadden. Aangezien de welstandscommissie een adviesorgaan van de gemeentelijke overheid is en de bouwvergunningen door het gemeentebestuur werden verleend, kan gesteld worden dat de modernistische architectuur - die, zoals zal blijken uit de analyse in het vervolg van dit hoofdstuk, domineerde - de zegen had van het gemeentebestuur.

2.5.2 Westelijk deel binnenstad

In de introductie van dit hoofdstuk is reeds geschetst hoe dit gebiedsdeel rond 1945 ingericht was. De Grote Kerk werd omringd door veel grote openbare gebouwen. Gedurende een groot deel van de periode 1945-1970 vond in dit deelgebied vrijwel geen ontwikkeling plaats. Pas tegen het eind van de jaren zestig kwam hier verandering in. In 1968 werd een groot deel van de gebouwen van het in 1857 gebouwde Rijksopvoedingsgesticht gesloopt. Het gesticht zelf, gelegen aan de Heul, was al gesloten in 1922. Tot aan de sloop hebben de gebouwen een andere functie gehad. Een groot deel was sinds 1934 in gebruik als postkantoor. Op afbeelding 2.4 is een deel van het gebouw te zien, evenals op afbeelding 2.8. In verschillende bronnen wordt het omschreven als een groot, somber en mistroostig gebouw.¹⁹³

¹⁹³ Rijksopvoedingsgesticht, in www.alkmaaropdekaart.nl:

[https://www.alkmaaropdekaart.nl/opmerkelijke-](https://www.alkmaaropdekaart.nl/opmerkelijke-plekken/binnenstad/rijksopvoedingsgesticht/pointofinterest/detail)

[plekken/binnenstad/rijksopvoedingsgesticht/pointofinterest/detail](https://www.alkmaaropdekaart.nl/opmerkelijke-plekken/binnenstad/rijksopvoedingsgesticht/pointofinterest/detail), laatst geraadpleegd op 8 juli 2020/

Tien eeuwen Alkmaar, de Alkmaarders en hun bestuur en rechtspraak, 'Ach lieve tijd' (Zwolle, 1988) 213.

Afbeelding 2.4, het voormalige Rijksopvoedingsgesticht in het jaar van afbraak, 1970. Collectie RAA, FO1006364

In 1969 werd het Landbouwhuis aan het Kerkplein (afbeelding 2.5) gesloopt. Hiermee verdween een in 1868 gebouwd pand met een neoclassicistische architectuur.¹⁹⁴

¹⁹⁴ H. de Raad, 'Een oude foto: van Middelhof tot Canadaplein', in: *Oud Alkmaar, tijdschrift van de Historische Vereniging Alkmaar* 22 (1998) 18-23, aldaar 18.

Afbeelding 2.5, het eind 1969 gesloopte Landbouwhuis aan het Kerkplein, foto uit 1960. Collectie RAA, FO1001504

Ten zuiden van de Sint Laurenskerk stond een rij woningen die eind jaren zestig gesloopt werd. De huizen waren toen al wegens verregaande bouwvalligheid onbewoonbaar verklaard.

Afbeelding 2.6, de verkrotte woningen aan de Kerkstraat rond 1960. Collectie RAA, FO1001519

Van de twee gebouwen die in het gebied rond de Sint Laurenskerk tot 1970 werden gebouwd, was het nieuwe postkantoor aan de Bagijnestraat de eerste. Dit pand uit 1966 bestond uit een onderbouw van twee bouwlagen, uitgevoerd in baksteen, en een bovenbouw, uitgevoerd in glas en koper. Het geheel had een modernistische aanblik, hoewel het niet in moderne materialen als glas en staal was uitgevoerd. De voorgevel leek voor een groot deel op pilaren te staan en er was een volledige afwezigheid van ornamentatie aan de gevels. Het was de bedoeling van de architect, Piet Tauber, om het pand, dat vlak bij de Grote Kerk stond, niet te hoog te laten worden. De kerk diende als gebouw centraal te staan op deze locatie, het postkantoor moest ondergeschikt blijven. De bovenkant van de onderbouw lag op dezelfde hoogte als de goothoogte van het historische pand ernaast aan de Gasthuisstraat (op afbeelding 2.8 is dit goed te zien). Tauber stelde dat de aansluiting aan de historische panden vloeiend verliep. Als materiaal voor de onderbouw koos Tauber voor baksteen. Natuursteen mocht het niet worden. Het materiaal moest eenvoudiger zijn dan dat van de kerk, om de exclusiviteit van de kerk te benadrukken.¹⁹⁵

Afbeelding 2.7, de voorgevel van het nieuwe postkantoor aan de Bagijnestraat. Collectie RAA, FO1008224

¹⁹⁵ P. Tauber, 'Bouwen in de binnenstad van Alkmaar', in: *Alkmaars Jaarboekje 1968* (Alkmaar, 1968) 34-41, aldaar 37.

Afbeelding 2.8, de achterzijde van het postkantoor, met links daarvan, tussen het postkantoor en de Sint Laurenskerk in, het toen nog bestaande gebouw van het Rijksopvoedingsgesticht. Collectie RAA, FO1009286

Het tweede gebouw dat vóór 1970 in het kaalgeslagen gebied rond de Grote Kerk gebouwd werd, was de nieuwe telefooncentrale van de P.T.T. aan de Heul die werd geopend in 1967. Het is onduidelijk onder welke architectuurstroming dit geschaard moet worden. Het pand is opgebouwd uit baksteen, een traditioneel bouw materiaal. De gevels bevatten decoratie, in de vorm van horizontale en verticale banden en een patroon van kleine raampjes links in de voorgevel. Een rij traditionele puntdakjes dekt het gebouw af. Toch is het niet te verwarren met een gebouw zoals dat honderd jaar eerder gebouwd. Het is een mengvorm tussen modern en traditioneel.

Afbeelding 2.9, de voorzijde van de P.T.T.-telefooncentrale aan de Heul. Collectie RAA, RAA011000220

Afbeelding 2.10, de achterzijde van de P.T.T.-telefooncentrale, Collectie RAA, RAA011000224

Voor de rest van het terrein kwam pas eind jaren zeventig een nieuwe invulling. Hieraan zal in het volgende hoofdstuk, waarin de periode 1971-2000 behandeld wordt, aandacht worden besteed. De conclusie voor het deelgebied Westelijk deel binnenstad kan zijn dat de ruimtelijke ontwikkeling hier in enige mate een moderne koers insloeg. Een aantal grote negentiende-eeuwse gebouwen werd gesloopt en hiervoor in de plaats kwamen een gebouw met een moderne vormgeving en een met een mengvorm van modern en traditioneel. Het grootste deel van dit gebied lag er echter nog onbebouwd bij, in het volgende hoofdstuk zal dit met fotomateriaal worden aangetoond.

2.5.3 Centrumgebied

In grote lijnen hebben hier tussen 1945 en 1970 eveneens geen grootschalige veranderingen plaatsgevonden. Het stratenpatroon is hetzelfde gebleven en grote nieuwbouwprojecten bleven uit. Op meer kleinschalig niveau, dat van de individuele panden, vonden wel vele veranderingen plaats. Een groot aantal bedrijven werd uit de binnenstad verplaatst en hiervoor in de plaats werden nieuwe gebouwen gebouwd. Een aantal van de meest opvallende hiervan wordt hieronder getoond.

Een van de eerste nieuwe panden was het winkelpand van C&A, geopend in 1959, aan de Laan 203. In de oude situatie stonden hier twee kleine huizen, te weten een voorhuis (op afbeelding 2.11 de woning rechtsvooraan, met de tuitgevel) en een achterhuis (het huis met de trapgevel), beide in een traditionele bouwstijl. Blijkens een bouwtekening die zich in het Regionaal Archief bevindt, was vlak voor de sloop nog een bouwplan opgesteld ter restauratie van beide panden, waarschijnlijk bevonden de panden zich in een slechte bouwkundige staat. De foto geeft ook die indruk. Tot restauratie is het echter niet gekomen.

Afbeelding 2.11, de bebouwing op de locatie waar in 1958 het pand van C&A gebouwd werd. De foto zal in dat jaar of kort voor dat jaar genomen zijn. Collectie RAA, FO1012216

Hiervoor in de plaats kwam een groot winkelpand met een duidelijk modernistische vormgeving, te zien op de foto die als afbeelding 2.12 is opgenomen. Het pand was een doosvormig gebouw met een plat dak en een vliesgevel, grotendeels van glas. Dergelijke vliesgevels kwamen in deze tijd overal in het land veelvuldig voor. In een krantenbericht naar aanleiding van de opening valt te lezen dat de directeur, F. Brenninkmeyer, bij de opening van het pand vol lof

sprak over het gemeentebestuur, dat zo goed had meegewerkt aan de komst van het pand. Volgens hem had Alkmaar nu het modernste C&A-modehuis, een ontwerp van het architectenbureau Van der Laan, dat met deze 'gedurfde schepping' zijn tijd vooruit was. Burgemeester Wytema stemde hier in de toespraak die hij bij de opening hield, mee in. Volgens hem maakte dit pand de verandering in de binnenstad zichtbaar. Dit pand paste goed in de nieuwe stad die Alkmaar zou worden. De agrarische centrumfunctie hoorde bij het verleden, de twintigste eeuw had de stad een ander aanzien gegeven:

'In een zich zo evoluerende samenleving had Alkmaar niet meer kunnen blijven wat ze is. (...) Men kan niet blijven verwijlen bij een romantisch verleden.'¹⁹⁶

Het C&A-pand zal helemaal in lijn zijn geweest met wat het college voorstond.

Afbeelding 2.12, de nieuwbouw van de C&A aan de Laan, Collectie RAA, RAA011003519

¹⁹⁶ 'C&A opent haar deuren', *Alkmaarsche Courant*, 22 september 1959.

In hetzelfde jaar, 1959, kwam in de Langestraat, op de hoek met de Van den Boschstraat, op nr. 72 het pand van de Hema gereed. Voorheen stond hier het pand van Kunsthandel Heuseveld. Een foto waar dit pand duidelijk op staat komt niet in de beeldbank van het Regionaal Archief voor. Alleen op een foto (afbeelding 2.13), genomen in 1952 tijdens een bezoek van koningin Juliana en Prins Bernhard aan de Langestraat, is dit pand afgebeeld. Op de vergrote uitsnede van de foto is het pand beter te zien.

Afbeelding 2.13, de Langestraat tijdens een bezoek van prinses Juliana en prins Bernhard in 1952, Collectie RAA, FO1011126. Hiernaast: een uitsnede uit deze foto.

Hoewel details niet goed te zien zijn, is toch duidelijk dat het om een traditioneel vormgegeven, bakstenen pand gaat, met een hoog gedeelte links en een lager, uit twee bouwlagen bestaand en met een lijstgevel en zadeldak uitgerust gedeelte rechts.

Het nieuwe Hema-pand, op de volgende pagina, is een grootschalig gebouw, in een modernistische stijl gebouwd. Het heeft een grotendeels glazen voor- en zijgevel, gevat in een bakstenen omlijsting. De plint is van natuursteen, met twee draaideuren en grote etalages. Ter gelegenheid van de opening schreef de *Alkmaarsche Courant* over een 'waarlijk groots winkelpaleis in Amerikaanse stijl', dat de Langestraat een totaal ander aanzien heeft gegeven. Volgens de krant onderstreepte het pand dat er een duidelijk merkbare schaalvergroting is in de binnenstad en dat Alkmaar een 'koopmansstad van de eerste orde' gaat worden.¹⁹⁷

¹⁹⁷ 'Hema-personeel verwacht donderdag invasie', *Alkmaarsche Courant*, 19 oktober 1959.

Afbeelding 2.14, de nieuwbouw van de Hema aan de Langestraat, Collectie RAA, RAA011004258

In 1960 opende op het adres Langestraat 67-71 het pand van kruidenier De Gruyter. Op de foto hieronder, uit 1955, zijn de voorgangers afgebeeld. Het betreffen de panden met de puntgevel en de klokgevel.

Afbeelding 2.16, Langestraat 67-71 in 1955, Collectie RAA, FO1003102

Deze werden vervangen door het pand dat op de volgende pagina is afgebeeld. Het heeft een traditioneler vormgeving dan de twee eerder genoemde panden van de C&A en de Hema. Toch is dit pand met zijn platte dak en bakstenen voorgevel, midden op afbeelding 2.17, van een duidelijk modernere vormgeving dan zijn voorganger en de naastgelegen, oudere panden die beiden met een lijstgevel zijn uitgerust.

Afbeelding 2.17, tweede pand van links: de nieuwbouw van de firma Gruyter in 1971, Collectie RAA, RAA011003814

Het nieuwe bedrijfsgebouw van de firma Schuurman, groothandel in elektrotechniek, aan het Hofplein kwam gereed in 1960. Het verving een aantal oudere panden, die zijn afgebeeld op de foto hieronder, genomen in 1960, vlak voor de sloop. Deze panden hadden allen een traditionele architectuur die paste bij het historische stadsbeeld.

Afbeelding 2.18, de voormalige bebouwing op de locatie-Schuurman, Hofplein, Collectie RAA, RAA011010181

Hiervoor in de plaats kwam een gebouw dat qua schaal in het geheel afweek van het historische straatbeeld. Als een massief bouwwerk stond het tussen de in schaal kleinere, historische bebouwing in. Ook qua architectuur was het volkomen afwijkend van wat in de historische stad voorkwam. De gevels waren bekleed met paarsrode leitjes. Ook hier was Piet Tauber de architect. Hij meende dat dit beter bij de oude stad paste dan wanneer hij de gevels bekleed had met bijvoorbeeld aluminium- of schokbetonpanelen. Dit lijkt erop alsof hij rekening wilde houden met het historische stadsbeeld, maar dat was toch niet het geval. Volgens eigen zeggen liet hij zich bewust niet inspireren door de oude bebouwing. Hij had hiermee voor ogen dat dit gebouw het begin zou inluiden van een sanering van de hele noordstrook.¹⁹⁸ De kwaliteit van de bebouwing was erg laag en verwacht werd dat de omgeving van het gebouw grotendeels gesloopt en vervangen zou worden door moderne bouw. Dit is echter nooit doorgegaan. In 2002 vertelde Tauber in een interview dat hij er ook niet meer gelukkig mee

¹⁹⁸ P. Tauber, 'Bouwen in de binnenstad van Alkmaar', in: *Alkmaars Jaarboekje 1968* (Alkmaar, 1968) 34-41, aldaar 38.

was. Het pand vond hij nog steeds een uitstekend modern gebouw, maar in de traditionele omgeving kwam het niet tot zijn recht. In 2003 zou het pand gesloopt worden.¹⁹⁹

Afbeelding 2.19, de nieuwbouw van de firma Schuurman aan het Hofplein, Collectie RAA, RA011009836

In 1964 opende het nieuwe winkelpand van Peek en Cloppenburg aan de Laat 120 haar deuren. Tot dat jaar stond op dit adres het pand van winkelier Engeln, rechts afgebeeld op de foto (afbeelding 2.20). Het was een pand van drie bouwlagen, met een zadeldak en geveldecoraties als halve rondbogen boven de ramen en natuurstenen banden. Ook de panden links daarvan zijn gesloopt om plaats te maken voor de langgerekte nieuwbouw.

¹⁹⁹ D. Keuning, *Piet Tauber architect (1927). Bouwen naar opdracht* (Rotterdam, 2012) 102.

Afbeelding 2.20, de voormalige bebouwing op de locatie waar Peek & Cloppenburg zou komen, foto uit 1920, Collectie RAA, FO1001768

De opvolger wijkt van zijn voorganger niet veel af qua vormgeving. Het is in een veel traditionelere stijl uitgevoerd dan enkele van de eerder in deze paragraaf genoemde panden. Ook dit pand heeft halve rondbogen als geveldecoratie boven de ramen en een grotendeels bakstenen gevel met kroonlijst.

Afbeelding 2.21, de nieuwbouw van Peek & Cloppenburg aan de Laa, Collectie RAA, RAA011003640

In 1966 liet schoenenwinkel Presburg haar nieuwe pand bouwen aan het adres Langestraat 70. Afbeelding 2.22 is uit dat jaar. Het pand is uit baksteen opgetrokken en heeft een meer traditionele vormgeving, ondanks het platte dak.

Afbeelding 2.22, de nieuwbouw van modehuis Presburg aan de Langestraat, Collectie RAA, RAA011009108

In het jaar 1968 openden meerdere nieuwbouwpanden hun deuren. Herenmodezaak Otto van Os aan de Laat 191 was er daar een van. Afbeelding 2.23 is uit 1976. De moderne vormgeving blijkt uit het platte dak en de materialisering van de voorgevel.

Afbeelding 2.23, de nieuwbouw van herenmodezaak Otto van Os aan de Laat, Collectie RAA, RAA011003504

Eveneens in 1968 liet de gemeente aan de Oudegracht de nieuwe Openbare bibliotheek bouwen. Op afbeelding 2.24 betreft dit het pand links. Dit pand heeft een meer traditionele vormgeving met een bakstenen voorgevel en een schilddak, aansluitend bij de oude binnenstad.

Afbeelding 2.24, links de nieuwbouw van de Openbare bibliotheek aan de Oudegracht, Collectie RAA, RAA011006037

Tot 1968 stonden aan de Laat 118 en 120-124 twee panden, gebouwd in een traditionele stijl, waar de bibliotheek in gehuisvest was. Onderstaande foto is uit dat jaar.

Afbeelding 2.25, Laat 118 en 120-124, Collectie RAA, RA0110010602

Deze werden gesloopt en vervangen door het bedrijfspand van modecentrum Dorresteyn dat in 1969 zijn deuren opende. Ondanks de bakstenen voorgevel heeft ook dit pand een moderne uitstraling, met de geheel glazen plint en de pilaren waarmee de rest van het gebouw is opgetild. Ook de bovenverdieping is met het lintvenster en het platte dak meer modernistisch van vorm.

Afbeelding 2.26, de nieuwbouw van modecentrum Dorresteyn, Collectie RAA011003646.

In 1970 liet het gemeentebestuur achter het bestaande stadhuis aan de Langestraat een uitbreiding plaatsen om de ambtelijke dienst te kunnen huisvesten, gelegen aan de Breedstraat. Dit gebouw kwam in de plaats van het gemeentemuseum dat even tevoren naar de Doelenstraat verhuisd was. Dit museum, te zien op afbeelding 2.27, was gehuisvest in een pand met een klassieke Hollands-renaissancistische architectuur, het deel links op de foto heeft ten minste die stijl. Dit deel stamt uit circa 1873.²⁰⁰ Het gebouw in het midden ziet eruit als een later aangebouwd deel, het bouwjaar is onbekend. Het pand rechts op de foto bestaat niet meer, waarschijnlijk is dit ook gesloopt om de uitbreiding van het stadhuis hier te kunnen bouwen.

²⁰⁰ H. Koolwijk, *Alkmaar in prenten en foto's* (Alkmaar, 2001) 79.

Afbeelding 2.27, het gemeentemuseum aan de Breedstraat in 1950, Collectie RAA, FO1000293

Waar het bestaande stadhuis aan de Langestraat stamt uit de zestiende eeuw en is opgetrokken in de stijl van de flamboyante Brabantse gotiek, met een gevel die overladen is met decoratieve elementen, is voor de nieuwbouw gekozen voor een moderne architectuur. Het is een langwerpig, rechthoekig gebouw met een voorgevel zonder enige ornamentatie en een plat dak. De strakke voorgevel is uitgevoerd in rode baksteen, met uitzondering van een groot deel van de derde bouwlaag.

Afbeelding 2.28, de voorgevel van de uitbreiding van het stadshuis aan de Breedstraat, Collectie RAA, RAA011004167

Aan de Oudegracht, nrs 140-152, werd rond 1970 de uitbreiding van het winkelpand van Vroom & Dreesmann gebouwd. Het bestaande gebouw aan de Langestraat, stammend uit de jaren dertig, is in de Amsterdamse Schoolstijl gebouwd. Voor de uitbreiding werd gekozen voor een modernistische vormgeving.

Afbeelding 2.29, de uitbreiding van Vroom & Dreesmann aan de Oudegracht, Collectie RAA, RAA011003465

De conclusie voor dit deelgebied na het zien van bovenstaande gevallen van nieuwbouw kan zijn dat het beeld al meer richting dat van een moderne stad ging. Als het om nieuwbouw ging, werd er niet historiserend gebouwd. Het grootste deel van de nieuwbouw deed modern aan, met name van panden van de C&A, de HEMA en de firma Schuurman werden gebouwd in een zeer eigentijdse architectuur. Toch bleven er genoeg historische panden staan. De ruimtelijke ontwikkeling in dit deelgebied is slechts in zeer lichte mate een moderne kant opgegaan.

2.5.4 Oostelijk deel binnenstad - noord

Voor de periode 1945-1970 zijn in het deelgebied Oostelijk deel binnenstad - noord ook geen grote veranderingen in de ruimtelijke inrichting te melden. De plannen voor dit gebied waren groots, zoals in paragraaf 4.2 is toegelicht. Het stadsbestuur zette in op sloop en nieuwbouw van een groot deel van het verpauperde gebied. Het Victoriepark zou opgeofferd worden voor een autoweg. Uiteindelijk zijn deze plannen niet doorggegaan en heeft het er de gehele periode in slechte staat bij gelegen, zoals het volgende hoofdstuk zal laten zien.

Op het niveau van individuele panden is één opvallend geval van nieuwbouw te noemen. Aan de Voordam 16-18 was tot 1968 de firma H.W. Holsmüller, winkel in kruidenierswaren en grossier in koloniale waren, gevestigd. Afbeelding 2.30 toont de panden in het jaar van de sloop. Te zien zijn panden in een (neo-)renaissance stijl, passend in het historische stadsbeeld.

Afbeelding 2.30, het pand van Firma H.W. Holsmüller aan de Voordam, gesloopt in 1968, Collectie RAA, FO1006305.

Na de sloop kwam hier een pand voor terug waar de Amsterdam- Rotterdam Bank zich in vestigde. De architectuur was redelijk traditioneel, met de bakstenen gevels en het schilddak. Architect Piet Tauber beschreef in het *Alkmaars Jaarboekje 1968* zijn overwegingen om tot deze architectuur te komen. De bestaande panden waren volgens hem verre van fraai, maar wel passend in het straatbeeld. Door de grote bouwvalligheid waarin de panden verkeerden, was restauratie niet mogelijk. Sloop en met één verdieping erbij herbouwen wees hij af, dat was volgens hem 'decorbouw' en daar deed hij niet aan. Met 'decorbouw' bedoelde hij wat tegenwoordig historiserend genoemd wordt: teruggrijpen op een vroegere tijd. In zijn ogen kwam dat neer op iets bouwen wat in zijn ogen namaak was. Eigentijds bouwen was het enige dat Tauber wilde, mits passend bij het stadsgezicht. Hij zorgde dat het gevelstramien in harmonie was met de historische panden. De gevels werden in donkere baksteen uitgevoerd en de dakbedekking in grijze leien. Tauber was van mening dat het pand zich hierdoor goed voegde in de historische bebouwing.²⁰¹

Afbeelding 2.31, het nieuwe pand van de Amsterdam-Rotterdam bank aan de Voordam, Collectie RAA, RAA011011326.

²⁰¹ P. Tauber, 'Bouwen in de binnenstad van Alkmaar', in: *Alkmaars Jaarboekje 1968* (Alkmaar, 1968) 38-39.

2.5.5 Oostelijk deel binnenstad - zuid

Ook in het deelgebied Oostelijk deel binnenstad - zuid zijn in de eerste periode geen grote ruimtelijke ontwikkelingen geweest. Op het niveau van individuele panden zijn twee gevallen van sloop en nieuwbouw op te merken. In 1960 opende de nieuwe winkel van de firma Buisman aan de Laat 113. Ook hier is sprake van een moderne vormgeving zoals te zien is op afbeelding 2.32. Een foto van de voorganger van het pand is niet gevonden. Blijkens een adresboek uit 1958 was hier in dat jaar nog ene J. Bleeker, conciërge, gevestigd.²⁰² Het zal zeer waarschijnlijk een woning geweest zijn.

Afbeelding 2.32, het nieuwe pand van de firma Buisman aan de Laat, Collectie RAA, RAA011003437

²⁰² Adresboek van Alkmaar, 1958, 28.

In 1966 opende op het adres Laat 27 het bedrijfspand van de firma Luyting, handelaar in woningtextiel en voorheen gevestigd aan het Verdronkenoord 105-111. Ook hier verrijst een groot pand met een typisch modernistische voorgevel met veel glas, te zien op afbeelding 2.33.

Afbeelding 2.33, de modernistische voorgevel van de firma Luyting aan de Laat, Collectie RAA, RAA011003389

In deze deelperiode zijn de ruimtelijke ontwikkelingen zeer bescheiden gebleven. Twee nieuwbouwpanden van moderne snit zijn de enige opvallende veranderingen.

2.6 Conclusie

In paragraaf 2.3 heb ik laten zien hoe de visie op de stedelijke identiteit in de periode 1945-1970 veranderde. In de eerste tien à twaalf jaren na de oorlog zag het gemeentebestuur de stad vooral als marktstad, wat het de voorgaande eeuwen ook geweest was. Vanaf circa 1958 verandert dit. Alkmaar wordt vanaf dan opgevat als een stad die met de moderne tijd mee moest, waarbij de binnenstad een moderne city diende te worden. Het wonen zou voortaan een ondergeschikte rol spelen, vooral kantoren, (groot)-handelsondernemingen en winkels moesten een plaats in de binnenstad krijgen. Wel wordt Alkmaar nog steeds gezien als het centrum van de regio. Ik heb laten zien dat het gemeentebestuur de binnenstad niet als een toeristisch oord

zag. Dit duidt op een visie van de stad als die van een modern zaken- en winkelcentrum. Verwacht kan worden dat het beeld van de stad ook die kant opgestuurd werd. Maar dat is maar één kant van het verhaal.

Zoals ik hoofdstuk 1 heb aangegeven, gingen in andere steden ideeën over cityvorming vaak samen met een negatieve waardering van de toenmalige binnenstad als een vervallen, verpauperd oord. Dit blijkt in Alkmaar echter niet het geval te zijn geweest, integendeel zelfs. Het Alkmaarse gemeentebestuur waardeerde de binnenstad zeer en prees de schoonheid ervan, ook al waren er wel degelijk verpauperde en verkrotte gebieden. In paragraaf 2.4 heb ik laten zien hoe het gemeentebestuur zelf een gemeentelijke monumentenlijst samenstelde en voor het grootste deel geen bezwaar had tegen de lange lijst met rijksmonumenten die het rijk samenstelde. Tegelijkertijd kan geconstateerd worden dat het gemeentebestuur delen van het historische stadsbeeld bereid was op te offeren aan de moderniteit. Als de sanerings- en herontwikkelingsplannen van het gemeentebestuur doorgegaan waren, was een groot aantal monumentale panden verloren gegaan. Dit hoeft echter niet als tegenstrijdig met de wens tot behoud van het historische stadsbeeld gezien te worden. Ook vandaag de dag willen gemeentebesturen over het algemeen niet dat hun historische binnenstad een museum wordt waar geen ontwikkeling meer mogelijk is. Het wil niet zeggen dat het gemeentebestuur niet oprecht was in haar waardering voor de historische stad. De bewaard gebleven stukken in het archief met betrekking tot de monumentenzorg tonen een gemeentebestuur dat zich gedurende een groot deel van de jaren zestig zelf intensief bezig hield met het behoud van het erfgoed. Dit duidt op een visie op de stad als die van een historische stad.

In paragraaf 2.3 heb ik aan de hand van veel fotomateriaal laten zien hoe het beeld van de binnenstad veranderde. Hoewel in de periode 1945-1970 de grote herontwikkelingsplannen geen doorgang hebben gevonden, is op een groot aantal locaties, vooral in het centrumgebied en in mindere mate in het westelijk deel van de binnenstad, nieuwbouw van individuele panden gerealiseerd. Aan de hand van foto's uit die tijd is te concluderen dat veel panden in een eigentijdse en soms zelfs modernistische architectuur zijn gerealiseerd. Vooral de gebouwen van C&A aan de Laat, de Hema in de Langestraat, de firma Schuurman aan het Hofplein, het postkantoor aan de Bagijnestraat en de firma Luyting aan de Laat springen er wat dat betreft uit. Er zijn enkele uitzonderingen, als de Openbare bibliotheek aan de Oudegracht en het pand van Presburg in de Langestraat, maar overheersend is de eigentijdse architectuur. Weliswaar is in veel panden baksteen als materiaal gebruikt en zijn deze niet geheel conform de modernistische gedachte in glas, staal en beton uitgevoerd, toch maken de panden een modernistische indruk. Regelmatig werd gekozen voor een vormgeving die in het geheel niet aansloot bij het historische stadsbeeld, waar het gemeentebestuur wel hoog van opgaf. Als de grote sanerings- en herontwikkelingsplannen wel waren doorgegaan, zou het beeld van de binnenstad zeer waarschijnlijk nog meer in de moderne richting zijn uitgegaan. Het is niet te gewaagd om te stellen dat veel van de gebouwen die daarvoor in de plaats hadden moeten komen, ook een modernistische architectuur zouden hebben gekregen. Te concluderen valt dat in deze tijd in Alkmaar weinig aan historiserend bouwen gedaan werd. Architecten werkten over

het algemeen in een eigentijdse stijl. In hoofdstuk 1 kwam dit ook naar voren: het eigentijdse bouwen was in de jaren zestig dominant in architectuurkringen. Traditioneel bouwen kwam wel voor in de eerste helft van de jaren vijftig, maar was daarna helemaal uit de gratie.

Het levert een diffuus beeld op. Uit de woorden van het bestuur die te maken hadden met de plannen tot cityvorming sinds 1958 kan het idee post vatten dat zij de identiteit van Alkmaar als die van een moderne stad beschouwde. Op een aantal plaatsen kwam er ook moderne bebouwing bij, waar voorheen gebouwen hadden gestaan die qua architectuur veel meer aansloten bij het historische stadsbeeld. Er was dus geen neiging om historiserend te bouwen. In die optiek kan gezegd worden dat de opvatting omtrent de stedelijke identiteit invloed had op het stadsbeeld, in die zin dat het stadsbeeld volgend was op de aangemeten identiteit. Echter, uit de daden van het bestuur op het gebied van de monumentenzorg spreekt net zo goed een visie op de stedelijke identiteit als die van een historische stad. Het gemeentebestuur en het ambtelijk apparaat is jarenlang bezig geweest met beleid dat erop gericht was om historische panden te behouden. Hier blijkt niet een intentie uit om de stad om te vormen tot een modern uitziende stad. Het is daarmee lastig te zeggen welke visie op de stedelijke identiteit het gemeentebestuur nu aanhing. Het historische beeld en het verleden van de stad speelden in de jaren zestig een belangrijke rol in het monumentenbeleid, maar toch werden er veel eigentijdse gebouwen in de binnenstad neergezet. Zoals al opgemerkt, hoeft dit niet tegenstrijdig met elkaar te zijn. Het gemeentebestuur wilde geen stolp over de stad zetten en liet vernieuwingen toe. Wat nu precies de wisselwerking was tussen beeld en stedelijke identiteit, de centrale vraag van deze scriptie, is voor deze periode derhalve moeilijk aan te geven.

Hoofdstuk 3 – Van moderne *city* naar centrumstad - de periode 1971 – 2000

3.1 Inleiding

De jaren tussen 1971 tot 2000 waren voor Alkmaar een tijd van sterke groei. Om woonruimte te kunnen bieden aan de snel groeiende bevolking van Noord-Holland, kregen enkele gemeenten waaronder Hoorn, Purmerend en ook Alkmaar, van het rijk de opdracht om grote aantallen woningen te bouwen. In 1972 kreeg de stad de groeikernstatus. Dit leidde tot een toename van de woningvoorraad met 17.000 woningen in slechts acht jaar tijd.²⁰³ Deze toename werd mogelijk gemaakt door een grenswijziging die eveneens in 1972 tot stand kwam. Het was het begin van de aanleg van Alkmaar-Noord. In 1970 was hier al begonnen met de bouw van de wijk Huiswaard 1, drie jaar later volgde de wijk Huiswaard 2.²⁰⁴ Op 1 oktober 1972 werden de zelfstandige gemeenten Oudorp en Koedijk opgeheven en voor het grootste deel bij het grondgebied van Alkmaar gevoegd.²⁰⁵ Tot aan het jaar 2000 verrezen hier de wijken De Horn, 't Rak, Daalmeer-Noord en Daalmeer-Zuid. Van de gemeente Heiloo nam Alkmaar een stuk grondgebied over en van de gemeente Bergen een groot deel van de Bergermeerpolder. Hier werd, ten noordwesten van de binnenstad, de wijk Bergermeer aangelegd.²⁰⁶ Ten oosten van de binnenstad, op het grondgebied van de voormalige gemeente Oudorp, werd de Oudorperpolder bebouwd.²⁰⁷ In 20 jaar tijd, tussen 1970 en 1990, verdubbelde het inwoneraantal bijna. Telde de stad in 1970 nog 52.901 inwoners, in 2000 was Alkmaar uitgegroeid tot een stad van 92.836 inwoners.²⁰⁸

In de volgende paragrafen volg ik dezelfde opzet als in het voorgaande hoofdstuk. Paragraaf 3.2 gaat in op de visie op de stedelijke identiteit die in deze deelperiode bij het gemeentebestuur leefde, waarna paragraaf 3.3 het gemeentelijk monumentenbeleid uiteenzet. Paragraaf 3.4 beschrijft de ruimtelijke ontwikkeling van de binnenstad en paragraaf 3.5 bevat de conclusie voor deze periode.

²⁰³ H. de Raad, P. Post, *Historische Atlas van Alkmaar. Marktstad tussen duin en polder* (Nijmegen, 2018) 71.

²⁰⁴ M. Kouwenberg, 'Alkmaar als groeikern', *Oud Alkmaar, tijdschrift van de historische vereniging Alkmaar*, 36 (2012) 62-71, aldaar 63.

²⁰⁵ D.P. van Wigcheren, 'De uitbreiding van Alkmaar', in: *Alkmaars jaarboekje 1972*, 8 (Alkmaar, z.j.) 27-53.

²⁰⁶ Ibidem 29.

²⁰⁷ Henneberque, '1970-1996: Grenzen van de groei bereikt', 63.

²⁰⁸ Raad en Post, *Historische Atlas van Alkmaar*, 73 en CBS Historische collectie, *Bevolking der gemeenten op 1 januari 2000* (Voorburg/Heerlen, 2000) 16-17.

Afbeelding 3.1, plattegrond van Alkmaar, 1976. Het grondgebied is sterk uitgebreid ten opzichte van dertig jaar eerder. Van Alkmaar-Noord is alleen een deel van Huiswaard 1 al aangelegd, de rest is indicatief aangegeven als 'uitbreiding bebouwing Alkmaar', Collectie RAA, RAA-DMGA-00170.

3.2 De visie op de stedelijke identiteit

3.2.1 Waardering voor het historisch karakter: de jaren zeventig

Uit een in 1974 verschenen document is af te leiden hoe het gemeentebestuur tegen de identiteit van de (binnen)stad aankeek. Dit betreft de nota *Bouwen in de Alkmaarse binnenstad. Partituur*. Dit document bood spelregels voor het bouwen in de binnenstad met als doel het behoud van het historisch karakter ervan. Hierin werd uitgesproken dat invoeging van nieuwbouw in en een versterking van het historisch gegroeide stadsbeeld voorop moesten staan. De openingszin van de nota luidde:

‘Aanleiding tot het opstellen van deze nota is de aanwezigheid in Alkmaar van een historisch belangrijke binnenstad en de overtuiging dat het mogelijk moet zijn het karakter daarvan in een constant ontwikkelingsproces te bewaken en daarbij tegelijkertijd het wonen en werken, kortom, het leven in de binnenstad, te stimuleren.’²⁰⁹

Afbeelding 3.2: het voorblad van de *Nota Bouwen in de Alkmaarse binnenstad. Partituur* uit 1974.

In deze nota wordt over het waarom van de opgekomen aandacht voor behoud van het historische karakter geschreven:

‘De ontwikkeling in de nieuwe wijken, welke gekenmerkt worden door een zekere openheid en gelijkvormigheid tengevolge van één soort

²⁰⁹ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 14413. Stukken betreffende restauraties monumentale percelen. Algemeen. Toelichting op de nota ‘Bouwen in de Alkmaarse binnenstad’ (Alkmaar, 1974) I.

bestemming en eisen die men nadrukkelijk aan de kwaliteit, de betaalbaarheid en bereikbaarheid van in grote getale gebouwde woningen moest stellen, heeft de aandacht voor de historisch gegroeide woon- en leefomgeving weer verlevendigd. Ondanks vaak hoge bewonings- en restauratiekosten en offers van andere aard, is er een groeiende belangstelling voor het wonen in de oude stad; voor een belangrijke groep mensen is het een aantrekkelijk alternatief. Daarnaast is de centrale ligging van de binnensteden in een uitgroeiend gebied, vaak aanleiding voor een verdere toenemende betekenis van de city functie voor dat grotere gebied.²¹⁰

De belangstelling voor de oude stad werd dus enerzijds gewekt door de eenvormigheid van de nieuwe wijken en anderzijds door de aantrekkelijkheid en de centrale ligging van de binnenstad. In Alkmaar heeft dezelfde ontwikkeling van het denken over stedenbouw plaatsgevonden die in veel steden in Nederland heeft plaatsgevonden. In hoofdstuk 1 is deze ontwikkeling toegelicht. Oude binnensteden werden weer interessant gevonden om te wonen. Het eigen karakter van de binnenstad werd weer gewaardeerd, hoewel deze waardering in Alkmaar nooit afwezig was geweest, zoals in het vorige hoofdstuk al is getoond. De nota deelde de binnenstad in vijf zones in. In de ene zone was alleen restauratie het uitgangspunt, in een andere zone werd weer ingezet op rehabilitatie of zelfs reconstructie. Onder restauratie werd verstaan het zoveel mogelijk in de oorspronkelijke staat terugbrengen van gebouwen die een waarde als monument hadden. Rehabilitatie was het verbeteren en herstellen van een wijk op basis van het bestaande stratenplan. Reconstructie ten slotte hield in het verbeteren van de stedenbouwkundige structuur van de bebouwde kom of een deel daarvan door middel van een bestemmingsplan.²¹¹ Zone I ging uit van restauratie, waar nodig begeleid door rehabilitatie. Het ging hier om gebieden in de stad met veel monumenten, vaak liggend langs de karakteristieke grachten van de stad: de omgeving van het Waagplein, de Oudegracht, het Verdrunkenoord en het Luttk Oudorp. Het kaalgeslagen gebied rond de Grote Kerk en de vervallen delen van het oostelijk stadsdeel werden onder zone IV geschaard, hier was reconstructie het uitgangspunt. In andere delen van het oostelijk stadsdeel gaf de gemeente de voorkeur aan rehabilitatie, waar mogelijk met behoud door restauratie. De nota gaf regels voor de kavelmaat, de gevelwand, kleurstelling en het materiaalgebruik.²¹²

²¹⁰ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 14413. Stukken betreffende restauraties monumentale percelen. Algemeen. Toelichting op de nota 'Bouwen in de Alkmaarse binnenstad' (Alkmaar, 1974) I., 2.

²¹¹ Ibidem, 2.

²¹² Ibidem, 8-14.

Afbeelding 3.3, de zone-indeling van de binnenstad in de Nota *Bouwen in de Alkmaarse binnenstad*, 1974.

In de jaren daarna zou veel op de nota worden teruggegrepen. De binnenstad stond in deze periode, net zoals de binnensteden van veel Nederlandse steden, in het teken van de stadsvernieuwing. Met deze term werd het renoveren van verpauperde buurten in steden aangeduid.

3.2.2 Breuk met de cityvorming: de jaren tachtig

Als voorbereiding op de in 1983 vast te stellen *Structuurvisie Binnenstad e.o.* 1983 stelde een ambtelijke werkgroep een intern document op, met een aantal discussiestukken als bijlage. Uit één daarvan, opgesteld in 1980, blijkt dat het gemeentebestuur de binnenstad als winkelcentrum beschouwde. 'De regionale betekenis van de binnenstad als winkelcentrum', zo vermeldt het discussiestuk, 'dient in stand gehouden te worden.'²¹³ Verder moest de woonfunctie gehandhaafd en versterkt worden en functiemenging nagestreefd worden. De vestiging van kantoren en ambachtelijke bedrijven werd als gewenst gezien, bedrijven die het leefmilieu negatief konden beïnvloeden moesten worden geweerd. Het historische karakter

²¹³ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 15558, Stukken betreffende structuurplan (-schets) Binnenstad. Later: Structuurvisie binnenstad e.o. (ontwerp jan. 1983). Dossier I. Discussiestuk c, behorende bij brief van gemeente Alkmaar d.d. 12 maart 1980, onderwerp 'vergadering 'structuurplan' binnenstad'.

moest zo goed mogelijk in stand worden gehouden.²¹⁴ In de inleiding van de in 1983 verschenen Structuurvisie werd geconstateerd dat de ruimtelijke ontwikkeling van de binnenstad in het afgelopen decennium drastisch was gewijzigd. Het gemeentebestuur schreef:

‘Plannen om hele woonwijken te slopen ten behoeve van verkeersdoorbraken en parkeergelegenheid zullen nu slechts gevoelens van meewarigheid oproepen.’²¹⁵

Hieruit blijkt duidelijk een breuk met de cityvorminggedachte en het ruimtelijk beleid van de jaren zestig. Deel van de veranderde opvattingen is het behoud van waardevolle functies en gebouwen en het laten aansluiten van nieuwe elementen bij de maat en schaal van de binnenstad. Een passage uit de gebiedsbeschrijving die in de structuurvisie is opgenomen luidt:

‘De stedenbouwkundige karakteristiek van de Alkmaarse binnenstad toont een duidelijke verwantschap met andere Hollandse grachtensteden, doch bevat tegelijk een aantal unieke kenmerken die het gebied z’n eigen karakter geven. Deze karakteristiek is alleen verklaarbaar vanuit de historisch gegroeide wisselwerking tussen functie en ruimtelijke structuur van Alkmaar.’²¹⁶

Elementen van deze karakteristiek waren de oost-westgerichte ruimtelijke structuur, brede grachten, smalle stegen, ‘wonen in dichte pakking’ (hiermee werden de smalle, diepe woonpercelen aan de gracht bedoeld), kleinschalige bebouwing en gemengde functies. De kleinschaligheid werd op enkele plaatsen doorbroken door grootschalige bijzondere gebouwen die een belangrijk stempel drukten op het ruimtelijk profiel, zoals de Waagtoren, de Grote Kerk en andere kerken.²¹⁷

Het ruimtelijk beleid voor de toekomst ging ervan uit dat het handhaven van delen van de binnenstad verstarrend was: het centrum was continu onderhevig aan verandering. De binnenstad en omliggende buurten werden als het kloppend hart van het economisch leven in Alkmaar gezien. 56% van de Alkmaarse werkenden werkte in de binnenstad.²¹⁸ Het was het

²¹⁴ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 15558, Stukken betreffende structuurplan (-schets) Binnenstad. Later: Structuurvisie binnenstad e.o. (ontwerp jan. 1983). Dossier I. Discussiestuk c, behorende bij brief van gemeente Alkmaar d.d. 12 maart 1980, onderwerp ‘vergadering ‘structuurplan’ binnenstad’.

²¹⁵ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 15558, Stukken betreffende structuurplan (-schets) Binnenstad. Structuurvisie binnenstad e.o.1983 (Alkmaar, 1983) 2.

²¹⁶ Ibidem, 4.

²¹⁷ Ibidem, 5.

²¹⁸ Ibidem, 14.

belangrijkste winkelcentrum in een gebied van Den Helder tot Castricum en vanouds het belangrijkste vestigingsgebied voor kantoren. Vooral op het publiek betrokken en lokale hoofdkantoren vestigden zich er graag.²¹⁹ Dit gold ook voor de horeca en voor sociaal-culturele voorzieningen.²²⁰ Opvallend is dat in de structuurvisie het woord 'toerisme' geen enkele keer valt. Alleen over recreatie werd iets opgemerkt: het Waagplein moest autovrij worden gemaakt om de recreatieve functie te vergroten.²²¹ Het Waagplein en omgeving was dan ook een typisch recreatief milieu. Daarnaast was het Luttik Oudorp een plek van groeiende recreatieve betekenis als aanlegplaats voor pleziervaartuigen.

3.2.3 Centrumstad van het HAL-gebied: de jaren negentig

In 1993 bracht het college van burgemeester en wethouders de nota *Visie op Alkmaar* uit. Het betrof een toekomstvisie waarin het college de ambities van Alkmaar voor de komende jaren beschreef. De historische stadskern was een van de sterke punten van de stad. Alkmaar werd gezien als een complete woonstad, een verzorgingsstad, een forensenstad en een toeristenstad. De binnenstad was een 'toeristische en recreatieve trekker'.²²² Drie jaar eerder, in 1990, werd in een verkenning van de ontwikkelingspotenties van het Canadaplein al opgemerkt dat de Laat en Langestraat een omvangrijk winkelgebied vormden en dat in het oostelijk deel van de stad rond het Waagplein een toeristisch-recreatief milieu lag.²²³

De visie van het college werd drie jaar later, in mei 1996, door de raad uitgewerkt in de *Structuurvisie Centrumgebied Alkmaar*. Deze gaf aan hoe de ambities ruimtelijk waargemaakt konden worden en hoe de stad daarvoor aangepast moest worden. Alkmaar ambieerde de positie van hoofdstad van Noord-Holland Noord.²²⁴ Het was nu ook de centrumstad van het HAL-gebied, het in 1994 opgerichte samenwerkingsverband tussen de gemeenten Heerhugowaard, Alkmaar en Langedijk. Dit leidde ertoe dat de positie van de binnenstad in het groter wordende centrumgebied bepaald moest worden. Meer ruimte voor alle centrumvoorzieningen was nodig, zoals winkels en werkgelegenheid, maar ook voor uitgaan en vertier, cultuur, diensten en evenementen. De meeste van deze voorzieningen hoorden in het hart van de stad thuis. Het 'centrum' werd breder gezien: niet alleen de binnenstad maar ook de

²¹⁹ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 15558, Stukken betreffende structuurplan (-schets) Binnenstad. Structuurvisie binnenstad e.o.1983 (Alkmaar, 1983) 16, 18

²²⁰ Ibidem, 21, 29.

²²¹ Ibidem, 30.

²²² Gemeente Alkmaar, *Visie op Alkmaar* (1993) 13.

²²³ RAA, Archief van de Dienst Stadsontwikkeling en Beheer, 1989-2000, inv.nr. 1321. Knight Frank Kolpron Research, *Verkenning Ontwikkelingspotenties Locatie 'Canadaplein'* (Alkmaar, 1990) 3.

²²⁴ RAA, Archief van de Dienst Stadsontwikkeling en Beheer, 1989-2000, inv. nr. 1207. Stukken betreffende het vaststellen van de structuurvisie Binnenstad. Structuurvisie Centrumgebied, 3.

ten westen daarvan gelegen Spoorbuurt, het noordelijk gelegen gebied Overstad en het daartussen gelegen gebied behoorden hiertoe.²²⁵ Daarnaast moest het eigen, door de historie bepaalde, karakter van de stad beschermd worden, evenals het beschermde stadsgezicht. Deze status had de binnenstad in 1988 gekregen, in de volgende paragraaf wordt hier nader op ingegaan. De structuurvisie sprak van een toeristisch-recreatieve functie voor de binnenstad, gebaseerd op een combinatie van culturele voorzieningen, musea, horeca, winkels en toeristische attracties als de Kaasmarkt.²²⁶

In de periode 1971-2000 blijkt zich duidelijk een breuk met de cityvormingsgedachte uit de jaren zestig te hebben voorgedaan. Verkeersdoorbraken en grootschalige sloop van woningen waren van de baan, zoals die in de rest van Nederland ook uit de plannen van gemeenten voor de binnensteden geschrapt werden. De historische stad werd nu naar voren geschoven als een belangrijke factor in de aantrekkelijkheid van de stad. In de jaren negentig is de opvatting van het gemeentebestuur over het karakter van de binnenstad, verbreed tot meer dan een winkelstad. Alkmaar wordt daarnaast gezien als het centrum van de regio. Ook de functies uitgaan, cultuur en toerisme spelen daarbij een belangrijke rol. Het historische karakter draagt hier voor een belangrijk deel aan bij. Behoud, herstel en versterking van het historische stadsbeeld worden belangrijke uitgangspunten bij herontwikkeling van delen van de binnenstad.

3.3 Het gemeentelijk monumentenbeleid

Gedurende een groot deel van de tweede deelperiode, te weten tussen 1971 en 1988, is er op het niveau van monumentenbeleid niet veel gebeurd. In het voorafgaande decennium waren rijks- en gemeentelijke monumenten aangewezen, in de circa vijftien jaar die daarop volgden, was er weinig activiteit te bemerken. Wel werd er werk verricht op het gebied van de regeling rond beschermde stads- en dorpsgezichten. Het rijk was aan het begin van dit decennium voornemens om op grond van de Monumentenwet 1961 in heel Nederland beschermde stads- en dorpsgezichten aan te wijzen. De Alkmaarse binnenstad kwam hier ook voor in aanmerking. In 1973 hadden burgemeester en wethouders al een positief standpunt ingenomen op een verzoek van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg ten aanzien van het voornemen tot aanwijzing van de binnenstad als beschermd stadsgezicht. In het kader van dit voornemen werd een groep bouwkundigen aan het werk gezet om de gevels van vrijwel alle panden van de binnenstad op te meten en te tekenen. In 1980 resulteerde dat in de uitgave van het boek *Alkmaar. Gevels van de binnenstad*.

Pas op 6 september 1988 zou de Alkmaarse binnenstad daadwerkelijk als beschermd stadsgezicht worden aangewezen. In de toelichting op het besluit tot aanwijzing wordt vermeld

²²⁵ RAA, Archief van de Dienst Stadsontwikkeling en Beheer, 1989-2000, inv. nr. 1207. Stukken betreffende het vaststellen van de structuurvisie Binnenstad. Structuurvisie Centrumgebied, 12.

²²⁶ Ibidem.

dat de waarde van de binnenstad berust op vele elementen. Het bijzondere historische karakter in structuur en beeld van de open ruimte en de historische bebouwing is in redelijke mate behouden gebleven.²²⁷ De goed herkenbare karakters verschillen tussen het westelijk en oostelijk stadsdeel, de rechthoekige, uit de middeleeuwen stammende verkaveling van de binnenstad en het patroon van straten en waterlopen in samenhang met de schaal van de bebouwing zijn hierbij van belang.²²⁸ Als belangrijke elementen in het ruimtelijk beeld worden genoemd de gesloten bouwblokken en duidelijk begrensde openbare ruimten, de relatie tussen de breedte van het water en de kaden erlangs, de relatief jonge boombeplanting, de karakteristieke ophaalbruggen, de vormgeving van de bebouwing en de grachten.²²⁹

De aanwijzing tot beschermd stadsgezicht had tot gevolg dat de gemeente een bestemmingsplan voor de binnenstad moest opstellen waarin beschermende regels voor de bebouwing moesten komen te staan. Deze regels zouden ook moeten gelden voor de gebouwen die niet als monumenten zijn aangemerkt. Hiervoor werd de tijd genomen: een bestemmingsplan met beschermende regels voor het noordwestelijke deel van de binnenstad kwam in 2000 tot stand, twaalf jaar na de aanwijzing. Voor de rest van de binnenstad werd pas in 2012 een bestemmingsplan vastgesteld, maar liefst 24 jaar na de aanwijzing.

Een jaar vóór de aanwijzing, op 23 december 1987, stelde de gemeenteraad de *Nota Monumentenzorg in Alkmaar* (hierna: de Nota Monumentenzorg) en de *Nota betreffende de mogelijkheden tot het voeren van een nieuw beleid inzake de Monumentenzorg* vast. Deze nota's werden van belang geacht omdat het rijk het proces tot decentralisatie van de monumentenzorg had ingezet. Volgens de *Rijksnota Monumentenzorg* zou het vergunningensysteem voor rijksmonumenten overgedragen worden aan de gemeenten. Deze kregen meer ruimte voor het voeren van een plaatselijk beleid inzake rijksmonumenten. Hierin zouden ook gemeentelijke monumenten aangewezen kunnen worden. Het rijk zou zich geheel distantiëren van de 'beeldbepalende panden'. Dit waren panden die niet als rijksmonument waren aangewezen, maar toch van belang waren voor het stadsbeeld en 'waarvan het verlies te betreuren zou zijn'.²³⁰ Waardebepaling en bescherming van deze groep gebouwen zou daarom een gemeentelijke aangelegenheid moeten worden. Het begrip 'monument' was daarnaast geëvolueerd: waar het voorheen ging om 'monumenten en stadsgezichten uit vroegere eeuwen met een vaak onomstreden nationale betekenis', vielen hier nu ook de jongere bouwkunst en de

²²⁷ Rijksdienst voor de Monumentenzorg, *Toelichting op het besluit tot aanwijzing van Alkmaar als beschermd stadsgezicht*, (z.p., 1986) 11.

²²⁸ Ibidem, 12, 14.

²²⁹ Ibidem, 12. De toelichting bevat een tamelijk uitgebreide en gedetailleerde beschrijving van de verschillende delen van de binnenstad, vaak tot op straat- en zelfs tot op pandniveau. Vele gebouwen en straten worden hierin tot 'bijzonder element' verklaard.

²³⁰ RAA, Archief van de Dienst Stadsontwikkeling en Beheer, 1989-2000, inv.nr. 17. Nota Monumentenzorg in Alkmaar, 4.

(historisch) stedenbouwkundige structuren onder.²³¹ Dit leidde tot een herinventarisatie van het rijksmonumentenbestand. Op de rijksmonumentenlijst zoals die eind jaren zestig was opgesteld, kwamen uitsluitend panden van vóór 1850 voor. Het voornemen was om meer monumenten van na dat jaar aan te wijzen, zonder het totale aantal monumenten te laten toenemen. Dit hield in dat oudere rijksmonumenten geschrapt zouden moeten worden, om jongere op de lijst te kunnen plaatsen. De door het rijk afgevoerde monumenten zouden dan door de gemeente als gemeentelijk monument aangewezen kunnen worden. De nota omschreef de doelstelling van het gemeentelijk monumentenzorgbeleid als volgt:

‘het instandhouden van de architectuur-historisch waardevolle elementen in de stad op zodanige wijze, dat deze zowel een functie kunnen blijven vervullen in het stedelijke leven, als blijvend een waardevol belevingsaspect vormen voor de huidige en toekomstige generaties.’²³²

In de bijlage werd een aantal begrippen nader toegelicht. Onder het kopje ‘Waarom beschermen wij monumenten?’ is de volgende passage te vinden:

‘Een monument kan een belangrijke plaats innemen in de geschiedenis van de stad. Woonhuizen vormen een belangrijk deel van onze monumenten. Steeds meer beseffen we dat het ‘eigen gezicht’ van de stad belangrijk is voor de bewoners. Dat eigen gezicht wordt bepaald door eeuwenlang bouwen. Bewoners raken vertrouwd met de stad terwijl ook de toerist de stedelijke bouwkunst kan waarderen.’²³³

Hieruit blijkt ondubbelzinnig dat de als erfgoed aangewezen gebouwen van belang werden geacht voor de stedelijke identiteit.

Overigens wekken de bewoordingen in de Nota Monumentenzorg veel verwarring. In het vorige hoofdstuk is getoond dat in 1963 al vierenvestig panden expliciet werden aangewezen als gemeentelijk monument. Dit betrof monumenten als bedoeld in de gemeentelijke monumentenverordening van 1958. De nota van 1987 wekt de indruk dat er nog geen gemeentelijke monumenten zijn, getuige de zin ‘een actief gemeentelijk beleid op dit punt zal ertoe moeten leiden dat Alkmaar uiteindelijk een eigen monumentenlijst krijgt’.²³⁴ Wel wordt in de nota melding gemaakt van een ‘zogenaamde gemeentelijke lijst’ die gebaseerd was op de

²³¹ Ibidem, 2.

²³² Ibidem, 5.

²³³ RAA, Archief van de Dienst Stadsontwikkeling en Beheer, 1989-2000, inv.nr. 17. Nota Monumentenzorg in Alkmaar, 21.

²³⁴ Ibidem, 19.

monumentenverordening van 1958.²³⁵ Op die lijst stonden nog maar acht objecten, nadat de overige objecten op deze lijst bij het van kracht worden van de Monumentenwet in 1961 rijksbescherming kregen en van de gemeentelijke lijst afgehaald waren. Aangezien omtrent de aanwijzing van deze objecten als rijksmonument pas in 1968 een officieel besluit viel en ze in 1969 werden ingeschreven in het register van rijksmonumenten, is het onduidelijk hoe dit nu in elkaar zit. Wellicht kregen deze objecten in 1961 een soort van 'voorbescherming', totdat ze daadwerkelijk als rijksmonument aangewezen werden. Ook is niet duidelijk waarom in 1987 de objecten op de gemeentelijke lijst uit 1963 niet gezien werden als gemeentelijke monumenten, terwijl ze destijds toch expliciet zo genoemd werden.

Op 1 juni 1989 werd de monumentenverordening vastgesteld. Dit gaf een vernieuwde regeling voor het aanwijzen van gemeentelijke monumenten. In 1993 geschiedde dit voor 172 panden in de binnenstad. Tegelijkertijd vond een voorbereiding plaats voor de selectie van gemeentelijke monumenten buiten de binnenstad, in het Emmastraatkwartier. In een ambtelijke nota waarmee de aanwijzing werd voorbereid, valt te lezen:

'Er is getracht een representatieve verzameling cultuur-historische waardevolle bouwwerken uit de periode 1850-1940 te registreren. De objecten zijn niet alleen op zichzelf gewaardeerd vanwege hun architectuur-historisch belang, maar ook als meer of minder samenhangend onderdeel van het stadsbeeld.'²³⁶

Alle panden op de gemeentelijke monumentenlijst van 1993 betroffen 'jongere bouwkunst' en dateerden van het laatste kwart van de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw. In deze periode was het rijk het MIP (Monumenten Inventarisatie Project) gestart, dat specifiek aandacht gaf aan monumenten uit deze periode. De Alkmaarse aanwijzing was dus in lijn met het landelijke beleid. Er blijkt ook uit deze aanwijzingsronde geen intentie om een bepaald tijdperk zichtbaar te laten worden in de binnenstad. Op de lijst staan zelfs enkele panden in de stijl van het Nieuwe Bouwen, dus de moderne stijl.

3.4 Ruimtelijke ontwikkelingen in de binnenstad

3.4.1 Inleiding

In de periode 1971-2000 kwamen twee grootschalige projecten tot herstructurering van delen van de binnenstad tot ontwikkeling. De invulling van het gebied rond de Grote Kerk

²³⁵ Ibidem, 8.

²³⁶ RAA, Archief van de Dienst Stadsontwikkeling en Beheer, 1989-2000, inv.nr. 1169. Ambtelijke nota voor B&W 'Aanwijzing gemeentelijke monumenten binnenstadsgebied' d.d. 29 januari 1992.

(Canadaplein, Paardenmarkt, Kerkstraat, Heul, Zevenhuizen) en van het oostelijk stadsdeel zorgde voor een ingrijpende ruimtelijke verandering in deze delen van de binnenstad. Dit werd mogelijk gemaakt door het verkrijgen van zogenaamde ISR-gelden. In 1978 diende de stad een verbeteringsplan in bij het rijk om in aanmerking te komen voor geld op grond van de Interim SaldoRegeling (ISR). Via deze regeling verleende het rijk financiële steun ter overbrugging van het verschil tussen enerzijds de kosten van voorbereiding en uitvoering van verbeteringsplannen en anderzijds de opbrengsten die daaruit werden verkregen. In de aanvraag werden vier gebieden genoemd: Oostelijk stadsdeel I, Grote Kerk en omgeving, Spoorbuurt en Schermereiland/Eilandswal. De eerste twee lagen binnen de binnenstad en worden in paragraaf 3.4.2 respectievelijk 3.4.4 nader beschreven. De twee laatstgenoemde projecten lagen erbuiten en vallen buiten dit onderzoek. Op 29 december 1978 werd geld toegekend. Voor de Grote Kerk en omgeving werd niet direct geld gegeven aangezien het ministerie de plannen hiervoor nog niet vergevorderd genoeg achtte, maar een jaar later werd hier alsnog overeenstemming over bereikt. Hiermee kon de stadsvernieuwing beginnen. Naast deze grote ontwikkelingen zijn er tal van kleinere ontwikkelingen geweest, op het niveau van het individuele gebouw. Grote infrastructurele projecten zijn niet uitgevoerd, het stratenpatroon bleef zo goed als onaangetast in deze periode. Paragraaf 3.4.3 bevat de meest opvallende ontwikkelingen voor het deelgebied centrumgebied, paragraaf 3.4.5 die voor het oostelijk stadsdeel – zuid.

3.4.2 Westelijk deel binnenstad

Het eerste grote project dat in de geest van de nota *Bouwen in de binnenstad* uit 1974 werd aangepakt was de herinrichting van het gebied rond de Grote Kerk. In het voorgaande hoofdstuk is getoond hoe dit gebied eind jaren zestig eruit zag. Veel bebouwing was gesloopt en een ware kaalslag was het gevolg. In de jaren zestig waren alleen een nieuw postkantoor en een P.T.T.-centrale gebouwd. Verder bestond de bebouwing rond de kerk uit grote gebouwen als een zwembad ('De Overdekte'), de voormalige rijks-h.b.s., een brandweerkazerne, het politiebureau en het kantongerechtsgebouw.²³⁷ Het direct ten noorden van de kerk gelegen Canadaplein vormde met de Paardenmarkt eind jaren zeventig een groot, open terrein. Deels was dit in gebruik als parkeerterrein, deels vormde het een onverharde vlakte waar gras en onkruid groeide. De afbeeldingen op deze en volgende pagina's geven een beeld van de toenmalige situatie.

²³⁷ E. van Es en L. Voerman, *Stadsvernieuwing in stroomversnelling. Inventarisatie stadsvernieuwingsplannen Interim Saldo Regeling 1977-1985* (Den Haag, 2018) 37.

Afbeelding 3.4, Canadaplein, ten noorden van de Grote Kerk, 1971. Links is de Grote Kerk te zien, rechts het in 1968 gebouwde postkantoor. Collectie RAA, FO 1008092.

Afbeelding 3.5, Paardenmarkt, 1973. Op de achtergrond is zwembad 'De Overdekte' zichtbaar. Collectie RAA, FO1008004.

Afbeelding 3.6, Bagijnenstraat in 1971. Gelegen ten westen van de Grote Kerk is het dan nog een leeg terrein waar alleen gras en onkruid op staat. Collectie RAA, FO1008223.

Afbeelding 3.7, Kerkstraat, 1980. Collectie RAA, RAA011000228.

Aan de noordzijde van het Canadaplein werd eerst begonnen met de bouw van een theater, genaamd De Vest. Op 29 september 1978 werd dit geopend. Het gebouw is voor het grootste deel uitgevoerd als laagbouw, met uitzondering van de hoge toneeltoren die om technische redenen niet anders dan hoog kan zijn. De bouwstijl doet erg denken aan het organische bouwen, wat in deze tijd nog een courante bouwstijl was. Het gebouw heeft een bakstenen gevel, platte daken en enkele afgeronde vormen. Het heeft in ieder geval wel een eigentijdse verschijning.

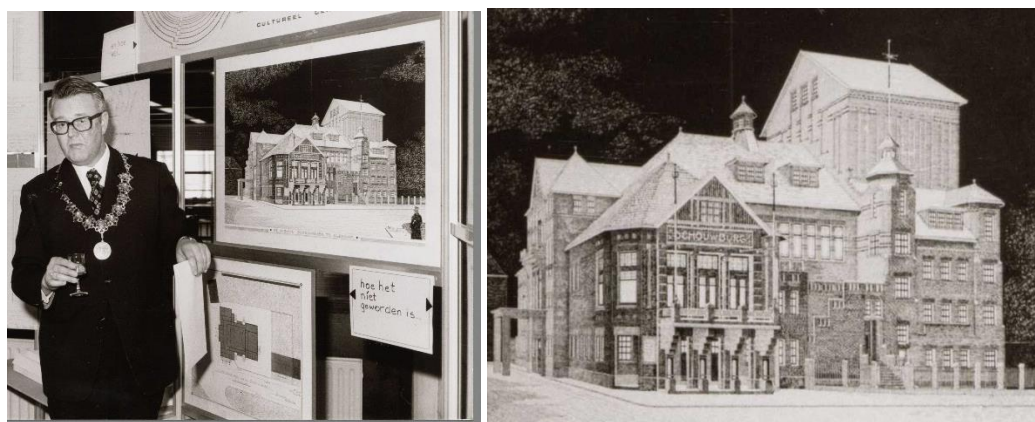

Afbeelding 3.8, de nieuwbouw van theater De Vest, in 1978. Collectie RAA, RAA011010056

Afbeelding 3.9, Theater De Vest in 1978. Collectie RAA, RAA011010055

Oorspronkelijk was een ander gebouw ontworpen. Op een foto uit 1976 is een *artist impression* hiervan te zien (afbeelding 3.10). Dit toont een neoclassicistisch gebouw dat eruit ziet als een klassieke schouwburg uit de negentiende eeuw. De gemeente is echter toch gegaan voor het gebouw met de modernere architectuur. Het zou zeer interessant zijn om te weten waarom hiervoor is gekozen, het gemeentebestuur wilde immers dat de nieuwe bebouwing zou aansluiten bij de historische bebouwing in de binnenstad. Qua bouwstijl zou het eerdere plan beter bij de historische bebouwing van de binnenstad aangesloten hebben dan het gebouw dat uiteindelijk is neergezet. De reden hiervoor is echter niet uit de archiefstukken op te maken. Eigentijdse architectuur werd niet geschuwd en op deze locatie kennelijk als passend in de binnenstad beschouwd, in afwijking van de nota *Bouwen in de Alkmaarse binnenstad*.

Afbeelding 3.10, burgemeester De Wit bij de eerste officiële handeling voor theater De Vest, in 1976. Een *artist impression* toont het oorspronkelijke plan. Daarnaast een vergrote uitsnede uit deze foto die dit plan beter laat zien. Collectie RAA, FO 1007845

De andere zijden van het Canadaplein werden bebouwd na 1979. Op de vijfde juli van dat jaar stelde de raad ten behoeve van de verdere herinrichting het bestemmingsplan 'Grote Kerk e.o.' vast. Dit plan gaf regels voor het gebruik en de bouw van het gebied rond de Grote Kerk. Als de meest belangrijke openbare ruimten waar opnieuw vorm aan gegeven moest worden noemde het plan de Paardenmarkt, de ruimte direct rondom de Grote Kerk, het Canadaplein, en de ten zuiden van de kerk gelegen straten Geest en Scheteldoekshaven. De gedachte van de nota *Bouwen in de Alkmaarse binnenstad* was hier duidelijk merkbaar, aangezien herstel van het historische beeld het uitgangspunt was. Het stratenpatroon moest aansluiten op dat van de historische stad en de bouwblokken moesten passen in het maatbeeld van de oude stad.²³⁸ Het gebied ten noorden van de kerk was op dat moment nog voor het grootste deel een open ruimte, zoals op de afbeeldingen 3.4 tot en met 3.6 te zien is. Dat was het in het verleden nooit

²³⁸ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 10965. Stukken betreffende bestemmingsplan Grote Kerk e.o. Toelichting op bestemmingsplan Grote Kerk e.o., 10.

geweest, de kerk had nooit aan een plein van grote afmetingen gelegen, zoals in de introductie is aangetoond. De omliggende bebouwing had altijd vrij dicht op de kerk gestaan, zo schreef de gemeente ook in het plan. De wens om het historische beeld te herstellen hield in dat de noordzijde van de kerk ook weer bebouwd zou moeten worden. De gemeente oordeelde over het 'stedelijk weefsel' van de binnenstad dat dit bestond uit vrij smalle straten en bescheiden pleintjes. De grote ruimte die het Canadaplein vormde werd als on-Alkmaars gezien.²³⁹ Midden op dit plein werd daarom een enigszins vierkant bouwvlak ingetekend, waar winkels met bovenwoningen in zouden moeten komen. Dit zorgde voor een verkleining van het plein. Aan de westzijde van het Canadaplein kwam in 1981 het Interkruisgebouw, te zien op afbeelding 3.11, en aan de oostzijde woningen met winkels op de begane grond, afgebeeld op afbeelding 3.12.

Afbeelding 3.11, Het Canadaplein, 1995. Links op de foto, de westzijde van het plein, staat het Interkruisgebouw. In het midden van de foto én midden op het plein, de uit 1932 stammende zogenaamde Wendelaarslantaarn met direct rechts daarvan theater De Vest, reeds te zien op afbeeldingen 3.8 en 3.9. Rechts op de foto staat de nieuwbouw aan de oostzijde van het plein, die beter te zien is op afbeelding 3.12. Collectie RAA, RAA011000528.

²³⁹ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 10965. Stukken betreffende bestemmingsplan Grote Kerk e.o. Toelichting op bestemmingsplan Grote Kerk e.o., 11.

Afbeelding 3.12, de oostzijde van het Canadaplein, 1991. Collectie RAA, RAA011006405.

De bebouwing aan de west- en de oostzijde van het Canadaplein is in beide gevallen als een lange gevelwand uitgevoerd, met een gesloten karakter. Dit sloot aan bij de rest van de binnenstad, waar vrijwel altijd sprake is van lange gevelwanden en gesloten bouwblokken. De panden aan de oostzijde waren onderverdeeld in vijf woningen, zodat het kleinschalige beeld van de binnenstad hier voortgezet werd. De nota *Bouwen in de Alkmaarse binnenstad* schreef een maximale kavelbreedte van 5 à 7 meter voor, deze regel is hier nageleefd. Dit is niet het geval bij het Interkruisgebouw, dit heeft één lange, doorlopende gevel. Aan beide zijden is de bebouwing uitgevoerd met bakstenen gevels en afgedekt met pannendaken. De bouwhoogte is beperkt gehouden, aan de westzijde in drie bouwlagen, aan de oostzijde in vier bouwlagen. De puntdaken met één tuitgevel van de panden aan de oostzijde passen in het historische beeld.

Over het geheel genomen kan gezegd worden dat de bebouwing rond het Canadaplein past in de voorschriften die de nota had gegeven en dat de bebouwing aansluit bij het historische stadsbeeld. Het vierkante bouwvlak op het Canadaplein is er nooit gekomen. Alle kleinschalige bebouwing die als een vierkant blok aan de Dubbele Buurt lag, werd rond 1980 gesloopt. Hier kwam nieuwbouw, te zien op afbeelding 3.13, voor terug. Dit betrof ook een gesloten, vierkant bouwblok, maar met platte daken en visueel niet onderverdeeld in kleinschalige eenheden. Enkele jaren later werd ook de bebouwing op de plaats van de voormalige brandweerkazerne aan de Sint Sebastiaanstraat, gelegen tegenover de oostzijde van de bebouwing aan de Dubbele Buurt, gesloopt. Hier werden de panden gebouwd die op afbeelding 3.14 te zien zijn. Dit zijn panden met een gesloten gevelwand, een plat dak en uitstekende, witte, halfronde balkons. De nota *Bouwen in de Alkmaarse binnenstad* schreef ook

geen zadel- of puntdaken voor, dus wat dit betreft werd niet afgeweken van deze nota. Het is geen historiserende bouw, daar is de bouwstijl te eigentijds voor.

Afbeelding 3.13, de nieuwbouw aan de zuidzijde van de Paardenmarkt, foto uit 2020 van de auteur.

Afbeelding 3.14, de midden jaren tachtig gebouwde woningen op de plaats van de voormalige brandweerkazerne aan de Sint Sebastiaanstraat. Foto: Google Streetview, september 2015.

Ten zuiden van de kerk werden aan de Kerkstraat woningen gebouwd, zie afbeelding 3.15. Hier is qua maatvoering, uitvoering en uitstraling aangesloten bij de historische bebouwing van de binnenstad.

Afbeelding 3.15, de nieuw gebouwde woningen aan de Kerkstraat. Foto uit 2020 van de auteur.

Aan de Heul en de Bagijnenstraat werden uitsluitend woningen gebouwd, deels in de vorm van appartementencomplexen, deels in de vorm van grondgeboden woningen. De appartementen zijn gebouwd in een eigentijdse bouwstijl, met platte daken. De grondgebonden woningen hebben een meer historische uitstraling.

Afbeelding 3.16, de nieuwbouw aan de Bagijnestraat op een foto uit ca. 1985. Collectie RAA, RAA011000208

Afbeelding 3.17, appartementen aan de Heul. Foto uit 2020 van de auteur.

Afbeelding 3.18, De Heul, gezien vanaf de Bagijnenstraat in 1983. Links de P.T.T.-telefooncentrale uit 1967, reeds besproken in hoofdstuk 2, rechts de grondgebonden woningen uit de jaren tachtig. Collectie RAA, FO1009253.

Aan de noordzijde van de Paardenmarkt werd in 1971 een nieuw kantoor van de Rabobank opgeleverd, te zien op afbeelding 3.19. De architectuur is duidelijk modernistisch, met zijn bakstenen onderpui, de (waarschijnlijk) betonnen borstweringen op de eerste en tweede verdiepingen en de lintvensters.

Afbeelding 3.19, het kantoor van de Rabobank aan de Paardenmarkt. Collectie RAA, RAA011006397

Op de hoek van de Koorstraat en De Heul stond tot 1982 een post- en telegraafkantoor. Stammend uit 1916 had het pand een traditionele architectuur die aan het eind van de negentiende en begin van de twintigste eeuw veel werd toegepast voor postkantoren in heel Nederland.²⁴⁰ Dit pand is te zien op afbeelding 3.20. Naast dit pand stond het gebouw 'De Unie', uitgerust met een lijstgevel en neorenaissancistische elementen en getoond op afbeelding 3.21.

²⁴⁰ K. Bosma e.a., *Bouwen in Nederland. 600-2000* (Zwolle, 2007) 490.

Afbeelding 3.20, het voormalige post- en telegraafkantoor op Koorstraat 18 in 1974. Collectie Regionaal Archief, Alkmaar, RAA011010529

Afbeelding 3.21, gebouw 'De Unie', op Koorstraat 16. Foto is uit 1974. Collectie RAA, RA011010531

Voor deze twee gebouwen in de plaats kwam een complex met appartementen, kantoor- en winkelruimte in vier bouwlagen, te zien op afbeelding 3.22. Ook dit was een complex met een gesloten straatwand, bakstenen gevels en een schilddak, belegd met grijze pannen. De gevel is verdeeld in een aantal traveeën van een breedte die aansloot op het gevelbeeld van de binnenstad.

Afbeelding 3.22, nieuwbouw op de hoek van de Koorstraat en de Heul, op de plaats van het post- en telegraafkantoor. Foto is uit de jaar van de bouw, 1982. Collectie RAA, RAA011010538.

Begin jaren negentig startte de gemeente een project om het Canadaplein opnieuw te herontwikkelen. Zwembad 'De Overdekte' was gesloopt en dit liet een groot bebouwbaar oppervlak achter. Er werd een plan gemaakt om op de plaats van het zwembad een bibliotheek te bouwen inclusief twaalf appartementen, in vijf bouwlagen hoog. Boven theater De Vest moest een hotel met 87 kamers, inclusief restaurant en grand café komen.²⁴¹ De Vest zelf zou ook verbouwd worden, een complete verbouwing van de begane grond en de eerste verdieping moest het pand danig van voorkomen laten veranderen. Het zou een forse bouwmassa worden: een langgerekte bebouwingsstrook van drie bouwlagen, tot 16 meter hoogte op het hoogste punt. Onder het Canadaplein zou een nieuwe parkeergarage komen die één geheel zou gaan vormen met de bestaande parkeergarage onder De Vest.²⁴² Het is er echter allemaal niet van gekomen. Begin 1995 werd besloten het project stop te zetten. Het aanbrengen van geluidsvoorzieningen tussen De Vest en de bebouwing erop bleek te kostbaar te zijn, de aangezochte hotelketen haakte af en De Vest dreigde te beperkt te zullen worden in zijn

²⁴¹ RAA, archief Dienst Stadsontwikkeling en Beheer 1989-2000, inv.nr. 1155. Stukken betreffende bestuurlijke planvorming Canadaplein.

²⁴² Ibidem.

bedrijfsactiviteiten.²⁴³ Korte tijd later echter werd dit plan opgevolgd door een nieuw plan, dat het wel gehaald heeft. In deze plannen maakte het Interkruisgebouw aan de westzijde van het plan plaats voor een cultureel centrum, waar de Openbare bibliotheek, het stedelijk museum en een muziekschool in werden gehuisvest. Architect Michel Tombal van het gerenommeerde architectenbureau Mecanoo werd aangezocht om het ontwerp van het gebouw te maken. Het in 1999/2000 gebouwde resultaat is op afbeelding 3.23 te zien. De architectuurrecensent van dagblad *Trouw* schreef lovend over de monochrome gevelwand die uit een scherm van houten lamellen bestond en die een sterke horizontale gelaagdheid aan de langgerekte pui gaf.²⁴⁴ De hoofdvorm is die van het modernisme: een strak, doosvormig gebouw met een plat dak, terwijl de houten – een traditioneel materiaal - lamellen toch een zeer opvallende, kleurige decoratie aan de gevel vormen. Dit is een typisch kenmerk van het neomodernisme, een architectuurstroming die in Nederland veel is toegepast en die uiterlijke mooie gebouwen voorstond.

Afbeelding 3.23, het in de tweede helft van de jaren negentig door architect Michel Tombal ontworpen cultureel centrum aan het Canadaplein, waar de hoofdvestiging van de openbare

²⁴³ RAA, archief Dienst Stadsontwikkeling en Beheer 1989-2000, inv.nr. 1155. Stukken betreffende bestuurlijke planvorming Canadaplein.

²⁴⁴ 'Cultureel hart van Alkmaar krijgt allure', *Trouw*, 21 december 2000.

bibliotheek, het stedelijk museum en een muziekschool in gehuisvest is, aan de westzijde van het Canadaplein. Foto uit 2020 van de auteur.

Theater De Vest werd ook gerenoveerd naar een ontwerp van – eveneens – Michel Tombal van Mecanoo Architecten. Hoewel het hotelplan van de baan was, kwam er wel een grand-café in met kantoren daarboven en kreeg het pand deels een nieuwe facade, te zien op afbeelding 3.24. De oude, lage bakstenen gevel ging schuil achter een grotendeels glazen voorgevel, in de neomodernistische traditie. Het theater kreeg een strak en modern aanzicht, de gevel veranderde in, wederom volgens dagblad *Trouw*, ‘een grote glazen doos’, waardoor de bezoeker niet langer in een soort grot binnentrad, maar die de foyer iets van grandeur geeft.²⁴⁵

Afbeelding 3.24, de eind jaren negentig vernieuwe facade van theater De Vest. Foto uit 2020 van de auteur.

Onder het Canadaplein kwam een ondergrondse fietsenstalling. Het plein zelf moest een eigentijds cultuurplein worden. Het idee was dat van een multifunctioneel podium van de omringende culturele instellingen; een evenementenplein, entreegebied voor de cultuurgebouwen, verblijfsplek en een terras. Er werd een grote vlakke vloer zonder meubilair of

²⁴⁵ 'Cultureel hart van Alkmaar krijgt allure', *Trouw*, 21 december 2000.

obstakels gemaakt, maar met een verhoogd podium.²⁴⁶ Vlak tegen het Canadaplein aan had zich eind jaren negentig een andere opvallende ontwikkeling voorgedaan. Het in 1967 gebouwde postkantoor werd verbouwd tot kantoor van de ABN AMRO Bank, eind jaren negentig. Het pand hield grotendeels zijn vorm, maar kreeg een geheel andere gevelbekleding.

Afbeelding 3.25, het gebouw van de ABN AMRO Bank, het voormalige postkantoor aan de Bagijnenstraat. Foto uit 2020 van de auteur.

Uit bovenstaande foto's is op te maken dat het westelijke deel van de binnenstad op een groot aantal locaties is gewijzigd in de eerste helft van de jaren tachtig. Op de braakliggende terreinen en de plaats van gesloopte bebouwing zijn winkels maar vooral woningen teruggekomen. De panden die op de begane grond winkels bevatten, liggen tegen het deel van het centrumgebied aan dat als typisch winkelgebied gekenmerkt kan worden. De panden aan de Heul en Bagijnenstraat bestaan enkel uit woningen. Van het idee dat de woonfunctie niet meer in de binnenstad paste, is overduidelijk afscheid genomen. Hoewel dit gebied zich wel leende voor de komst van kantoren, zijn deze hier niet gebouwd. De foto's tonen eveneens dat er niet meer gebouwd werd in heel moderne stijlen. De bebouwing, hoewel niet regelrecht

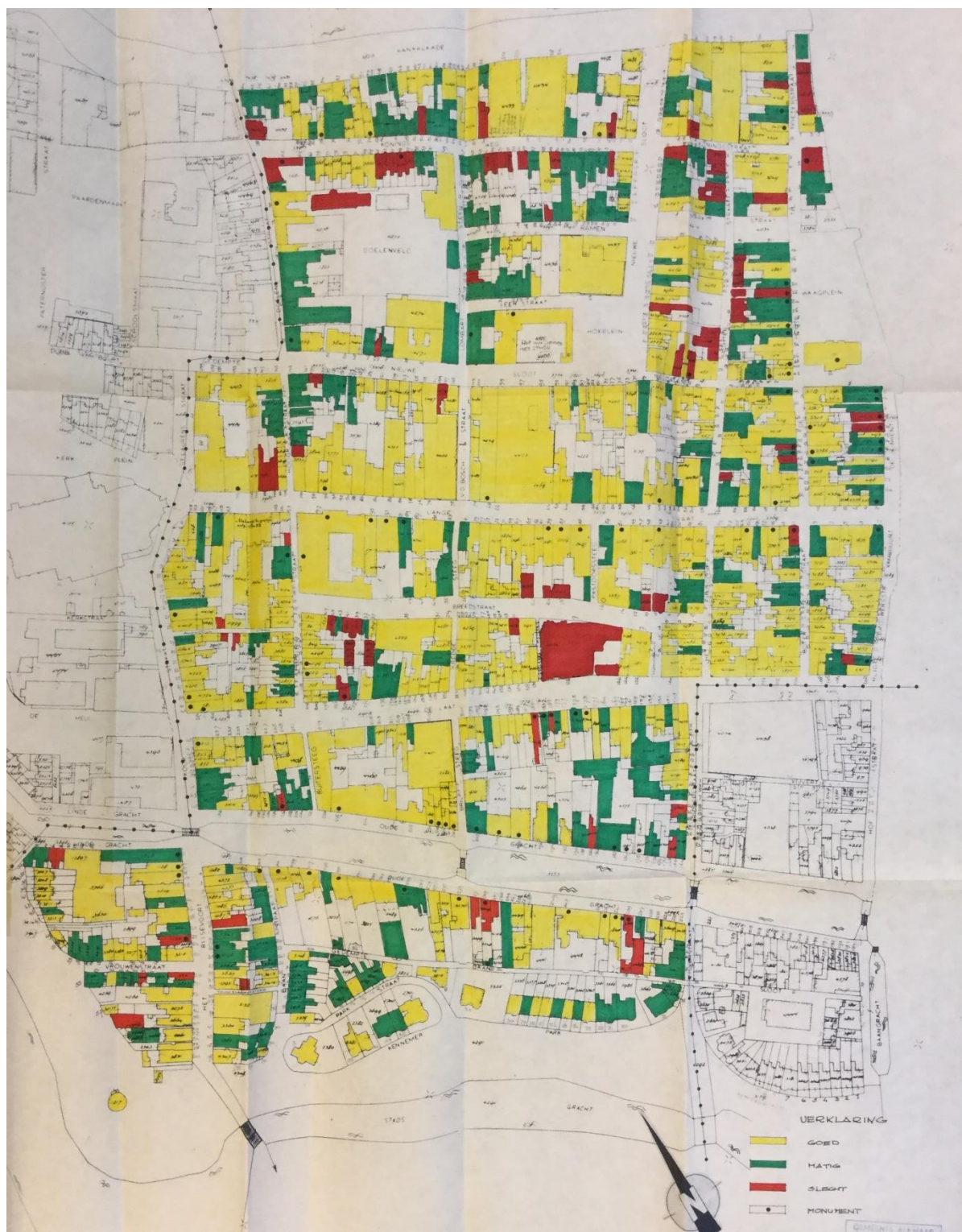
²⁴⁶ RAA, archief Dienst Stadsontwikkeling en Beheer 1989-2000, inv.nr. 1149. Raadsvoorstel 5 september 2000.

historiserend, past qua materiaal, hoogte en verschijningsvorm voor het grootste deel bij het historische stadsbeeld. Uitzondering hierop zijn de ontwikkelingen rond het Canadaplein, waar het neomodernisme werd toegepast. Deze locatie, qua schaal al sinds eeuwen afwijkend van de rest van de binnenstad, werd hiervoor kennelijk als passend voor dergelijke architectuur gezien.

3.4.3 Centrumgebied

Het centrumgebied bleef ook in deze deelperiode het winkelhart van de binnenstad. Toen in de jaren tachtig en negentig het 'funshoppen' als vrijetijdsbesteding in de post-industriële economie steeds belangrijker werd, vond dit voornamelijk hier plaats. In 1979 werd een 'bouwkundige kwaliteitskaart voor het westelijk deel van de binnenstad' opgesteld, op de volgende pagina weergegeven als afbeelding 3.26. Hoewel het gebied dat hierop afgebeeld is het 'westelijk deel' werd genoemd, komt het voor het overgrote deel overeen met het gebied dat ik in deze scriptie heb aangemerkt als centrumgebied. De kleuren op deze kaart betekenden het volgende: de kleur geel betrof de panden die als 'goed' werden aangemerkt, groen waren de panden die als 'matig' werden beoordeeld en rood duidde de panden aan die als 'slecht' te boek stonden. Te zien is dat de kleur geel overheerst, vooral aan de Langestraat, de Laat en de Oudegracht stonden veel 'goede' panden. Slechts her en der, vooral in zijstraatjes, stonden matige panden. Echt 'slechte' panden kwamen in dit deelgebied weinig voor. Als gevolg daarvan zijn er ook geen grote renovaties of ruimtelijke ontwikkelingen geweest in dit deelgebied. In dit gebied ligt weliswaar het Doelenveld, het plein dat in een *Notitie stedelijke vernieuwing* uit 1991 nog werd genoemd als locatie die in de stedelijke vernieuwing een belangrijke rol zou kunnen spelen.²⁴⁷ Dit terrein is in deze deelperiode echter niet ontwikkeld. Dit zou pas na 2000 gebeuren, daarom wordt het Doelenveld pas in het volgende hoofdstuk besproken.

²⁴⁷ RAA, archief Dienst Stadsontwikkeling en Beheer 1989-2000, inv.nr. 155, Stukken betreffende het opstellen van beleid voor stedelijke vernieuwing in Alkmaar. *Notitie stedelijke vernieuwing*, 8 en 10.

Afbeelding 3.26, bouwkundige kwaliteitskaart voor het westelijk deel van de binnenstad (in deze scriptie voor een groot deel aangemerkt als het centrumgebied) uit 1979. De overheersende gele kleur geeft aan dat het merendeel van de panden in dit deelgebied zich in een goede bouwkundige staat bevond.

Op de bouwkundige kwaliteitskaart is in het midden van het gebied een grote rode vlek te zien. Dit is een van de relatief weinige panden die in een slechte bouwkundige staat verkeerde. Het gaat hier om de Sint Dominicuskerk, gelegen aan de Laat. Gebouwd in 1865 naar een ontwerp van Pierre Cuypers stond de kerk aan het begin van de jaren tachtig leeg. Het verval nam zodanig ernstige vormen aan dat in 1985 besloten werd de kerk af te breken.

Afbeelding 3.27: de Sint Dominicuskerk aan de Laat, in 1970. Collectie RAA, RAA011010586

Eén toren van de kerk werd gespaard. In de plaats van de rest van de gesloopte kerk kwam een modern winkelcentrum, Domus. Een meerdere verdiepingen hoog pand met voornamelijk een glazen voorgevel en een halfrond, geheel glazen dak. Qua architectuur is het zeer afwijkend van het stadsbeeld van de historische binnenstad. De overwegingen om hiervoor te kiezen zijn onbekend. Het is moeilijk te zeggen onder welke architectuurstroming dit gebouw te scharen valt.

Afbeelding 3.28, in het midden van de foto de enig overgebleven toren van de Dominicuskerk met rechts daarvan het in 1986 gebouwde winkelcentrum Domus. De foto is uit dat jaar. Collectie RAA, FO 1011742.

In 1986 verscheen aan de noordzijde van het Waagplein het pand 'De Waeghbooghe', te zien op afbeelding 3.30. Tot die tijd stond hier een noodgebouw van de VVV, tegen de grote blinde gevel van het naastgelegen pand op Houttil 3 aan gebouwd en te zien op afbeelding 3.29. Het noodgebouwtje was een klein, houten gebouwtje, daar neergezet in de jaren zestig. 'De Waeghbooghe' is een in de hoofdvorm traditioneel pand maar met afwijkende details, zoals vier grote halfronde entrees in de plint en de twee halfronde dakkapellen in de voorgevel.

Afbeelding 3.29, het lage noodgebouwtje van de VVV in 1974, tegen de blinde gevel van het pand Houttil 3. Collectie RAA, RAA011008132.

Afbeelding 3.30, het in 1986 gebouwde pand 'De Waeghbooghe'. Foto is uit 1991. Collectie Regionaal Archief, RA011008141.

In de jaren negentig werd besloten het aanliggende Waagplein autovrij te maken. Was het tot die tijd een groot parkeerterrein, vanaf het moment dat de auto's hier niet meer konden komen, is het voornamelijk een plein voor evenementen als de Kaasmarkt en terrasjes voor de cafés aan het Waagplein geworden.

Gezien de zeer weinige opvallende ontwikkelingen in het centrumgebied is de ruimtelijke ontwikkeling in dit deelgebied in de periode 1971-2000 beperkt gebleven. Dit deelgebied is gedurende deze jaren over het algemeen gebleven zoals het was; het hart van het winkelgebied van de binnenstad. De twee nieuwbouwprojecten die in deze paragraaf zijn genoemd, passen qua architectuur niet in het historische beeld van de binnenstad, vooral het Domusgebouw aan de Laat niet.

3.4.4 Oostelijk deel binnenstad - noord

Aan het begin van de jaren zeventig telde het oostelijke stadsdeel veel kleine bedrijven, vooral winkels, groothandel en ambachtelijke bedrijven.²⁴⁸ Het aantal winkels was sinds het begin van de eeuw met 30% teruggelopen. Ook het aantal horecabedrijven was achteruitgegaan als gevolg van het verdwijnen van de markten.²⁴⁹ Hoewel het uitplaatsen van overlastgevende bedrijven uit de binnenstad al eind jaren vijftig aangevangen was, blijkt uit een inventarisatie uit 1976 dat in dit stadsdeel in dat jaar toch nog een heel aantal bedrijven aanwezig waren, waaronder twee autoplaatwerkerijen, een schrootopslag, opslagruimtes voor chemicaliën, auto's en metaal, fabrieken en groothandelaren in ijzerwaren, chemische producten, verftikelen en verpakkingsmateriaal. Enkele terreinen lagen braak en een groot deel van de panden verkeerde in slechte staat. Het stadsdeel maakte over het algemeen een verpauperde indruk. De bewoners waren deze mening ook toegedaan. Ze wilden de industriële bedrijven uit hun buurt hebben en wilden kleine ambachtsbedrijven, buurtwinkels en een aantal buurtvoorzieningen behouden. Ze ervoeren overlast als gevolg van de ladende en lossende vrachtauto's. De walmuren van de grachten brokkelden onder het gewicht van de vrachtauto's af in de grachten.²⁵⁰ Het lijkt er sterk op dat deze situatie zich in vrijwel het gehele noordelijke deel van dit gebied voordeed.

In 1968 begon de gemeente met de voorbereiding van het project dat moest leiden tot verbetering van het stadsdeel. Een jaar later werd besloten het project te splitsen in een oostelijk stadsdeel I en een oostelijk stadsdeel II.²⁵¹ Oostelijk deel I was het noordelijke deel, voor een groot deel vergelijkbaar met het deelgebied dat in deze scriptie als oostelijk deel

²⁴⁸ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 7545. Stukken betreffende bestemmingsplan Oostelijk deel binnenstad I (Dossier II) Bureau voor sociaal-economisch en stedenbouwkundig onderzoek Kwantes B.V. Rapport ten behoeve van het bestemmingsplan Oostelijk Deel Binnenstad I in Alkmaar, 20.

²⁴⁹ Ibidem, 23.

²⁵⁰ H. Hoogervorst, *Stadsvernieuwing Alkmaar 1969-1994. Van de doelstellingen van toen naar de knelpunten van morgen: voorpeilingsrapport* (Alkmaar, 1994) 77.

²⁵¹ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 5603. Stukken betreffende voorbereiding vaststelling Oostelijk stadsdeel 1968-1969.

binnenstad – noord is aangemerkt. Oostelijk deel II was het zuidelijke deel, dat voor het grootste deel overeenkomt met het deelgebied oostelijk deel binnenstad – zuid.

De inbreng van de bevolking leidde, in de geest van de burgerinspraak die begin jaren zeventig overal in het land opkwam, tot wijziging van de plannen voor het oostelijk stadsdeel. Waar in de jaren zestig grootschalige sloop en nieuwbouw werd voorgestaan, werd nu ingezet op renovatie van de panden en alleen voor nieuwbouw gekozen als renovatie vanwege de slechte toestand van het pand niet haalbaar was. Winkels moesten slechts beperkt worden toegelaten, de bewoners zagen wel graag winkels met een verzorgend karakter voor de buurt komen.²⁵² De gemeente ging in onderhandeling met de gevestigde bedrijven over verplaatsing van hun bedrijf naar een bedrijventerrein.

Op 9 oktober 1975 stelde de gemeenteraad het bestemmingsplan 'Oostelijk Deel Binnenstad I' vast. Het had als algemene doelstelling het bewaren en herstellen van het historisch karakterbeeld van de buurt naar structuur, maat en schaal, waarin de historisch gegroeide vermenging van wonen en werken werd gehandhaafd. Gestreefd werd naar:

- a. 'het bewaren, herstellen en bevorderen van de woonfunctie en alle daarbij behorende verzorgende bedrijven en openbare voorzieningen;
- b. het tegengaan van vestiging in de buurt van bedrijven die zich door grootschaligheid niet verdragen met het historisch karakterbeeld;
- c. het naar elders verplaatsen van die reeds in de buurt gevestigde bedrijven die om welke reden dan ook duidelijk storend zijn voor het bestaande of toekomstige woonmilieu in de buurt.'²⁵³

Het plan bevatte regels voor de bebouwing, waarbij het uitgangspunt was het behoud van uit historisch oogpunt belangrijke stadsgezichten die in het plangebied voorkwamen. Zo kende het plan normen voor de maximale bouwhoogte, de maximale kavelbreedte en het maximale bedrijfsvloeroppervlak op de begane grond.²⁵⁴ Het bestemmingsplan was een globaal plan, dat later werd uitgewerkt in verschillende uitwerkingsplannen. Een jaar later, op 18 maart 1976, stelde de raad het 'rehabilitatieplan voor het Oostelijk Deel Binnenstad I' vast. Hiermee kon

²⁵² Ibidem.

²⁵³ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, Inv. nr. 7546, Stukken betreffende bestemmingsplan Oostelijk deel Binnenstad I. (Dossier III). O.m. hoorzitting 5 september 1975, vaststelling bestemmingplan bij Raadsbesluit d.d. 9 oktober 1975, ter inzagelegging/inzending aan G.S., bezwaarschrift, Toelichting bestemmingsplan 'Oostelijk deel binnenstad I', 1.

²⁵⁴ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, Inv. nr. 7546, Stukken betreffende bestemmingsplan Oostelijk deel Binnenstad I. (Dossier III). O.m. hoorzitting 5 september 1975, vaststelling bestemmingplan bij Raadsbesluit d.d. 9 oktober 1975, ter inzagelegging/inzending aan G.S., bezwaarschrift, Toelichting bestemmingsplan 'Oostelijk deel binnenstad I', 12.

geldelijke steun van het rijk verkregen worden voor het verbeteren van de woningen en de woonomgeving in het kader van de stadsvernieuwing.

In 1976 stelden burgemeester en wethouders een eerste uitwerking van het bestemmingsplan vast. Deze had betrekking op enerzijds het gebied tussen de Dirk Duijvelweg, de Kooltuin, de Sliksteeg, de Mosterdsteeg en het Luttik Oudorp, anderzijds op het gebied tussen de Spanjaardstraat, de Kooltuin, het Luttik Oudorp en de Mosterdsteeg.²⁵⁵ Dit plan bevatte een gedetailleerde beschrijving van de karakteristiek van het stadsgezicht in dit deel van de stad. Kaarten met gevelbeelden tonen hoe de nieuwbouw, ingepast moest worden tussen de panden die behouden konden blijven.

Afbeelding 3.31, gedeelte van de kaart met gevelbeelden uit de eerste uitwerking van het bestemmingsplan 'Oostelijk deel binnenstad I (uitwerking 'Kooltuin eo.' Fase 1A).

Geleidelijk aan zou het hele bestemmingsplan voor dit stadsdeel in uitwerkingsplannen worden uitgewerkt.

In 1980 werd de eerste paal geslagen voor 59 woningen aan de Keizerstraat, het Veneetsehof en het Fnidsen. Een van de laatste projecten was het in 1986-1987 gereedgekomen appartementencomplex aan het Luttik Oudorp. Rond 1989 waren al ruim 192 panden hersteld.²⁵⁶ Op afbeelding 3.32 tot en met 3.34 zijn enkele van deze panden te zien. Zoals de bestemmingsplanvoorschriften voorschreven, sluiten de panden qua maatvoering goed aan bij het historische beeld. Verkaveld in smalle percelen zijn ze niet hoger dan twee

²⁵⁵ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 11173. Toelichting op uitwerking Kooltuin e.o., fase 1A.

²⁵⁶ Gremm e, 'De stadsvernieuwing in Alkmaar 1958-1990', 200-201.

bouwlagen met een kap. Enkel het appartementencomplex aan het Luttik Oudorp (afbeelding 3.34) is hoger en massaler. De kappen staan met hun nokrichting veelal haaks op de voorgevel, de gevelwanden zijn van gebakken steen, de daken zijn bedekt met keramische pannen.²⁵⁷ De woningen hebben geen voortuinen maar staan met de voordeur pal aan de weg. Het historische straatbeeld is hier goed gereconstrueerd. Alleen aan de randen van het stadsdeel (Luttik Oudorp, Kooltuin, Wageweg) zitten winkels, de rest (Keizerstraat, Spanjaardstraat, Sliksteeg, Mosterdsteeg) bestaat uit woningen. Het is daarmee overwegend een woonbuurt met een besloten sfeer geworden, zoals de bewoners dit in de jaren zeventig ook wilden.

Afbeelding 3.32, Woningen aan de Spanjaardstraat. Foto uit 2020 van de auteur.

²⁵⁷ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv.nr. 15525. Toelichting op uitwerking Kooltuin e.o., fase 1A en fase III C gedeeltelijk van bestemmingsplan 'Oostelijk deel binnenstad I', 6.

Afbeelding 3.33, Woningen aan de Keizerstraat. Foto uit 2020 van de auteur.

Afbeelding 3.34, het appartementencomplex op de hoek Luttik-Oudorp, Wortelsteeg, een van de laatste projecten van de algehele renovatie in dit stadsdeel, gereedgekomen in 1987. Foto uit 2020 van de auteur.

Eveneens in het noordelijk deel van het oostelijk stadsdeel gelegen was de in 1936 gebouwde Karperton kaasfabriek (afbeelding 3.35). Deze werd in 1984 gesloopt om plaats te maken voor een parkeergarage, eveneens 'Karperton' geheten (afbeelding 3.36). In het bestemmingsplan waar deze garage onder viel, 'Kaarsemakersgracht e.o.', werd zowel qua bouwhoogte als qua gevelindeling van de nieuw te bouwen parkeergarage aansluiting gezocht bij de historische structuur van de binnenstad. Bijzondere aandacht werd besteed aan de uiterlijke verschijningsvorm, zowel in bouwmassa als in materiaalgebruik.²⁵⁸ Het deel boven de garage is een doorlopende gevelwand, maar als geheel is het kleinschaliger geworden dan de volumineuze kaasfabriek.

Afbeelding 3.35, de Karperton kaasfabriek in 1974. Collectie RAA, FO1011596.

²⁵⁸ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 13336, Toelichting op bestemmingsplan 'Kaarsemakersgracht e.o.', 7.

Afbeelding 3.36, de Karperton parkeergarage aan de zijde van de Dijk, in 1990, Collectie RAA, RAA011000805.

Het oostelijk stadsdeel – noord is in de in dit hoofdstuk onderzochte periode, evenals het westelijk stadsdeel, rigoureus aangepakt en heeft een ingrijpende ontwikkeling doorgemaakt. Van een verpauperd, verkrot gebied is het een rustige woonbuurt geworden. Er is aangesloten bij het historische stadsbeeld doordat er is teruggesproken op het verleden en op de nog aanwezige en gerestaureerde bebouwing.

3.4.5 Oostelijk deel binnenstad – zuid

Op de op de volgende pagina afgebeelde kaart, zijnde de bouwkundige kwaliteitskaart voor het zuidoostelijk deel van de binnenstad uit 1979 (afbeelding 3.37), hebben alle panden die als 'matig' werden beschouwd, een groene kleur gekregen. De rode kleur is voor panden die als 'slecht' werden bestempeld, de gele panden werden als 'goed' beoordeeld. Te zien is dat in dit deelgebied het grootste deel van de panden als matig of slecht werd beoordeeld. De slechte toestand van het gehele oostelijke stadsdeel is in de vorige paragraaf beschreven, de bouwkundige kwaliteitskaart is hier een illustratie van.

Afbeelding 3.37, de bouwkundige kwaliteitskaart voor het zuidoostelijk deel van de binnenstad, gemaakt in 1979.

Op 9 april 1981 werd het bestemmingsplan 'Oostelijk deel binnenstad II' vastgesteld, waarmee de renovatie van het gebied kon beginnen. In de toelichting van het bestemmingsplan wordt Alkmaar omschreven als een 'goed bewaarde oud-Hollandse binnenstad', met zijn vele historische gebouwen, grachten en andere bouwwerken, extra gemarkeerd door de groengordel (de voormalige bastions van de oude verdedigingswerken rond de binnenstad) en geheel door water omgeven.²⁵⁹ Het bewaren van het historisch karakter van de binnenstad was een van de uitgangspunten in de visie op de ontwikkeling van de binnenstad.²⁶⁰ Dit kwam neer op:

- het behouden van het algemeen kleinschalig karakter,
- het in het algemeen tegengaan van grootschalige ontwikkelingen,
- het zoveel mogelijk handhaven van het bestaande straten- en verkavelingspatroon,
- het zoveel mogelijk aansluiten bij de aanwezige bouwhoogte;
- het handhaven van de bestaande breedte van de straten;
- het alleen dan aanvaarden van eventuele nieuw grootschalige gebouwen indien deze zich naar maat en schaal voegen naar het algemeen kleinschalige karakter van de binnenstad.²⁶¹

²⁵⁹ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 11183. Stukken betreffende bestemmingsplan Oostelijk deel Binnenstad II. Vaststelling, Toelichting bestemmingsplan 'Oostelijk deel binnenstad II', 3.

²⁶⁰ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 11183. Stukken betreffende bestemmingsplan Oostelijk deel Binnenstad II. Vaststelling, Toelichting bestemmingsplan 'Oostelijk deel binnenstad II', 7.

²⁶¹ Ibidem.

Het plan bevatte ook voorschriften ter bescherming van het aanwezige stadsgezicht, ook al had de officiële aanwijzing tot beschermd stadsgezicht nog niet plaatsgehad.²⁶² Het plangebied werd in drie zones opgedeeld: A, B en C. Het hing van de zone af of de nokrichting en kapvorm verplicht werden voorgeschreven. Panden werden opgedeeld in beeldbepalend, niet-beeldbepalend en structureel niet gaaf. Bij het ontwerpen van bouwplannen moesten deze bepalingen in acht worden genomen.²⁶³ Het in het Basisplan van 1967 neergelegde plan om een nieuwe ontsluitingsstraat te maken voor het plangebied van de Baansingel naar de Laat was verlaten, het bestaande historisch stratenpatroon bleef in stand.²⁶⁴ Ook in dit deelgebied is de beslotenheid van de oude stad behouden. De nieuwe bebouwing sloot aan bij de historische bebouwing.

Afbeelding 3.38, de panden Groot Nieuwland 48 t/m 56 betreffen nieuwbouw uit de jaren '80. Foto: Google streetview.

Een andere ontwikkeling in dit deelgebied was de bouw van het nieuwe onderkomen van de dienst Openbare Werken aan de Keetgracht, in 1984, te zien op afbeelding 3.39. Dit betrof een grootschalig volume dat qua architectuur en vorm weinig tot geen gelijkenis heeft met de historische bebouwing van de binnenstad.

²⁶² Ibidem, 17.

²⁶³ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, Inv. nr. 11183, Stukken betreffende bestemmingsplan Oostelijk deel Binnenstad II. Vaststelling, Toelichting bestemmingsplan 'Oostelijk Deel Binnenstad II', 17-18.

²⁶⁴ Toelichting bestemmingsplan 'Oostelijk deel binnenstad II', 11.

Afbeelding 3.39, de nieuwbouw van de dienst Openbare Werken aan de Keetgracht, gebouwd in 1984. Collectie RAA, RAA011002151

Ten slotte kan de sloop van de gebouwen van de voormalige melkfabriek van de Coöperatieve Alkmaarse Centrale Melkinrichting 'Crema' aan het Melcoplein genoemd worden. De fabriek zelf sloot zijn deuren al in 1955, maar tot 1972 werden de gebouwen gebruikt door de Horna-Melco melkfabriek, die hier een distributiecentrum voor melk vestigde. Deze situatie duurde tot 1970, tot het distributiepunt ook overbodig werd. In 1972 werden de gebouwen van de fabriek gesloopt en in 1973 werd het een parkeerterrein. Dat is het tot op de dag van vandaag. Hiermee wordt voorzien in de behoefte aan parkeerplekken in de binnenstad.

In deze paragraaf is getoond dat de wens tot behoud van het historisch beeld in een groot deel van de ontwikkelingen duidelijk zichtbaar is geworden. De basis hiervoor vormde de visie op de ontwikkeling van de binnenstad. Deze kwam zoals al eerder bleek, erop neer dat het historisch karakter van de binnenstad gehandhaafd moest worden. Dit moest worden bereikt door het handhaven van het bestaande straten- en verkavelingspatroon, het behouden van het kleinschalige stadsbeeld waarin een aantal grotere gebouwen in is ingepast, mits deze zich voegen naar het karakter van de binnenstad en indien zij noodzakelijk zijn voor een goed

functioneren van de binnenstad.²⁶⁵ Ik heb aangetoond dat veel nieuwbouw, vooral die in het oostelijk stadsdeel, goed aansluit bij de historische bebouwing. Op een aantal plaatsen echter is toch ook gekozen voor een afwijkende architectuur. Vooral het Domusgebouw aan de Laat uit 1986 en het cultureel centrum aan het Canadaplein zijn twee zeer opvallende gebouwen die qua architectuur erg ver afstaan van de historische bebouwing.

3.5 Conclusie

Het is waarschijnlijk dat aan het begin van de jaren zeventig in Alkmaar nog steeds de visie werd aangehangen die zich in het voorafgaande decennium had ontwikkeld, die van een moderne stad met een beschermingswaardig oude binnenstad, waar veranderingen evenwel waren toegelaten. De mening dat de historische bebouwing in de binnenstad bescherming waard werd geacht, werd in ieder geval voortgezet. In de jaren tachtig blijkt zich een duidelijke breuk met de cityvormingsgedachte uit de jaren zestig te hebben voorgedaan.

Verkeersdoorbraken en grootschalige sloop van woningen waren van de baan, zoals die in de rest van Nederland ook uit de plannen van gemeenten voor de binnensteden geschrapt werden. De visie dat Alkmaar grootschalig op de schop moest, werd in deze periode verlaten. Ironisch genoeg is dit ook de periode dat delen van de binnenstad wel grootschalig werden herontwikkeld. De historische stad werd nu naar voren geschoven als een belangrijke factor in de aantrekkelijkheid van de stad. In de jaren negentig werd Alkmaar nog steeds gezien als het centrum van de regio. De functies uitgaan, cultuur en toerisme speelden daarbij een belangrijke rol. Het historische karakter droeg hier voor een belangrijk deel aan bij. Samengevat kan gezegd worden dat de verschuiving in de visie op de stedelijke identiteit subtiel was: in de onderzochte dertig jaren van deze deelperiode werden alleen de ingrijpende sloop- en reconstructieplannen uit de jaren zestig verlaten. De opvatting dat Alkmaar een stad met een historisch karakter was, de moeite van het bewaren waard, bleef in al die jaren bestaan. Hoogstens werd het nog eens versterkt.

Begin jaren negentig werd een groot aantal nieuwe gemeentelijke monumenten aangewezen. Dit betrof enkel panden van na 1850, in lijn met het landelijke beleid in deze periode en het MIP-project. Het grote aantal toont dat het gemeentebestuur veel waarde hechtte aan het behoud van het historische stadsbeeld. Er blijkt geen voorkeur voor een bepaalde periode, het recente verleden werd net zo beschermenswaardig geacht als het oude verleden.

Behoud, herstel en versterking van het historische stadsbeeld waren belangrijke uitgangspunten bij herontwikkeling van delen van de binnenstad. Het ruimtelijk beleid werd daar ook op ingesteld blijkens de nota *Bouwen in de Alkmaarse binnenstad* uit 1974. Bij de

²⁶⁵ RAA, Archief van de gemeente Alkmaar, 1945-1988, inv. nr. 13336. Stukken betreffende bestemmingsplan Kaarsemakersgracht e.o. Toelichting op bestemmingsplan 'Kaarsemakersgracht e.o.', 5.

verschillende ruimtelijke ontwikkelingen die zich tegen het einde van de jaren zeventig en in de jaren tachtig hebben voorgedaan, is dit voornemen te zien. Voor de nieuwbouw van de Rabobank aan de Paardenmarkt in 1971 kwam de nota te laat, maar op een groot aantal plaatsen is aangesloten bij de historische bebouwing van de binnenstad. In de nieuwbouw rond de Grote Kerk is dit te zien. Hoge bebouwing is hier niet gekomen, de bouwhoogtes zijn afgestemd op de historische bebouwing. Veel van de panden hebben ook een historische uitstraling gekregen, qua beukmaat en vorm van de voorgevel. Dit is echter niet overal geheel doorgezet, aan bijvoorbeeld de Heul is voor meer eigentijdse architectuur gekozen. Waarom hier gekozen is voor deze architectuur is uit de archieven niet op te maken. In het oostelijk stadsdeel is voor het grootste deel duidelijk gekozen voor een historiserende architectuur.

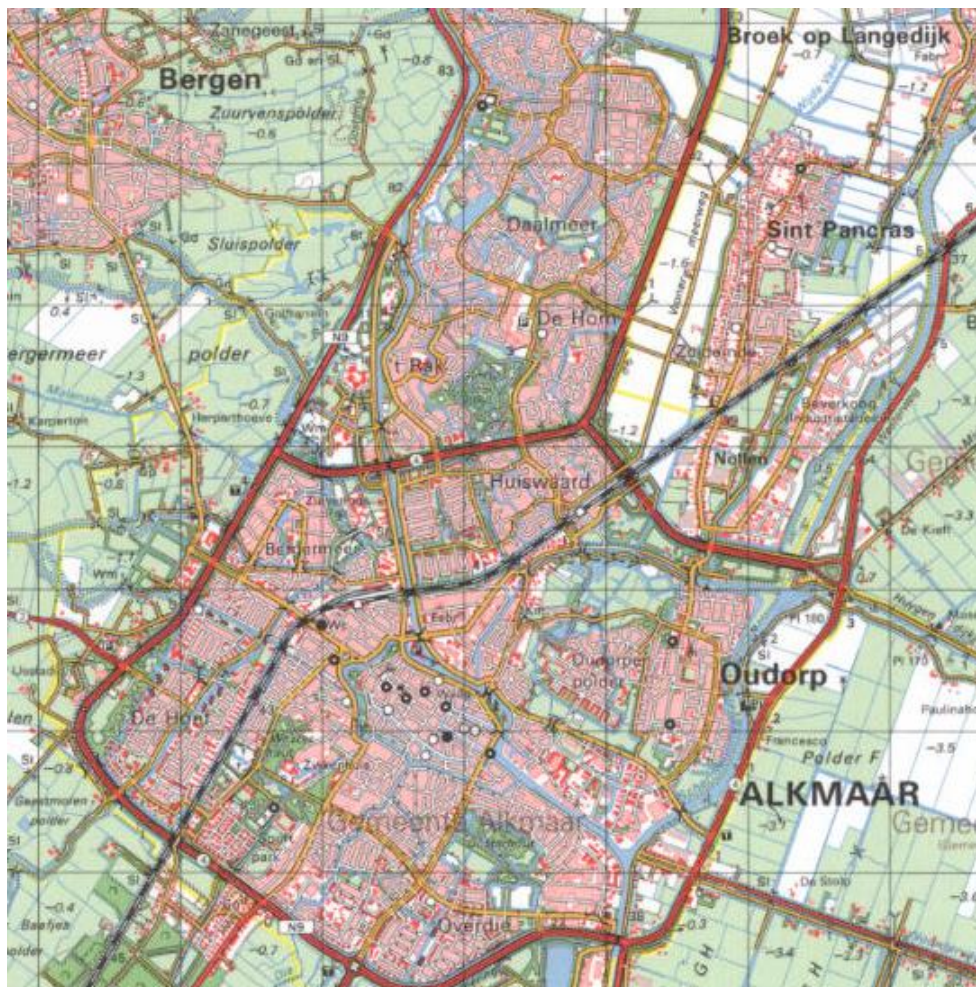
Toch zijn over de hele binnenstad ook een aantal afwijkingen te constateren, waarbij moderne architectuur is toegepast. Genoemd zijn al het Domusgebouw aan de Laat en het cultureel centrum en theater De Vest aan het Canadaplein. De laatste twee vertonen erg veel neomodernistische trekken. Voor de overige architectuurstromingen die in deze tijd veel toegepast werden, te weten het structuralisme, het organisch bouwen, het neorationalisme en het postmodernisme is er weinig tot geen ruimte geweest. Slechts de nieuwbouw van theater De Vest eind jaren zeventig vertoont enkele kenmerken van het organische bouwen met haar gebogen vormen, maar de hoofdvorm kan nauwelijks als die van een gebouw in de organische architectuur gezien worden. Structuralistische, neorationalistische en postmoderne architectuur is in het geheel niet te bespeuren.

Op de vraag in hoeverre de geconstateerde veranderingen in het ruimtelijk beleid en het beeld van de binnenstad aansluiten op de opvattingen over de stedelijke identiteit in de respectievelijke periode, kan het volgende gezegd worden. De verschuiving van de visie op de stedelijke identiteit van die van een moderne stad naar die van een historische stad, leidde over het algemeen tot veel historiserend bouwen met respect voor en aansluitend bij de historische binnenstad. Het inzicht dat de historische bebouwing behouden moest blijven, is overgenomen uit de voorgaande deelperiode en heeft doorgewerkt in de ruimtelijke ontwikkelingen. De historiserende bouw in met name het oostelijk stadsdeel heeft hier gezorgd voor behoud van het kleinschalige en besloten karakter van dit stadsdeel, zoals de bewoners dat in de jaren zeventig ook als wens hadden uitgesproken. Voor meer moderne experimenten in architectuur bleef ook in deze periode ruimte bestaan, maar wel op beperkte schaal.

Hoofdstuk 4 – Van centrumstad tot cultuurhistorische stad. De periode 2001 - 2018

4.1 Inleiding

Ook de periode 2001-2018 was voor Alkmaar als geheel een periode van grote veranderingen. In het vorige hoofdstuk is aangegeven dat in de voorgaande periode Alkmaar ervoor koos om samen met de buurgemeenten Heerhugowaard en Langedijk zich te ontwikkelen tot de 'HAL-agglomeratie'. De bedoeling was dat de bebouwing van deze drie gemeenten steeds meer naar elkaar toe zou groeien. In de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening (extra) uit 1991 kreeg Alkmaar een VINEX-wijk toegewezen, de Vroonermeer-Zuid. Hier werden tussen 1995 en 2005 1.230 woningen gebouwd. Vanaf 2016 volgde Vroonermeer-Noord, een wijk waar nog eens 730 woningen gepland zijn.²⁶⁶ Op het moment van schrijven van deze scriptie is de bouw van deze wijk nog niet afgerond.

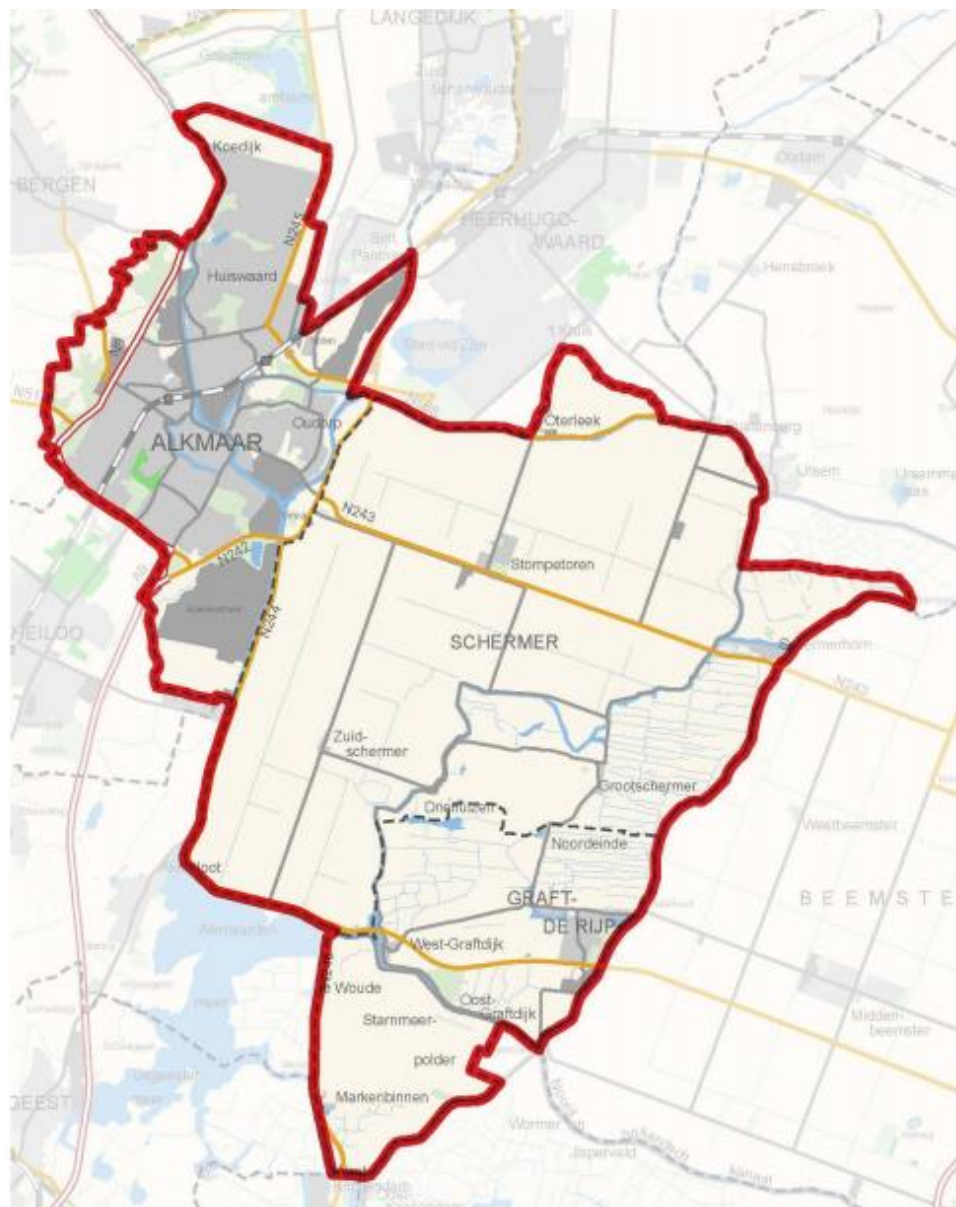

Afbeelding 4.1: plattegrond van Alkmaar, rond het jaar 2000. Bron: www.topotijdreis.nl.

²⁶⁶ H. de Raad, P. Post, *Historische Atlas van Alkmaar. Marktstad tussen duin en polder* (Nijmegen, 2018) 74.

De Alkmaarse binnenstad in beweging

In 2015 werden in het kader van een gemeentelijke herindeling de gemeenten Graft-De Rijk en Schermer bij Alkmaar gevoegd. De gemeente Alkmaar kreeg hiermee in één keer een groot landelijk gebied, twaalf dorpen c.q. buurtschappen en bijna 13.000 inwoners erbij. Het inwoneraantal stond in 2018 op 108.470.²⁶⁷

Afbeelding 4.2, het grondgebied van de gemeente Alkmaar na de fusie met de gemeenten Schermer en Graft-de Rijk op 1 januari 2015. Bron: Cultuurcompagnie Noord-Holland, *Stad en Land van Alkmaar. Inventarisatie van de culturele infrastructuur van de fuserende gemeenten Alkmaar, Graft-De Rijk en Schermer* (Alkmaar, 2014).

²⁶⁷ CBS Statline, Regionale kerncijfers Nederland, laatst geraadpleegd op 4 juli 2019, <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/70072ned/table?ts=1562228593534>.

Dit hoofdstuk heeft dezelfde opbouw als de vorige twee hoofdstukken. Op een analyse van de visie op de stedelijke identiteit van de stad volgt een uiteenzetting van het gemeentelijke monumentenbeleid in deze periode. Een overzicht van de ruimtelijke ontwikkelingen in de binnenstad en in hoeverre dit een wisselwerking had op het stadsbeeld in de binnenstad zijn het onderwerp van de daaropvolgende paragrafen.

4.2 De visie op de stedelijke identiteit

De opvatting over de identiteit van de binnenstad van Alkmaar als een historische stad met een toeristische en recreatieve functie zoals die in de in het voorgaande hoofdstuk besproken *Structuurvisie centrumgebied 1996* was neergelegd, blijft in de loop van de jaren nul en tien van de eenentwintigste eeuw gehandhaafd. Dit blijkt uit het *Programmaplan Centrumgebied Alkmaar 2010 – 2014*, waarin hetzelfde gesteld wordt als in de Structuurvisie uit 1996, namelijk dat de historische binnenstad het domein van het recreatief winkelen is. Alkmaar moest investeren in cultureel aanbod en als toeristische stad beter op de kaart worden gezet.²⁶⁸ De *Nota Strategie Citymarketing* uit juni 2012 beschreef de strategie die de gemeentelijke citymarketing moest hanteren om dit laatste te bereiken. Blijkens deze nota had het gemeentebestuur niet alleen toeristen op het oog, maar wilde het Alkmaar ook aantrekkelijker maken als vestigingsplaats voor bedrijven. De nota stelde:

Alkmaar moet zich regionaal, landelijk en internationaal sterk positioneren en daarmee de kwaliteiten van Alkmaar kenbaar en herkenbaar maken.

Dat is belangrijk omdat een sterke positionering bijdraagt aan de aantrekkelijkheid van Alkmaar én de regio voor bedrijfsinvesteringen en bezoekersbestedingen en daarmee tot een grotere werkgelegenheid.²⁶⁹

Gezien de woorden 'landelijk en internationaal' in bovengenoemd citaat, richtte Alkmaar zich nu zelfs tot over de grenzen heen. Het citaat is een illustratie van wat Dormans e.a. aangaven als reden voor de toegenomen interesse in de stedelijke identiteit: steden moeten elkaar in het post-industriële tijdperk concurreren om consumenten en toeristen. Een zo sterk mogelijk merk was daarvoor een vereiste.²⁷⁰ De *Nota Strategie Citymarketing* spreekt van een 'uitgesproken profiel van een cultuurhistorische stad'.²⁷¹

De laatste grote visie op Alkmaar in deze deelperiode is de in 2017 verschenen *Omgevingsvisie 2017*. Hierin wordt de identiteit van de stad voor het eerst klip en klaar benoemd. De twee jaar eerder totstandgekomen fusie met de gemeente Schermer en Graft-De

²⁶⁸ Gemeente Alkmaar, *Programmaplan Centrumgebied Alkmaar 2010 – 2014*, 21-22.

²⁶⁹ Gemeente Alkmaar, *Strategie Citymarketing Alkmaar 2012-2016* (Alkmaar, 2012) 4.

²⁷⁰ Dormans e.a., *De verbeelding van de stad*, 15.

²⁷¹ Gemeente Alkmaar, *Strategie Citymarketing Alkmaar 2012-2016*, 4.

Rijp klinkt hierin door: 'Voor onze identiteit zijn de historische binnenstad en de monumentale dorpskernen onmisbaar.'²⁷² Alkmaar presenteert zichzelf, net als in de twee voorgaande perioden, als de centrale stad van de regio, tussen Noord-Holland Noord en de Metropoolregio Amsterdam in.²⁷³ Onder het kopje 'Algemene ambities' is te lezen:

'Alkmaar is een gemeente met een cultuurhistorische uitstraling. Daarom is het doel van haar erfgoedbeleid de hoge kwaliteit van het erfgoed behouden en waar mogelijk versterken zoals door herbestemmen en inweving in de openbare ruimte. De uitdaging bij nieuwe ontwikkelingen is om cultuurhistorische waarden niet meer te zien als een struikelblok maar juist als een opstapje naar een beter plan. Door de tastbare resten van ons verleden is het erfgoed een inspiratiebron voor de toekomst.'²⁷⁴

De Omgevingsvisie stelt: 'De samenleving globaliseert, hierdoor neemt de behoefte aan eigen identiteit en lokale oriëntatie toe bij mensen'.²⁷⁵ Als een van de ambitiepunten wordt genoemd het versterken van de identiteit van de stad door het verbeteren van stedelijke structuren.²⁷⁶

'De Alkmaarse binnenstad behoudt in de toekomst haar historische karakter. Op plekken waar dat te wensen overlaat, streeft Alkmaar naar het terugbrengen van het karakter en sfeer. Dit versterkt de aantrekkelijkheid van de binnenstad voor bewoners en bezoekers van de stad. Alkmaar zet in op het trekken van meer toeristen en dagjesmensen, waarbij de binnenstad als grootste trekker geldt.'²⁷⁷

Uit de Omgevingsvisie blijkt dat de gemeente de binnenstad ziet als een historische stad, waar toeristen en dagjesmensen naar toe gelokt moeten worden en waar het historische karakter en de sfeer voorop staat.

4.3 Het gemeentelijk monumentenbeleid

In 2005 verscheen de *Beleidsnota beeldbepalende panden te Alkmaar*. Wat voorheen als 'karakteristieke panden' werd aangemerkt, zou voortaan als 'beeldbepalend pand' te boek staan. Het ging hier om de panden die niet als monument waren aangewezen maar toch in sterke mate bijdroegen aan het historische en aantrekkelijke stadsbeeld.²⁷⁸ Behoud van de

²⁷² Gemeente Alkmaar, *Omgevingsvisie Alkmaar 2040* (Alkmaar, 2017) 5.

²⁷³ Ibidem, 7.

²⁷⁴ Ibidem, 15.

²⁷⁵ Ibidem, 25.

²⁷⁶ Ibidem.

²⁷⁷ Ibidem, 27.

²⁷⁸ Gemeente Alkmaar, *Beleidsnota beeldbepalende panden te Alkmaar*, 5.

kwaliteit van de panden stond voorop, sloop was ongewenst. De nota bepaalde dat in de bestemmingsplannen voor de binnenstad beschermende regels zouden worden opgenomen die de beeldbepalende panden bescherming moesten bieden. Het doel hiervan was het behoud van de parcellering, bouwhoogte en het straatbeeld. Bij verbouw of sloop-/nieuwbouw moest het nieuwe bouwplan passen binnen de karakteristiek van het stadsbeeld. Ook werd een subsidieregeling voor beeldbepalende panden in het leven geroepen. Op grond van deze nota werden ruim duizend panden in de binnenstad aangewezen als beeldbepalend pand. Overigens was in de Nota monumentenzorg uit 1987 ook sprake van beeldbepalende panden. Het ging toen om panden die in aanmerking kwamen om als gemeentelijk monument te worden aangemerkt en in de inventarisatie betrokken zouden worden. Hierna zou het begrip beeldbepalend in de subsidieverordening omgezet kunnen worden naar het begrip gemeentelijk monument.²⁷⁹ Wie en wanneer het begrip 'karakteristieke panden' heeft gelanceerd blijkt niet uit de onderzochte bronnen.

Op 10 september 2009 stelde de gemeenteraad de *Beleidsvisie Cultuurhistorie Alkmaar 2009-2019* vast. Dit beleid had naast behoud, vooral ook tot doel om de cultuurhistorie als kwaliteitskenmerk in te brengen bij ruimtelijke ontwikkelingen. 'Waar wordt voortgeborduurd op de historische ontwikkeling van de stad behoudt zij haar kwaliteit, terwijl ook aan de eisen van een moderne centrumstad kan worden voldaan', schreef de gemeente in de nota.²⁸⁰ In het voorwoord liet de wethouder Monumentenzorg weten:

'Cultuurhistorische bewustwording versterkt de betrokkenheid van mensen bij hun omgeving en geeft een gevoel van eigenheid. Het geeft het besef van de continue, doorgaande lijnen in de geschiedenis en het cultuurhistorische erfgoed.'²⁸¹

Uit de formulering '...een gevoel van eigenheid' die 'de betrokkenheid van mensen bij hun omgeving [versterkt]' blijkt dat ook in Alkmaar het standpunt werd aangehangen dat cultuurhistorie bijdraagt aan het geven van een identiteit aan een woonplaats. Zo werd dit ook in de landelijke beleidsbrief Modernisering van de Monumentenzorg, eveneens uit 2009, verwoord. Hier wordt het belang van een stedelijke identiteit niet gezien vanuit het oogpunt van toerisme of het aantrekken van bezoekers naar de binnenstad, maar vanuit het oogpunt van het bieden van een vertrouwde woonplaats voor de bewoners van de stad. De beleidsvisie bespreekt drie onderdelen van het beleid op het gebied van cultuurhistorie: bouwhistorie, archeologie en monumentenzorg. Het beleid voor wat betreft de monumentenzorg richtte zich op drie kerntaken: 1) de instandhouding van de hoge monumentale kwaliteit van individuele

²⁷⁹ RAA, Archief van de Dienst Stadsontwikkeling en Beheer (SOB) gemeente Alkmaar, 1989-2000, inv.nr. 17. Nota Monumentenzorg in Alkmaar, 20.

²⁸⁰ Gemeente Alkmaar, *Cultuurhistorie Alkmaar Beleidsvisie 2009-2019 (2009)* 7.

²⁸¹ Ibidem, 3.

panden, 2) de instandhouding van de historische kwaliteit van de stad en 3) het behouden van draagvlak en kennis van de cultuurhistorie.²⁸² Opgemerkt werd dat decennia aan monumentenzorg heeft geleid tot een stad met diverse monumentale gebieden met ieder een eigen identiteit. Genoemd werden de voormalige dorpskernen Oudorp en Koedijk, en de groenstroken in het stedelijke- en het buitengebied. Deze diversiteit aan identiteiten werd toegeschreven aan de omstandigheid dat ieder gebied zijn eigen geschiedenis heeft.²⁸³ In het theoretisch kader in de introductie heb ik dit ook laten zien: een stad richt zich voor het definiëren van zijn identiteit vaak op het verleden van de stad.

De fusie met de gemeenten Schermer en Graft-de Rijk in 2015 leidde tot een vernieuwd erfgoedbeleid, vastgelegd in het *Erfgoedbeleid Alkmaar 2016-2026*. Hierin ging het vooral om het harmoniseren van het erfgoedbeleid met dat van de fusiegemeenten. Voor de binnenstad werd vrijwel hetzelfde beleid voortgezet als in 2009 was geformuleerd. 'Het is onmiskenbaar dat cultuurhistorisch erfgoed bepalend is bij de vorming van een stad en haar identiteit', wordt in het document opgemerkt.²⁸⁴ Een andere passage luidt:

'In deze tijd van mondialisering en vervaging van grenzen is een groeiende behoefte aan herkenbaarheid en verscheidenheid. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek verschaffen de onderbouwing voor wat wel en niet bewaard blijft bij grote ruimtelijke ontwikkelingen. Het verleden als referentie bij vernieuwing compenseert het identiteitsverlies.'²⁸⁵

Dit overzicht van het gemeentelijk monumentenbeleid in de deelperiode 2001-2018 laat zien dat de factor stedelijke identiteit een zeer grote rol speelde in het monumenten/erfgoedbeleid. In hoofdstuk 1 is aangegeven dat dit in deze periode algemeen in het land gold. Met de regels voor de beeldbepalende panden kreeg opnieuw een groot aantal panden in de binnenstad beschermende regels.

4.4 Ruimtelijke ontwikkelingen in de binnenstad

4.4.1 Inleiding

Zoals in het navolgende duidelijk zal worden, is de omvang van de ruimtelijke ontwikkelingen in de binnenstad tussen 2001 en 2018 geringer dan in de voorgaande deelperiode. Tegen het jaar 2000 was er zo goed als geen sprake meer van verkrotting of verpauperde delen in de binnenstad. De stedelijke vernieuwing in de jaren tachtig had gezorgd voor een gerestaureerde, deels herbouwde en qua ruimtelijke kwaliteit sterk verbeterde binnenstad zonder onbewoonbaar

²⁸² Gemeente Alkmaar, *Cultuurhistorie Alkmaar Beleidsvisie 2009-2019* (2009) 9, 10.

²⁸³ Ibidem, 30.

²⁸⁴ Gemeente Alkmaar, *Erfgoedbeleid Alkmaar 2016-2026*, 18.

²⁸⁵ Ibidem.

verklaarde woningen. Uiteraard betekende dit niet het einde van alle ruimtelijke ontwikkeling. Er is genoeg gebouwd in de zeventien jaar die in dit hoofdstuk worden onderzocht, maar zo grootschalig als eind jaren zeventig en begin jaren tachtig, werd het niet.

In deze periode is voor de binnenstad een aantal grote bestemmingsplannen vastgesteld, waarmee vrijwel de gehele binnenstad bedekt werd. Het bestemmingsplan *Centrumgebied*, vastgesteld op 30 november 2000, geldt voor globaal de noordelijke helft van wat in deze scriptie als 'westelijk deel binnenstad' wordt aangemerkt en het noordwestelijk deel van het deelgebied 'centrumgebied'. In de inleiding van het plan wordt aangegeven dat dit bestemmingsplan in samenhang met het nog vast te stellen en hierna te bespreken *Beeldkwaliteitsplan Binnenstad Alkmaar*, gebruikt diende te worden.²⁸⁶ Het historische karakter van gebouwen moest behouden blijven. In het bestemmingsplan werden de beschermende bouwregels in verband met de aanwijzing van de binnenstad als beschermd stadsgezicht in 1988 voor wat betreft het plangebied van dit plan vastgelegd.

In 2001 stelde de gemeenteraad het *Beeldkwaliteitsplan Binnenstad Alkmaar* vast, de opvolger van de nota *Bouwen in de Alkmaarse binnenstad* uit 1974. Het beeldkwaliteitsplan richtte zich op de regelgeving ten aanzien van monumenten, beeldbepalende panden, gevelkenmerken, parcellering van gebouwen et cetera.²⁸⁷ Het vormde een belangrijk beoordelingskader voor welstand en werd daarom opgenomen in de Welstandsnota. Het gaf een uitvoeringskader voor herinrichtingsplannen van de openbare ruimte. Het beeldkwaliteitsplan en het bestemmingsplan '*Centrumgebied*' sloten inhoudelijk op elkaar aan. Op hoofdlijnen richtte het bestemmingsplan zich op de toe te laten functies en de bouwmassa, terwijl het beeldkwaliteitsplan op de ruimtelijke kwaliteit van de bebouwing en de openbare ruimte toezag. Bij de vaststelling van de Welstandsnota in de gemeenteraad op 24 mei 2004 had het college de toezegging gedaan om naast monumenten ook beeldbepalende panden door middel van bestemmingsplannen beter te beschermen. De ambities van het beeldkwaliteitsplan waren:

- behoud van het historische bebouwingsbeeld van de binnenstad;
- handhaven van waardevolle architectonische gevelbeelden;
- versterken relatie binnenstad - overige delen van de centrumdriehoek (het gebied bestaande uit de Spoorbuurt, Overstad en de Binnenstad);
- toevoegen van bebouwing met hoogwaardige architectuur ter versterking van ruimtelijke en functionele structuur;
- streven naar herkenbaarheid van de binnenstad als onderdeel van de centrumdriehoek.²⁸⁸

²⁸⁶ Gemeente Alkmaar, *Toelichting van bestemmingsplan Centrumgebied*, 6.

²⁸⁷ Gemeente Alkmaar, *Beeldkwaliteitsplan Binnenstad Alkmaar, Deel 1, Verkenning en analyse*, 1.

²⁸⁸ Gemeente Alkmaar, *Beeldkwaliteitsplan Binnenstad Alkmaar, Deel 2, Uitwerking bebouwing*, 1.

Vanwege de aanwijzing van de binnenstad als beschermd stads- en dorpsgezicht, was de historische structuur als maatgevend voor bebouwingsrichtlijnen aangehouden.²⁸⁹ Deze structuur lag vast door middel van het verkavelingspatroon, de rooilijnen, de bebouwingsstructuur en bouwmassa's. In het beeldkwaliteitsplan lag de nadruk op structuurbescherming en niet zozeer op objectbescherming. Het laatstgenoemde behoort tot het werkveld van monumentenzorg en bij verbouwingen op het vlak van welstand. Het beeldkwaliteitsplan is kortom voornamelijk gericht op het instandhouden en beschermen van de historische bebouwing.

Op 7 maart 2012 stelde de gemeenteraad het bestemmingsplan '*Binnenstad Zuid en Oost*' vast. Dit plan gold voor het gehele zuidelijk en oostelijk deel van de binnenstad. Dit plan bevatte de beschermende bouwregels op grond van het beschermd stadsgezicht voor dit gebied. In de toelichting van het plan werd de stedenbouwkundige structuur van de binnenstad beschreven en aangegeven dat de historische bebouwing een grote historische waarde heeft. Eveneens in 2012 trad een nieuw bestemmingsplan, *Binnenstad Centrum*, in werking. Dit was de opvolger van het in 2000 vastgestelde bestemmingsplan *Centrumgebied*. Reden voor het opstellen van dit plan was de verplichte tienjaarlijkse actualisering van de bestemmingsplannen. De basis voor dit plan was nog steeds het Beeldkwaliteitsplan uit 2001.

4.4.2 Westelijk deel binnenstad

Aan de westzijde van de binnenstad was in de voorgaande decennia veel veranderd, zoals de vorige hoofdstukken lieten zien. Na het jaar 2000 hielden de veranderingen niet op. Het Canadaplein en de omliggende bebouwing gingen opnieuw op de schop en de Paardenmarkt kreeg een nieuwe functie.

Paardenmarkt

Ten noorden van het Canadaplein ligt de Paardenmarkt. Decennialang is dit plein ingericht geweest als een parkeerterrein. In het vorige hoofdstuk is dit al op afbeelding 3.5 aangetoond. Na 2000 is besloten om dit plein een andere functie te geven en een facelift te geven.

²⁸⁹ Gemeente Alkmaar, *Beeldkwaliteitsplan Binnenstad Alkmaar, Deel 2, Uitwerking bebouwing*, 1.

Afbeelding 4.3, de Paardenmarkt in 1991, in gebruik als parkeerterrein. Collectie RAA, RAA011006336.

Op 9 april 2008 werd het *Programma van eisen herinrichting openbare ruimte Paardenmarkt* vastgesteld. Dit beschreef waar de herinrichting aan moest voldoen. De eerste prioriteit was het maximaliseren van de verblijfskwaliteit van het plein. Het plein werd parkeervrij. Het moest verschillende functies krijgen en ruimte bieden aan kermissen, markten en evenementen. Ook kunst moest een rol op het plein krijgen. Een andere eis was het tentoonstellen van archeologische vondsten en/of historische beelden, mits die onderdeel uitmaakten van een overkoepelend plan voor de hele binnenstad.²⁹⁰ Het ontwerp bevatte een herinnering aan de historie van het plein. In 2010 werden op de Paardenmarkt twee massagraven gevonden met skeletten van geuzen, die tijdens het beleg van Alkmaar in 1573 aan de zijde van de Alkmaarders vochten. Daarnaast trof men een kerkhof aan van het oude Minderbroederklooster dat hier tot circa 1574 stond, een silhouet van een begraving uit de ijzertijd en het grootste stuk

²⁹⁰ Gemeente Alkmaar, *Programma van eisen herinrichting openbare ruimte Paardenmarkt*, dossier 1.731.21. Gebiedsontwikkeling Paardenmarkt. Voorontwerp en Definitief ontwerp herinrichting Paardenmarkt 2008.

historische bestrating dat tot nu toe gevonden is in Alkmaar.²⁹¹ In het wegdek van het plein is een gedenksteen aan de graven opgenomen, te zien op afbeelding 4.4. Twintig graven en andere historische elementen zijn door middel van gekleurde stenen in het plaveisel zichtbaar gemaakt. Opvallend is wel dat op het moment van totstandkoming van het Programma van eisen in 2008 de opgraving op de Paardenmarkt nog twee jaar op zich zou laten wachten. Onbekend is welke archeologische vondsten men in 2008 had gedacht tentoon te stellen en of daar toen überhaupt al een idee van bestond. Overigens moet gezegd worden dat de gedenksteen behoorlijk onopvallend is en redelijk lastig te lezen. Een bezoeker aan dit plein loopt grote kans de gedenksteen in het geheel niet te zien. De gekleurde stenen vallen eveneens niet erg op. In hoeverre het voor het bezoekend publiek zichtbaar maken van het verleden op het plein is geslaagd, is dus betwistbaar.

Afbeelding 4.4, de gedenksteen in het wegdek van de Paardenmarkt. Het opschrift luidt: 'Spaanse stormloop 18 september 1573', en 'Twee massagraven van 22 en 9 slachtoffers ontdekt bij archeologische opgravingen op de Paardenmarkt in 2010'. Foto uit 2020 van de auteur.

De bebouwing aan de noordzijde van de Paardenmarkt bestond tot circa 2009 uit een gebouw van de Rabobank (gebouwd in 1971 en reeds afgebeeld op afbeelding 3.19) en een brandweerkazerne, bouwjaar onbekend. Deze bebouwing werd rond 2009/2010 gesloopt en vervangen door appartementencomplexen, die zich tot in het verlengde van de noordzijde van de Paardenmarkt uitstrekten. Aan de Paardenmarkt is op de begane grond horeca gevestigd. Deze complexen werden opgeleverd tussen 2011 en 2012. Ze zijn alledrie in een neotraditionalistische stijl gebouwd, zoals zoveel gebouwen in Nederland in deze tijd. De

²⁹¹ 'Opgravingen Paardenmarkt Alkmaar vereeuwigd in straat', www.archeologieonline.nl, <https://archeologieonline.nl/nieuws/nieuwe-ontdekkingen-bij-opgraving-paardenmarkt-in-alkmaar>, laatst geraadpleegd op 10 maart 2020.

complexen hebben de vorm van pakhuizen, één van de complexen is ook daadwerkelijk een voormalig, herbestemd kaaspakhuis. Het meest westelijke complex, dat op de plaats kwam van de voormalige Rabobank en brandweerkazerne, is te zien op afbeelding 4.5. Het complex ernaast, dat op afbeelding 4.6 is weergegeven, doet eveneens denken aan aaneengeschakelde pakhuizen.²⁹² Met de puntgevels en rode baksteen wordt aangesloten op het beeld van de historische binnenstad. Het meest oostelijke complex, afgebeeld op afbeelding 4.7, is gehuisvest in het gerestaureerde pand van het voormalige, in 1919 gebouwde kaaspakhuis Eyssen, tevens een gemeentelijk monument. De Paardenmarkt zelf, zoals die na de herinrichting werd opgeleverd, is op afbeelding 4.8 te zien: een autovrij plein, bestemd als verblijfsgebied, voor kunstmanifestaties, horeca, kermis en evenementen.

Afbeelding 4.5, het appartementencomplex aan de noordzijde van de Paardenmarkt. Foto uit 2020 van de auteur.

²⁹² 'Kaaspakhuis Alkmaar wordt wooncomplex', www.architectenweb.nl, <https://architectenweb.nl/nieuws/artikel.aspx?ID=28475>, laatst geraadpleegd 10 maart 2020.

Afbeelding 4.6, het appartementencomplex aan de Koningsweg, in de vorm van aan elkaar geschakelde pakhuizen. Foto uit 2020 van de auteur.

Afbeelding 4.7, het voormalige kaaspakhuis Eyssen aan de Koningsweg, gerenoveerd en herbestemd als appartementencomplex. Bron: Wikimedia Commons.

Afbeelding 4.8, de Paardenmarkt, foto uit 2020 van de auteur.

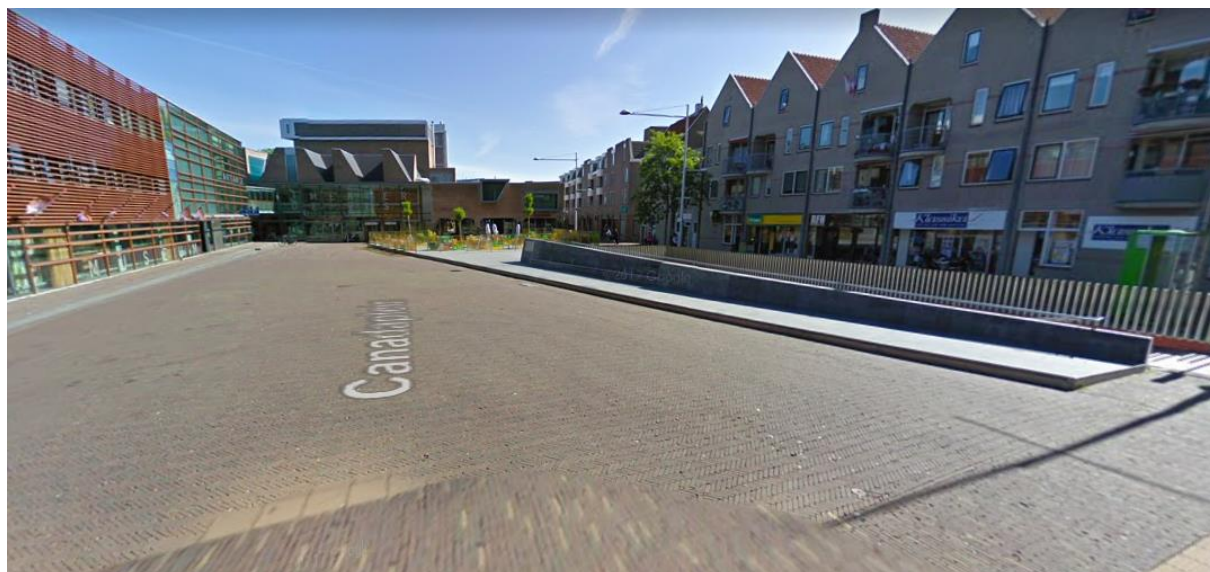
Canadaplein/Cultuurplein

Het Canadaplein ging in deze periode opnieuw op de schop, voor de derde keer in iets meer dan dertig jaar tijd. Het Canadaplein was eind jaren negentig omgevormd tot een plein voor culturele activiteiten van de instellingen die hier gevestigd zijn: de Openbare Bibliotheek, theater De Vest, het Stedelijk Museum en muziekschool Artiance. Het was echter nooit de aangename verblijfsruimte geworden die de makers voor ogen hadden, zo werd ook erkend in het voorstel van burgemeester en wethouders aan de gemeenteraad uit 2012. Redenen hiervoor waren het ontwerp en de materiaalkeuze.²⁹³ In het coalitieakkoord 2011-2014 sprak het gemeentebestuur de wens uit dat het Canadaplein een transformatie moest ondergaan van een cultuurplein naar een bruisend plein waar wat te beleven viel, met diverse voorzieningen, waaronder horeca.²⁹⁴ Het Programma van eisen ging uit van twee terrassen, kleinschalige optredens, een picknickplaats, kleine winkeltjes en het weren van fietsverkeer. Het plein moest kortom een aangename verblijfsruimte worden. Of het plein nu 'aangenamer' is geworden is moeilijk te objectiveren. Het Canadaplein is voor het grootste deel een lege ruimte, waarbij alleen aan de zijde van De Vest een terras voor het hier gevestigde Grand Café is gemaakt. In de zomer

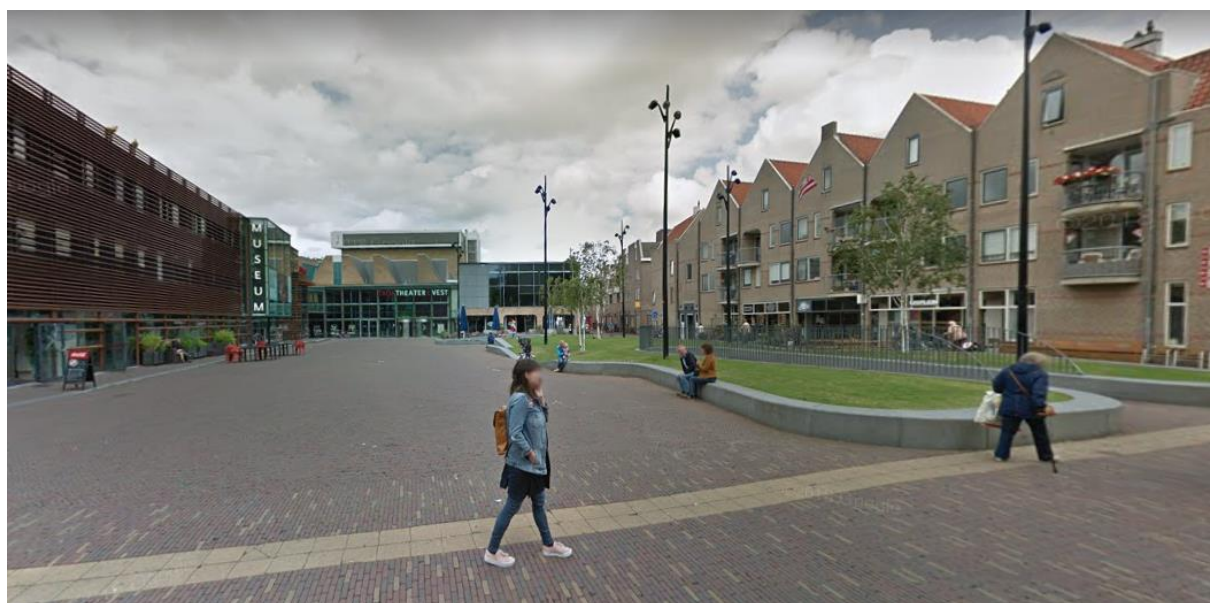
²⁹³ Gemeente Alkmaar, Voorstel van burgemeester en wethouders inzake schetsontwerp Canadaplein, in dossier 1.853.11 (Herinrichting Canadaplein planvormingsproces).

²⁹⁴ Gemeente Alkmaar, Coalitieakkoord 2011-2014.

worden er in het weekeinde concerten en markten gegeven, de rest van het jaar is er weinig te beleven. Afbeelding 4.9 laat de situatie in 2009 zien. Na dit jaar is het plein nog een keer onder handen genomen, op een deel van het plein is toen een grasveld aangelegd, te zien op afbeelding 4.10.

Afbeelding 4.9, het Canadaplein in 2009. Bron: Google Streetview.

Afbeelding 4.10, het Canadaplein in 2017. Bron: Google Streetview.

Voor het deelgebied 'westelijk deel binnenstad' kan samengevat gezegd worden dat de ruimtelijke ontwikkeling grotendeels beperkt bleef tot het herinrichten van de twee genoemde pleinen, met het doel om deze aantrekkelijker te laten ogen en meer verblijfskwaliteit te geven.

4.4.3 Centrumgebied

Voor het centrumgebied kunnen vier opvallende projecten genoemd worden.

Doelenveld

Het Doelenveld, gelegen aan de noordzijde van het deelgebied, was vanouds, zoals de naam al aangeeft, het veld waar de schuttersdoelen gevestigd was. Blikvanger op dit veld is de Sint Sebastiaansdoelen, een zeventiende-eeuws pand in de bouwstijl van de Hollandse renaissance. Lange tijd is het Doelenveld gebruikt als parkeerterrein en maakte het een verloederde indruk. Tussen 2004 en 2011 bestonden er plannen om op het Doelenveld een cultuurpodium, genaamd 'YXIE', te vestigen. Na een langdurig en moeizaam politiek proces besloot de gemeente op 6 juli 2011 te stoppen met het project. De *Herziene Nota van uitgangspunten Doelenveld*, uitgebracht in september 2013, bevatte nieuwe ruimtelijke uitgangspunten en aanvullende beeldkwaliteitscriteria. De historie van het plein moest als referentie voor de herinrichting gelden.²⁹⁵ De ligging van de historische schietbaan en het naastgelegen Doelenveld moest weer herkenbaar worden gemaakt. De openbare ruimte moest meer gelegenheid bieden voor groen en verblijf. In de panden rond het plein moesten publieke functies gehuisvest worden, de nota spreekt van culturele, toeristische en recreatieve functies.²⁹⁶ Uiteindelijk is dit zo ook grotendeels gerealiseerd. Hoewel er nog wel op het Doelenveld geparkeerd wordt (maar minder dan voorheen), is er meer open ruimte gecreëerd. De historische schietbaan is zichtbaar gemaakt, hoewel deze referentie aan het verleden ter plaatse niet kenbaar is. Er staat wel een informatiebord op het terrein waar iets over geschiedenis van de schutterij en de Sint Sebastiaansdoelen wordt vermeld, maar dat hier een historische schietbaan heeft gelegen, wordt niet vermeld. Culturele, toeristische en recreatieve functies zijn in de omliggende bebouwing niet gerealiseerd, wat wel het voornemen was. Wel is een klein borstbeeld van de beroemde Alkmaarse uitvinder en cartograaf Cornelis Drebbel (1572-1633) op het Doelenveld geplaatst, ook al heeft dit veld op zich niets met Drebbel te maken.²⁹⁷

²⁹⁵ Gemeente Alkmaar, *Herziene nota van uitgangspunten Doelenveld* (Alkmaar, 2013) 6.

²⁹⁶ Ibidem.

²⁹⁷ Cornelis Drebbel heeft eigen plek: heringericht Doelenveld, www.alkmaarcentraal.nl, 3 juli 2013, <https://www.alkmaarcentraal.nl/nieuws/4202-cornelis-drebbel-heeft-eigen-plek-heringericht-doelenveld-heropend>, laatst geraadpleegd op 11 april 2020.

Afbeelding 4.11, de weer teruggebrachte schietbaan op het Doelenveld. Foto uit 2020 van de auteur.

Primark

In 2015 werd het in 1986 gebouwde winkelcentrum Domus aan de Laat gesloopt. In het vorige hoofdstuk is beschreven hoe dit gebouw in de plaats kwam van de een jaar eerder gesloopte Dominicuskerk. Voor het Domusgebouw in de plaats kwam een vestiging van de winkelketen Primark. Dit gebouw is te zien op afbeelding 4.12. Het gebouw is een mix van historiserende bouw, met het schilddak van grijze pannen en een kroonlijst, en een meer moderne stijl, met de deels verticale glazen voorgevel en horizontaal gelede muurdammen. Het is nog steeds een langwerpig, grootschalig pand, maar wel met een meer klassieke uitstraling. De bouwstijl is neotraditionalistisch.

Afbeelding 4.12, het gebouw van de Primark, op de plaats van het gesloopte Domusgebouw aan de Laat. Foto uit 2020 van de auteur.

Appartementencomplex aan het Hofplein

In hoofdstuk 2 is de nieuwbouw van de firma Schuurman aan het Hofplein besproken. Daar werd al aangegeven dat het grootschalige gebouw, waar vanaf 1975 tot aan de sloop de Provinciale Bibliotheekcentrale in zat, in 2003 gesloopt werd. Hiervoor in de plaats kwam een appartementencomplex, te zien op afbeelding 4.13. Ook dit gebouw was grootschalig van vorm en heeft qua architectuur weinig gemeen met de historische binnenstad, net als zijn voorganger. Het gebouw is opgebouwd uit verschillende vormen, met terugliggende delen, verschillende dakvormen (zaagtanddaken en platte daken) en ongelijke bouwhoogten.

Afbeelding 4.13, de vervangende nieuwbouw op de locatie-Schuurman, Hofplein. Foto uit 2020 van de auteur. Inzet rechts: het gebouw van de firma Schuurman, eerder opgenomen als afbeelding 2.19.

C&A

De voorgevel van de in 1959 gebouwde vestiging van de C&A aan de Laat onderging na 2000 een ingrijpende verandering. Op afbeelding X is de voorgevel in 2020 te zien, met daarbij als inzet een foto van het gebouw in 1959. Te zien is dat de grote glazen voorgevel voor een

belangrijk deel is verdwenen, en vervangen door bakstenen platen, die het geheel een minder strakke en modernistische aanblik geven. De glazen zijgevel is zelfs helemaal vervangen door baksteen, in een beige kleur. Wanneer dit is gebeurd is niet te achterhalen, maar op een foto in het Regionaal Archief van dit pand in 1994 had het nog steeds zijn oorspronkelijke gedaante. De verandering moet daarom na dit jaar hebben plaatsgevonden. De precieze reden voor deze gedaanteverandering is niet in de archieven terug te vinden. Het resultaat is wel dat de gevel door de warme kleur een andere uitstraling heeft gekregen. Het gebruik van baksteen past in de historische binnenstad, zodat het pand hier meer bij aansluit dan voorheen.

Afbeelding 4.14, de voorgevel van de C&A in 2020. Foto van de auteur. Inzet: hetzelfde gebouw in 1959, al eerder opgenomen als afbeelding 2.12.

Evenals in de voorgaande deelperiode is de ruimtelijke ontwikkeling in dit deelgebied voornamelijk beperkt tot de verbouw van individuele panden. Slechts het Doelenveld kan genoemd worden als een ontwikkeling van groter formaat. Dit plein moest een functie en uitstraling krijgen die meer aansloot bij de gewenste ontwikkeling van de binnenstad: meer ruimte voor groen, historie, verblijf en een grotere ruimtelijke kwaliteit. Twee van de drie genoemde individuele panden, de Primark en de C&A, sluiten qua architectuur meer aan bij de historische binnenstad dan de voorganger respectievelijk het oorspronkelijke gebouw. In beide gevallen kan echter niet van puur historiserende bouw gesproken worden.

4.4.3 Oostelijk deel binnenstad – noord

In het noordelijke deel van het oosten van de binnenstad is in deze periode de ruimtelijke ontwikkeling beperkt gebleven. Na de grootschalige renovatie van dit stadsdeel in de jaren tachtig, was hier een woongebied ontstaan waarbij eengezinswoningen in de meerderheid waren. In de periode 2000-2018 is hier weinig bijgebouwd. Een opvallende verbouwing in dit gebied betrof in 2016 het restaurant 'Het IJKgebouw', te zien op afbeelding 4.16. Gelegen in het Victoriepark vestigde dit bedrijf zich in een pand uit 1877 dat oorspronkelijk gebruikt werd als kantoor van de inspectie die toezicht hield op maten, gewichten en weegwerktuigen. Vanaf de jaren tachtig tot 2009, was het als jeugdcentrum 'Parkhof' in gebruik. Graffiti-kunstenaars bedekten de gevels met graffiti. Bij de restauratie naar restaurant bleef de originele architectuur bewaard en werden sporen uit het bouwverleden van het pand weer zichtbaar gemaakt.²⁹⁸

Afbeelding 4.15, jeugdcentrum Parkhof in het Victoriepark, jaar onbekend. Bron: www.flickr.com.

²⁹⁸ Website Mooi! Noord-Holland, Herbestemming IJK-gebouw Alkmaar, laatst geraadpleegd op 9 april 2020.

Afbeelding 4.16, het IJkgebouw in het Victoriepark. Foto uit 2020 van de auteur.

Het pand Voordam 16-18 werd in 1968 opgeleverd voor de Amsterdam-Rotterdambank (later: ABN AMRO Bank). Deze is in hoofdstuk 2 al aan de orde gesteld (afbeelding 2.31). In 2003 vertrok de ABN AMRO Bank uit dit pand en werd het gesloopt. In 2006/2007 kwam hiervoor nieuwbouw in de plaats, geheel bestaand uit appartementen. Het gebouw is een modern gebouw, met klassieke elementen. In plaats van één grootschalig gebouw heeft het nu het uiterlijk van verschillende kleinere panden, als individuele grachtenpanden. Op de hoek is een glazen torentje gebouwd, met een middeleeuws aandoende torenspits. Dit pand kan zeer waarschijnlijk onder de in deze tijd populaire neotraditionalistische stijl geschaard worden.

Afbeelding 4.17: de in 2006/2007 gerealiseerde nieuwbouw op de hoek Voordam-Zijdam, op de plaats van het gesloopte pand van de ABN AMRO Bank. Foto uit 2020 van de auteur.

4.4.4 Oostelijk deel binnenstad - zuid

Voor het zuidelijk deel van het oosten van de binnenstad geldt hetzelfde als voor het noordelijke deel. In de afgelopen twee decennia hebben hier zich beperkt ruimtelijke ontwikkelingen voorgedaan. In dit woongebied zijn twee opvallende bouwplannen te noemen. In 2006 kwam het project 'De Tulp', elf starterswoningen aan de Bloemstraat, gereed. Deze pandjes, afgebeeld op afbeelding 4.18, hebben een individuele parcellering en sluiten qua vorm, materiaal en uiterlijk geheel aan bij dit deel van de historische binnenstad.

Afbeelding 4.18, de in 2006 opgeleverde starterswoningen van het woningbouwproject 'De Tulp' aan de Bloemstraat. Foto uit 2020 van de auteur.

Het tweede bouwplan kwam tot stand op de plaats waar in 1984 de vestiging van de dienst Openbare werken (later: dienst Stadsontwikkeling en Beheer) gebouwd was, reeds besproken in hoofdstuk 3 en afgebeeld als afbeelding 3.39. In 2005 werd dit gebouw gesloopt nadat de gemeentelijke dienst die hier in zat, verhuisd was naar het nieuwe stadskantoor dat even buiten de binnenstad gebouwd was. Een jaar later werd hier het complex 'Keetgracht' gebouwd, bestaande uit 27 koopwoningen, 500 m² commerciële ruimten en een parkeerdek.²⁹⁹ Hier zijn enkele historiserende elementen in opgenomen, zoals de onderverdeling van de gevelwand in eenheden die qua breedte passen bij het historische stadsbeeld. Enkele van de topgevels eindigen in een vorm die aan een halsgevel dan wel aan een ingezwenkte lijstgevel herinnert, twee hiervan zijn op afbeelding 4.19 te zien. Hierdoor doet het complex denken aan een rij grachtenpanden.

²⁹⁹ 'Nieuwbouwcomplex Keetgracht in Alkmaar', 6 maart 2006, www.architectenweb.nl, <https://architectenweb.nl/nieuws/artikel.aspx?ID=7173>, laatst geraadpleegd op 19 juni 2020.

Afbeelding 4.19: de aan de Oudegracht liggende gevelwand van appartementencomplex 'Keetgracht', gebouwd 2005-2006. Foto uit 2020 van de auteur.

In hoofdstuk 2 is het in 1966 gebouwde pand van de firma Luyting, Laet 27, besproken (afbeelding 2.33). Dit pand heeft rond 2005 een geheel nieuwe voorgevel gekregen. De glazen vliesgevel is veranderd in een in vijf eenheden opgedeelde gevel, waardoor het niet meer als één strakke, grootschalige gevel oogt. Drie van de eenheden hebben een bakstenen omlijsting, alle eenheden hebben openslaande balkondeuren en balkonhekjes. Het heeft zijn modernistische uiterlijk hierdoor verloren. Het gebruik is ook veranderd: werd voorheen het gehele pand gebruikt voor de detailhandelsfunctie, nu zit deze functie alleen nog in de plint. De verdiepingen zijn opgedeeld in appartementen.

Afbeelding 4.20, de nieuwe voorgevel van het pand Laet 27. Foto uit 2020 van de auteur.

Deze paragraaf heeft de ruimtelijke ontwikkelingen in de Alkmaarse binnenstad in de laatste deelperiode die in deze scriptie behandeld wordt, getoond. Er is een trend te constateren van het upgraden van pleinen en panden, om de ruimtelijke en de verblijfskwaliteit te verhogen en deze aan te laten sluiten op de visie op de stedelijke identiteit, die van een cultuurhistorische stad waar ruimte is voor cultuur, uitgaan, winkelen, recreatie en toerisme. In de gevallen van de Primark en de C&A, beiden aan een van belangrijkste winkelstraten, de Laat, gelegen, is te zien dat de architectuur meer bewoog van modernistisch naar een stijl die qua vorm en materiaalgebruik meer aansloot bij de historische binnenstad. Vaak is in de neotraditionalistische stijl gebouwd. Het Doelenplein en de Paardenmarkt moesten aangename verblijfsruimten worden, waar referenties naar de historie van de stad werden opgenomen.

4.5 Conclusie

De visie op de stedelijke identiteit die het gemeentebestuur van Alkmaar in deze deelperiode had, was meervoudig: gesproken werd van een centrumstad, maar ook van een winkelstad en van een cultuurhistorische stad. Dit laat zien dat een identiteit niet in één woord of begrip te vatten hoeft te zijn. De begrippen 'centrumstad' en 'winkelstad' hebben vooral te maken met de functie van de stad, het begrip 'cultuurhistorische stad' slaat meer op het uiterlijk van de stad. Bovendien moet hier ook een onderscheid gemaakt worden tussen de binnenstad en de rest van de stad. Met 'centrumstad' kan goed min of meer de hele stad bedoeld worden, buiten de binnenstad liggen genoeg bedrijven en voorzieningen die een functie hebben voor de hele regio. Met 'winkelstad' wordt vermoedelijk veel meer naar de binnenstad en de directe omgeving hiervan gekeken, waar de winkels liggen waar vanuit de regio een winkelend publiek op afkomt. Uiteraard kent de rest van de stad ook winkels in de wijkwinkelcentra maar dit zijn vooral winkels met een wijkverzorgende functie. Wanneer het gemeentebestuur Alkmaar als een 'cultuurhistorische stad' wil neerzetten, zal ook voornamelijk de binnenstad bedoeld worden en wellicht – sinds 2015 – de historische landelijke dorpskernen die door de fusie bij de gemeente zijn gaan horen, hoewel die strikt genomen niet als een deel van 'de stad' gezien kunnen worden. Het grootste deel van de rest van de stad is weinig cultuurhistorisch, dit is niet waar toeristen en bezoekers van buiten op afkomen. Dat Alkmaar zich als een cultuurhistorische stad wilde presenteren is in lijn met de landelijke ontwikkeling in deze tijd, uiteengezet in hoofdstuk 1. Steden moesten in het post-industriële tijdperk onderscheidend worden, een eigen identiteit krijgen. De steden die in het bezit waren van een historische binnenstad, gebruikten deze om zichzelf een 'gezicht' te geven naar buiten toe. Binnensteden werden een toeristische, recreatieve plek, bestemd voor funshoppen, cultuur, toerisme, uitgaan en vermaak. Het beleid van Alkmaar stuurt daar ook op aan. Alkmaar moest een 'uitgesproken profiel' krijgen, om zichzelf te onderscheiden van andere gemeenten: niet alleen voor toeristen, maar ook om bedrijven aan te trekken. Het gemeentelijke monumentenbeleid droeg hier ook aan bij. Dit kwam in deze deelperiode in het teken te staan van het verschaffen en versterken

van de identiteit van de stad. Het verleden speelde een grote rol in deze identiteit, zo werd duidelijk gemaakt in verschillende beleidsstukken. Dit verleden kwam tot uitdrukking in het stadsbeeld.

De ruimtelijke ontwikkelingen in de binnenstad sluiten grotendeels bij dit beleid aan. De inzet was om de Paardenmarkt, het Doelenveld en het Canadaplein om te vormen tot 'gezellige' gebieden met een hoge verblijfskwaliteit. Het Canadaplein moest een bruisend plein worden met ruimte voor horeca en terrasjes. De Paardenmarkt zou bestemd worden voor evenementen, markten en gezelligheid, waar kunst en de historie van de locatie zichtbaar zouden zijn. Op het Doelenveld moest eveneens de historie zichtbaar worden en in de gebouwen rondom het plein moesten culturele, toeristische en recreatieve functies gevestigd worden. Ik heb aangegeven dat het niet objectiveerbaar is te maken of een plein nu 'gezelliger' of aantrekkelijker is dan voorheen. Alleen in het geval van de Paardenmarkt is dit in zekere mate mogelijk, van een parkeerterrein is dit nu een open plein geworden waar inderdaad ruimte is gecreëerd voor de functies die het gemeentebestuur hier voorzag. In het geval van zowel de Paardenmarkt en het Doelenveld kan objectief gezegd worden dat het zichtbaar maken van de historie van de locatie niet erg opvallend is gedaan gezien de minimale middelen waarmee dit is gebeurd. Bij de opvallende projecten die genoemd zijn, zoals de nieuwbouw van de Primark, het appartementencomplex 'Keetgracht', het IJkgebouw en de woningbouw aan de Bloemstraat, is de hang naar een 'klassieker', cultuurhistorisch stadsbeeld terug te zien. De neotraditionalistische architectuur die hiervoor gebruikt werd draagt hieraan bij. Deze historiserende architectuurstroming grijpt terug op traditionele bouwstijlen en het verleden van een stad en is al enige tijd zeer populair in Nederland. Veelvuldig gebruik van deze stijl leidt ertoe dat een binnenstad een historische aanblik krijgt. Opvallend is de verandering van het pand van C&A. Van 'hard' modernistisch (met een vrijwel geheel glazen vliesgevel, helemaal in de trant van het modernisme dat eind jaren zestig overal in Nederland werd toegepast) kreeg het op enig moment na 1994 een 'zachter' uiterlijk, met baksteen in een warme kleur.

Te constateren valt dat de woonfunctie weer helemaal terug is in de binnenstad. Echt weg geweest is deze overigens nooit geweest: ook in de voorgaande perioden werden woningen in de binnenstad gerealiseerd. Maar met de bebouwing aan de Paardenmarkt, het voormalig kaaspakhuis Eyssen en de bebouwing aan de Keetgracht, de Laat en de Voordam/Zijdam zijn woningen gerealiseerd op plaatsen waar de woonfunctie voorheen niet aanwezig was.

Opvallend is dat het kaaspakhuis Eyssen en het IJkgebouw gerestaureerd en herbestemd zijn. Dit overkwam andere gebouwen in deze periode niet. De Rabobank aan de Paardenmarkt, het gebouw van de firma Schuurman aan het Hofplein, het kantoor van Openbare Werken aan de Keetgracht, het pand van de ABN AMRO Bank aan de Voordam/Zijdam en het winkelcentrum Domus aan de Laat zijn allemaal gesloopt, hoewel deze gebouwen allen nog maar enkele tientallen jaren oud waren. Of misschien ligt daar wel de verklaring. Deze gebouwen waren allen in een modernistische stijl gebouwd en hadden een grootschalig, massief voorkomen. In de eerste twee decennia van de eenentwintigste eeuw is

de waardering voor dit type architectuur bij het gemeentebestuur kennelijk drastisch omgeslagen. Al deze panden zijn vervangen door panden in een vaak neotraditionalistische stijl, met details en elementen die veel meer aansluiten bij een historische binnenstad. Ook hebben de panden een kleinschaliger voorkomen. Zie bijvoorbeeld het pand aan de Voordam. Het in 1968 gebouwde pand, van de ABN AMRO Bank was een pand met een langgerekte gevel. De nieuwbouw uit 2006/2007 is optisch opgedeeld in verschillende panden met een traditionele gevelbreedte. Hetzelfde is aan de hand bij het woningbouwcomplex 'Keetgracht', de opvolger van het gebouw van de Dienst Openbare Werken, en bij de gevelwijziging van Laat 27. Ook deze panden zijn visueel opgedeeld in kleinere eenheden. Dit past in de trend waar Gregory Ashworth in zijn artikel over historische steden op wees: de trend in Nederland om in binnensteden kleinschaligheid terug te brengen.³⁰⁰ Dit duidt erop dat de gemeente het stadsbeeld graag wilde aanpassen naar de gewenste visie op de stedelijke identiteit. Kaaspakhuys Eyssen en het IJkgebouw hadden wel de juiste architectuur om voor behoud in aanmerking te komen. Enkele decennia eerder zouden deze gebouwen hoogstwaarschijnlijk zonder veel omhaal gesloopt zijn en vervangen door nieuwbouw. In een tijd waarin het gemeentebestuur zich als een cultuurhistorische stad wilde presenteren, is een andere keus gemaakt.

³⁰⁰ Ashworth, 'The conserved European city as cultural symbol', 276.

Conclusie

In het vorenstaande heb ik onderzocht wat de invloed was van veranderingen in de visie op de stedelijke identiteit van Alkmaar bij het gemeentebestuur van deze stad, op de ruimtelijke ontwikkeling van de binnenstad tussen 1945 en 2018. Ik heb verschillende documenten uit de Alkmaarse archieven geraadpleegd om erachter te komen hoe gedurende de naoorlogse periode het gemeentebestuur tegen de identiteit van Alkmaar aankeek. Hierbij heb ik ook, vanwege de sterke samenhang met de ruimtelijke ontwikkeling, het monumenten- en erfgoedbeleid in deze periode betrokken, om te bezien hoe er met de monumenten in de binnenstad werd omgegaan. Tevens heb ik onderzoek gedaan naar een groot aantal locaties in de binnenstad en gekeken hoe die zijn veranderd, welke gebouwen gesloopt werden en door welke nieuwbouw deze zijn vervangen.

Uit dit onderzoek blijkt dat de visie op de stedelijke identiteit in de loop van de tijd veranderd is én dat deze veranderingen hun sporen hebben nagelaten op het stadsbeeld. Tot 1958 zag het gemeentebestuur Alkmaar nog als de oude marktstad die zij al eeuwen geweest was. Globaal gesproken veranderde vanaf dat jaar deze opvatting naar die van Alkmaar als een stad die de toekomst tegemoet moest treden. Zoals in vele steden in Nederland leefde ook hier de opvatting dat de binnenstad een modern zaken-en winkelcentrum, een *city*, moest worden. Grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen hebben in deze periode niet plaatsgevonden, maar eind jaren vijftig en gedurende de gehele jaren zestig zijn wel verschillende individuele gebouwen met een moderne architectuur gerealiseerd, bestemd voor grote winkels, banken en dienstverlenende bedrijven. Waren de grootschalige sanerings- en herstructureringsplannen wel doorgegaan, dan zou de binnenstad zeer waarschijnlijk een nog veel moderner aanblik gekregen hebben. Tegelijkertijd echter, zette de gemeente in op een actief monumentenbeleid, waarbij het historische stadsbeeld hoog gewaardeerd werd en waar mogelijk, behouden. Dit beleid begon in 1958, met het vaststellen van de monumentenverordening en het daaropvolgend onderzoek naar de monumentwaardigheid van panden in de binnenstad. In 1962 werden er 44 aangewezen, nadat een groot aantal andere panden al op de nominatie stonden om als rijksmonument aangewezen te worden.

In de jaren zeventig ging de cityvormingsgedachte op de helling en in de jaren tachtig had het gemeentebestuur er definitief afscheid van genomen. De visie op de identiteit van Alkmaar was er in die jaren een van een centrumstad, het centrum van de regio. Behoud van de historische binnenstad werd nu van belang geacht. In de nota *Bouwen in de Alkmaarse Binnenstad* uit 1974 werd voor het eerst voorgeschreven hoe – en dus ook dát - nieuwbouw in overeenstemming met het historische stadsbeeld moest zijn. In de jaren daarna werd bij het opstellen van bestemmingsplannen voor de gebieden waar grootschalige herontwikkelingen plaatsvonden, deze nota als uitgangspunt genomen. In de reconstructie van het westelijke en het oostelijke stadsdeel werd zoveel mogelijk aangesloten bij het historische stadsbeeld. Vooral in het oostelijk stadsdeel is nauwelijks moderne architectuur meer te bekennen en werd hoogbouw vrijwel niet toegepast. Het grootste deel van de nieuwbouw sloot qua afmetingen,

vorm en uiterlijk aan bij het historische beeld in dit deel van de stad. Het is echter niet zo dat moderne(re) architectuur elders in de binnenstad in het geheel niet meer toegelaten werd. Op verschillende locaties zijn gebouwen gerealiseerd in een moderne bouwstijl, waarbij werd afgeweken van het historische stadsbeeld. Het cultuurcentrum aan het Canadaplein en de verbouwing van theater De Vest aan het eind van de jaren negentig zijn twee duidelijke voorbeelden, maar ook het Domusgebouw aan de Laat kan genoemd worden. De bescherming van het historische stadsbeeld werd doorgezet door de aanwijzing van de binnenstad als beschermd stadsgezicht in 1988. Enkele jaren later werden 172 panden in de binnenstad uit de periode 1850-1940 aangewezen als gemeentelijk monument, conform het rijksbeleid dat veel aandacht vroeg voor deze tot dan toe over het hoofd geziene periode. De beleidsnota *Beeldbepalende panden in de binnenstad* zorgde daarnaast voor de aanwijzing van ruim duizend panden als beeldbepalend pand. Het beeldkwaliteitsplan voor de binnenstad uit 2001 was de opvolger van de nota uit 1974 en gaf eveneens criteria voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen in de binnenstad. Behoud van het historische bebouwingsbeeld van de binnenstad was hierin een belangrijk uitgangspunt.

In de jaren negentig en daarna blijkt de opvatting van Alkmaar als het centrum van de regio nog steeds te bestaan, maar was daar nu bijgekomen dat het ook een winkel- en een cultuurhistorische stad was. In de *Beleidsvisie Cultuurhistorie Alkmaar 2009-2019* wordt de erfgoedzorg verbreed tot monumentenzorg, archeologie en bouwhistorie. Een verandering ten opzichte van het eerdere beleid is dat het belang van erfgoed voor de stedelijke identiteit nu expliciet wordt benoemd. Deze identiteit is een steeds belangrijker rol gaan spelen in het erfgoedbeleid. De laatste twee decennia is er in Alkmaar, zoals in heel Nederland, een sterke trend te bemerken naar een neotraditionalistische architectuur die aansluit bij deze identiteit en bij het historische straatbeeld. Tegelijkertijd is een aantal gebouwen uit de jaren zestig, zeventig en tachtig met een typisch moderne vormgeving gesloopt.

Mijn onderzoek ondersteunt de stelling dat de visie op de stedelijke identiteit van invloed is op het stadsbeeld en dat het gemeentebestuur, ontwikkelaars en anderen die invloed hebben op het stadsbeeld, proberen dit aan te laten sluiten op de visie op de stedelijke identiteit. Hoe meer het stadsbeeld aansluit op die visie, hoe sterker die visie bevestigd wordt. Daarnaast is de vraag of, omgekeerd, het stadsbeeld ook van invloed is op de visie op de stedelijke identiteit. Uit de casus Alkmaar blijkt kan opgemaakt worden dat het historische stadsbeeld ertoe bijdraagt dat Alkmaar zichzelf als een cultuurhistorische stad ging beschouwen, dus op het eerste gezicht kan deze vraag bevestigend beantwoord worden. Hierop kan echter een nuance aangebracht worden. In de jaren zestig had Alkmaar ook al een beeld van een historische stad. Dit verhinderde het gemeentebestuur echter niet om Alkmaar als een moderne stad te zien, die met een nieuwe functie en moderne architectuur de toekomst tegemoet moest treden. Volkomen een-op-een is de relatie tussen de visie op stedelijke identiteit en het stadsbeeld dus niet.

Hoewel er een verband tussen de visie op de stedelijke identiteit bij het gemeentebestuur en het stadsbeeld te ontwaren is, is dit echter niet het hele verhaal. De visie op de stedelijke identiteit en het stadsbeeld wordt namelijk niet geheel en al door het gemeentebestuur gevormd. Dormans e.a. stellen weliswaar dat het gemeentebestuur het belangrijkste is bij het bepalen van de stedelijke identiteit – reden waarom in dit onderzoek alleen gekeken is naar de visie die het gemeentebestuur op de stedelijke identiteit had, naast de noodzakelijke beperking in de omvang van het onderzoek – maar zij is niet de enige actor in de maatschappij. Het gemeentebestuur kan wel randvoorwaarden qua hoogte, verschijningsvorm en dergelijke geven, maar architecten en ontwikkelaars, eigenaren van de gebouwen en welstandscommissies hebben ook hun invloed op hoe gebouwen eruit komen te zien. In het onderzoek naar de gang van zaken in Alkmaar is niet gekeken naar die andere actoren. Een vraag voor eventueel vervolgonderzoek kan zijn wat de invloed van deze actoren was op de visie op de stedelijke identiteit en in hoeverre zij zich hebben laten leiden door de geldende visie op de stedelijke identiteit. Waren zij zich überhaupt bewust van de identiteit die het gemeentebestuur voor zich zag? Het kan goed zijn dat zij zich bij de vormgeving van hun panden veel meer hebben laten leiden door de trends in de architectuur van die tijd. Het onderzoeken van gerealiseerde nieuwbouwprojecten in andere Nederlandse binnensteden kan hier nuttig in zijn.

Verder valt te constateren dat Alkmaar bij de verschuiving in de visies verschillende landelijke trends vrijwel op de voet volgde. Zowel de ontwikkeling van de visie op de identiteit - een moderne city in de jaren zestig, een cultuurhistorische stad tegenwoordig – als de toenemende zorg voor behoud van het historische stadsbeeld vanaf de jaren zeventig, vonden tevens in andere steden plaats. Het is aannemelijk dat de visie op de stedelijke identiteit bij een gemeentebestuur behoorlijk trendgevoelig is. Die visie wordt daarmee niet zozeer beïnvloed door het verleden van de stad zelf of door het stadsbeeld, maar door landelijke trends op het gebied van het denken over de functie van binnensteden. Nú is het de trend dat binnensteden hun historie moeten laten zien en dat historische binnensteden aantrekkelijke oorden zijn, maar dit kan over enkele decennia weer anders liggen. Het kan heel goed zijn dat de visie op de stedelijke identiteit bij het gemeentebestuur van Alkmaar dan weer meeverandert, de trend achterna. Naast de in de inleiding genoemde factoren die van invloed zijn op de stedelijke identiteit (verleden, stadsbeeld, bevolkingsopbouw, ligging, grootte etcetera) kan er dus nog een bijgevoegd worden: landelijke trends in het denken over de functie van (binnen)steden.

De gang van zaken in Alkmaar kan op verschillende manieren in verband worden gebracht met de in de inleiding genoemde theorieën over stedelijke identiteit. Volgens deze theorieën is een identiteit dynamisch, dat wil zeggen dat deze aan verandering onderhevig kan zijn. Ik heb aangetoond dat de visie op de identiteit van Alkmaar in de loop der jaren inderdaad veranderde. Daarnaast laat bestudering van de uitspraken over het 'wezen' van de stad zien dat het gemeentebestuur de identiteit het grootste deel van de tijd als essentialistisch opvatte, niet als iets wat ze actief kon vormgeven. Een uitzondering kan wellicht gemaakt worden voor de jaren vijftig en zestig, waarin het gemeentebestuur een moderne stad voor zich zag. De stad

kwam uit een tijd waarin ze altijd een marktstad was geweest, maar nu een andere weg in moest slaan. Het is onwaarschijnlijk dat het bestuur de stad in 1958 al als een moderne stad beschouwde, het was iets waar naar toe gewerkt moest worden, met veel nieuwbouw, verkeersdoorbraken en functiewijzigingen.

In de inleiding is de stelling van Ashworth aan de orde gekomen dat steden boven de grote rivieren graag de zeventiende eeuw laten zien, terwijl men beneden de grote rivieren meer teruggrijpt op de Bourgondische tijd en steden in de noordelijke provincies graag verwijzen naar de laat-middeleeuwse Hanzetijd. Uit mijn onderzoek blijkt dat hier in Alkmaar geen sprake van lijkt te zijn. Een gerichtheid op de zeventiende eeuw is niet waarneembaar. Erfgoed uit de achttiende, negentiende en twintigste eeuw is overvloedig aanwezig en wordt juist goed beschermd.

Verder is aangevoerd dat erfgoed geen vaststaande zaak is, maar dat het als zodanig wordt benoemd door een samenleving. Wát als erfgoed wordt aangewezen, is mede afhankelijk van de identiteit van een gebied. Dít zaken die bij de identiteit passen worden als erfgoed benoemd, wat daar niet bij past, niet. Nu kan de vraag gesteld worden: als de visie op de identiteit verandert, verandert dan ook wat als erfgoed wordt geselecteerd? Deze vraag kan voor Alkmaar als volgt worden beantwoord. Aan de ene kant zijn vanaf 1962 ruim tweehonderd panden in de binnenstad als monument aangewezen, waarbij niet te merken is dat het aanwijzingsbeleid beïnvloed is door de visie op de stedelijke identiteit. Er zijn geen panden die eerst de status van monument kregen en deze later weer verloren, omdat deze status niet meer bij de toenmalige visie op de stedelijke identiteit zou passen. Ook kan niet geconstateerd worden dat panden uit een bepaalde periode de voorkeur kregen bij het aanwijzen als monument, omdat deze periode goed paste bij de identiteit die de gemeente uit wilde dragen. Panden uit verschillende eeuwen zijn aangewezen als monument. Dat begin jaren negentig alleen panden uit de periode 1850-1940 aangewezen werden, heeft niets te maken met een voorliefde voor die tijd. Panden van vóór die tijd waren al als rijksmonument aangewezen, de aanwijzing sloot aan bij het landelijke MIP-project. In dit opzicht kan de vraag ontkennend beantwoord worden: in Alkmaar hield verandering van de visie op de stedelijke identiteit niet een wijziging in de erfgoedselectie in. Aan de andere kant kan het ook zijn dat bepaalde panden nooit de status van monument hebben verkregen omdat ze niet bij de toenmalige identiteit pasten. Dit kan het geval zijn bij de panden die in de jaren zestig en zeventig zijn gebouwd, maar in de afgelopen twee decennia gesloopt zijn. Dit waren vaak grote, opvallende panden met een moderne architectuur die, als Alkmaar zich had willen presenteren als een moderne stad, wellicht wel behouden en herbestemd waren geworden. Deze panden zouden dan deel uit zijn gaan maken van het erfgoed van de stad. Echter, ze hebben niet de tijd gekregen om uit te groeien tot erfgoed, zeer waarschijnlijk omdat zij niet pasten bij de visie op de stedelijke identiteit. Een nader onderzoek naar de achterliggende redenen om deze panden te slopen is in het kader van deze scriptie niet uitgevoerd. Hier ligt een opgave voor een eventueel vervolgonderzoek.

Ten slotte kan geconstateerd worden dat de waardering voor het verleden van de stad bij het gemeentebestuur vrijwel de gehele onderzochte periode groot is geweest. De opvatting in de jaren vijftig en zestig dat Alkmaar een moderne stad moest worden hing niet, zoals in veel andere steden, samen met afwijzing van de oude binnenstad. Het gemeentebestuur spande zich door middel van haar monumentenbeleid ervoor in om veel historische gebouwen te behouden. Alleen daar waar historische bebouwing de moderne tijd in weg stond, moest deze wijken, 'hoe smartelijk ook', in de woorden van het gemeentebestuur. In de decennia daarna is de waardering voor het verleden niet verminderd, blijkens het gevoerde monumentenbeleid. Vooral in de huidige tijd, nu Alkmaar zich presenteert als een cultuurhistorische stad, wordt het verleden van groot belang geacht voor de identiteit van de stad.

In de toekomst staat alle binnensteden in Nederland, ook die van Alkmaar, veel te wachten op ruimtelijk gebied. Door verdichting, klimaatadaptatie en de energietransitie zal er opnieuw veel gaan veranderen. Gebouwen en de openbare ruimte moeten hierop worden aangepast. De identiteit van een stad zal nog wel een tijd belangrijk blijven. Het is zaak dat Alkmaar haar erfgoed blijft beschermen als zij opnieuw de toekomst tegemoet gaat en haar identiteit als een historische centrumstad in stand wil houden.

Summary

This thesis examines the relationship between changing visions on urban identity and the appearance of a city. The concept of urban identity is defined as the conception of what the city, or what the role, the essence of the city is, that what characterises the city. Urban identity is not considered to be something that exists in reality, but as something that takes shape in the minds of people. This study particularly focuses on the past and physical image of the city (i.e. its buildings, squares and canals) as important factors in shaping its identity. The Dutch city of Alkmaar is taken as a case study. Its inner city has seen many changes after the end of the Second World War. Many buildings have been demolished, to be replaced by new ones. Using sources that reveal policies on spatial planning and heritage conservation, this thesis explores the purposes ascribed to the city of Alkmaar by the municipality, to what extent it attributes significance to the history of the city, and the policies that have been employed to change the cityscape. Furthermore, this research examines developments in how built heritage has been managed in the research period. Lastly, it looks into how the cityscape of Alkmaar has actually changed over the years. This study only looks at visions of the city administration on urban identity, as it is considered to be the most important factor in shaping the image of the city.

The main outcome of this thesis is that the changes in visions on the urban identity of Alkmaar, did have an influence on the cityscape. Starting from being a small market town, Alkmaar strove to be a modern city in the 1950s and 1960s. Although the large restructuring plans that were made in these years were not carried out, several buildings with a modern architecture were built that did not conform to the historic cityscape. In the two decades after the turn of the century, the vision on the urban identity of Alkmaar has been recalibrated to that of a centre city for the wider region surrounding Alkmaar, and that of a historic town. It can be observed that the cityscape has been adapted to this identity. Many modern buildings that had been built in the previous decades, have been demolished and replaced with buildings characterised by a more historic appearance. Also, the cityscape has an influence on the vision of the urban identity, but it has to be said that the appearance of a historical city did not prevent the city council to see Alkmaar as a modern city in the 1950s and 1960s.

A second outcome is that the vision on what the identity of a city is, is very prone to follow trends. In the 1950s and 1960s, the faith in progress and the desire to be a modern city took hold of many cities in the Netherlands. Alkmaar also wanted to turn its inner city into a modern city centre, providing space primarily to home offices and large companies. Decades later, with the history and heritage of cities gaining popularity, many cities, including Alkmaar, wish to see themselves as a historic town.

Overzicht van het gebruikte bronmateriaal en literatuur

Archiefstukken:

Regionaal Archief Alkmaar, Archief van de gemeente Alkmaar 1945-1988,

inv.nr. 18946, Stukken betreffende Structuurvisie Binnenstad - ontwerp d.d. maart 1983. 1983-1987.

inv.nr. 10965 Stukken betreffende bestemmingsplan Grote Kerk e.o. Vastgesteld bij r.b. d.d. 5 juli 1979, nr.16.

inv.nr. 18382 Stukken betreffende behartiging monumentenzorg. O.a. nota 'Monumentenzorg in Alkmaar 1987'. 1984-1987.

inv.nr. 14407 Stukken betreffende Monumentenverordening der gemeente Alkmaar. Vastgesteld bij r.b. d.d. 3 juli 1958.

inv.nr. 1075. Toelichting van het ontwerp van het stedenbouwkundige plan voor de binnenstad van Alkmaar.

inv. nr. 1076 Stukken betreffende herziening 1964 van het stedenbouwkundig basisplan. (7 delen). 1964.

inv.nr. 819. Stedenbouwkundig plan voor de binnenstad/saneringsplan prog. Wieger Bruin 1958-1959.

inv.nr. 3523 Stukken betreffende herziening 1967 van het Stedenbouwkundig Basisplan (saneringsplan).

inv. nr. 823. Stedenbouwkundig plan voor de binnenstad/saneringsplan prog. Wieger Bruin 1958-1959.

Inv.nr 826 (8). Persuutknipsels. 1958-1959.

inv.nr. 2597 Stukken betreffende monumenten. Opmeten en in tekening brengen van oude gebouwen. 1943-1946.

inv.nr. 14407 en 12843. Brieven van de Stichting voor de instandhouding en restauratie van monumenten te Alkmaar van 26 maart 1957.

inv.nr. 10843. Brief Openbare werken gemeente Alkmaar 8 augustus 1960.

inv nr. 14409, 'Stukken betreffende gemeentelijke monumentenlijst. Besluiten tot aanwijzing als monument en de afvoering van percelen van de [sic].

inv.nr. 10843. Verslag van de vergadering van de Commissie van bijstand voor de openbare werken van 22 februari 1962.

inv nr. 10843. Brief van de Stichting van 17 mei 1963.

inv.nr. 10843. Nota voor B&W van 17 mei 1963, behandeld in vergadering van B&W van 21 mei 1963.

inv.nr. 12843. Stukken betreffende lijst percelen, belangrijk in het stadsbeeld, 1957-1963.

inv.nr. 10843. Bijlage nr. 147, Pre-advies omtrent ontwerp-monumentenlijst.

inv.nr. 980. Stukken mbt krotopruiming.

Inv.nr. 14413. Stukken betreffende restauraties monumentale percelen. Algemeen. Toelichting op de nota 'Bouwen in de Alkmaarse binnenstad' (Alkmaar, 1974) I.

inv.nr. 15558, Stukken betreffende structuurplan (-schets) Binnenstad. Later: Structuurvisie binnenstad e.o. (ontwerp jan. 1983). Dossier I. Discussiestuk c, behorende bij brief van gemeente Alkmaar d.d. 12 maart 1980, onderwerp 'vergadering 'structuurplan' binnenstad'.

inv.nr. 7545. Stukken betreffende bestemmingsplan Oostelijk deel binnenstad I (Dossier II) Bureau voor sociaal-economisch en stedenbouwkundig onderzoek Kwantes B.V. Rapport ten behoeve van het bestemmingsplan Oostelijk Deel Binnenstad I in Alkmaar.

inv.nr. 5603. Stukken betreffende voorbereiding vaststelling Oostelijk stadsdeel 1968-1969.

Inv.nr. 5686. Stukken betreffende bestemmingsplan 'Oostelijk stadsdeel I; Voorbereidingen.

inv.nr. 7546, Stukken betreffende bestemmingsplan Oostelijk deel Binnenstad I. (Dossier III). O.m. hoorzitting 5 september 1975, vaststelling bestemmingplan bij Raadsbesluit d.d. 9 oktober 1975, ter inzagelegging/inzending aan G.S., bezwaarschrift, Toelichting bestemmingsplan 'Oostelijk deel binnenstad I', 1.

inv.nr. 11173. Toelichting op uitwerking Kooltuin e.o., fase 1A.

inv.nr. 15525. Toelichting op uitwerking Kooltuin e.o., fase 1A en fase III C gedeeltelijk van bestemmingsplan 'Oostelijk deel binnenstad I'

inv. nr. 13336, Stukken betreffende bestemmingsplan Kaarsemakersgracht e.o. Toelichting op bestemmingsplan 'Kaarsemakersgracht e.o.'

inv.nr. 11183. Stukken betreffende bestemmingsplan Oostelijk deel Binnenstad II. Vaststelling, Toelichting bestemmingsplan 'Oostelijk deel binnenstad II'

Regionaal Archief Alkmaar, Archief van de Dienst Stadsontwikkeling en Beheer (SOB) gemeente Alkmaar, 1989-2000,

inv.nr. 1204 Stukken betreffende het opstellen en vaststellen van het beeldkwaliteitsplan Binnenstad centrumgebied Alkmaar 1998-1999.

inv.nr. 1207 Stukken betreffende het vaststellen van de structuurvisie Binnenstad.

inv.nr. 1321, Knight Frank Kolpron Research, *Verkenning Ontwikkelingspotenties Locatie 'Canadaplein'* (Alkmaar, 1990).

inv.nr. 17. Nota Monumentenzorg in Alkmaar.

inv.nr. 1169. Ambtelijke nota voor B&W 'Aanwijzing gemeentelijke monumenten binnenstadsgebied' d.d. 29 januari 1992.

inv.nr. 1155. Stukken betreffende bestuurlijke planvorming Canadaplein.

inv.nr. 1149. Raadsvoorstel 5 september 2000.

inv.nr. 155, Stukken betreffende het opstellen van beleid voor stedelijke vernieuwing in Alkmaar. Notitie stedelijke vernieuwing.

Primaire literatuur

Adresboek van Alkmaar 1934. <https://adresboeken.archiefalkmaar.nl/periodicals/AVA/1934>

Adresboek 1958 voor Alkmaar. <https://adresboeken.archiefalkmaar.nl/periodicals/AVA/1958>

Vereniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer en tot verfraaiing van Alkmaar, 'Alcmaria', *Jaarverslag* 1970.

'Wandelkaart voor Alkmaar'. Plattegrond met uitgebreide legenda van belangrijke gebouwen en instellingen, circa 1925. Collectie RAA, PR 1005143.

https://www.regionaalarchiefalkmaar.nl/collecties/beelden/beelden-2/detail/73132ab1-6e97-4dfe-bbc1-76e437e73c07/media/0c676892-b451-434c-a59a-69f744ef2868?mode=detail&view=horizontal&q=plattegrond&rows=1&page=8&fq%5B%5D=search_s_dateringexact:%5B1918%20TO%201926%5D

.Rijksdienst voor de Monumentenzorg, *Toelichting op het besluit tot aanwijzing van Alkmaar als beschermd stadsgezicht*, (z.p., 1986).

Gemeente Alkmaar:

Beleidsnota Beeldbepalende panden te Alkmaar (2006).

Beeldkwaliteitsplan Binnenstad Alkmaar (2001).

Bestemmingsplan Centrumgebied (2000).

Bestemmingsplan Binnenstad Zuid en Oost (2012)

<https://www.ruimtelijkeplannen.nl/viewer#!/marker/111978.85442990308/516055.99077893543/idn/NL.IMRO.0361.BP00003-0401/cs/111895.34399734065/515995.86326749047/6312.595650327516>

Bestemmingsplan Binnenstad Centrum (2013)

<https://www.ruimtelijkeplannen.nl/viewer#!/marker/111835.21648589571/516165.1110774836/idn/NL.IMRO.0361.BP00105-0401/cs/111895.34399734065/515995.86326749047/6312.595650327516>

Bestemmingsplan Doelenveld Carré (2011)

<https://www.ruimtelijkeplannen.nl/viewer#!/marker/111668.19562077086/516356.62833>

616015/idn/NL.IMRO.0361.BP00022-0305/cs/111895.34399734065/515995.86326749047/6312.595650327516

Coalitieakkoord 2011-2014.

Cultuurhistorie Alkmaar. Beleidsvisie 2009-2019. Authentiek door dynamiek (2009).

Erfgoedbeleid Alkmaar 2016-2026 (2016).

Herziene nota van uitgangspunten Doelenveld (2013)

Omgevingsvisie Alkmaar 2040 (2017).

Programmaplan Centrumgebied Alkmaar 2010 – 2014.

Programmaplan Centrumgebied Alkmaar Uitvoeringsprogramma 2010 – 2014 (2010).

Programma van eisen herinrichting openbare ruimte Paardenmarkt, in dossier 1.731.21.
Gebiedsontwikkeling Paardenmarkt. Voorontwerp en Definitief ontwerp herinrichting
Paardenmarkt 2008.

Strategie Citymarketing Alkmaar 2012-2016 (Alkmaar, 2012).

Verslag der handelingen van de gemeenteraad, donderdag 29 november 1945.

Verslag der handelingen van de gemeenteraad, maandag 16 september 1946.

Verslag der Handelingen van de gemeenteraad, donderdag 13 februari 1947.

Verslag der Handelingen van de gemeenteraad, donderdag 19 januari 1950.

Verslag der Handelingen van de gemeenteraad, donderdag 4 januari 1951.

Verslag der handelingen van de gemeenteraad, donderdag 29 november 1945.

Verslag der handelingen van de gemeenteraad, maandag 16 september 1946.

Visie op Alkmaar (1993).

Voorstel van burgemeester en wethouders inzake schetsontwerp Canadaplein, in dossier 1.853.11 (Herinrichting Canadaplein planvormingsproces).

Welstandsnota 2016 (Alkmaar, 2016).

Kranten-/tijdschriftartikelen:

Buursink, E. Gadet, J., 'Kenniseconomie gedijt niet in nieuwbouwkolos', *Trouw*, 3 augustus 2009, <https://www.trouw.nl/nieuws/kenniseconomie-gedijt-niet-in-nieuwbouwkolos~bae45823/>, laatst geraadpleegd 17 mei 2020.

'Cultureel hart van Alkmaar krijgt allure', *Trouw*, 21 december 2000, <https://www.trouw.nl/cultuur-media/cultureel-hart-alkmaar-krijgt-allure~b529f37d/>, laatst geraadpleegd 13 maart 2020.

'De toekomst van Alkmaar – burgemeester Koelma kent de nood der bevolking', *Alkmaarsche Courant*, 23 september 1946.

Dorrestein, R. 'Saaiste stad van Nederland? Almere is juist verfrissend', *Het Parool*, 30 november 2016, <https://www.parool.nl/binnenland/-saaiste-stad-van-nederland-almere-is-juist-verfrissend~a4425082/>, laatst geraadpleegd 8 februari 2019.

'Saneringsplan voor de binnenstad', *Alkmaarsche Courant*, 14 augustus 1958.

De Tijd, 20 september 1958.

'Het oude karakter van Alkmaar bedreigd', *De Kampioen. Orgaan van de Koninklijke Nederlandsche Toeristenbond A.N.W.B.*, 10 oktober 1958.

'Huidige toestand in binnenstad niet langer houdbaar', *Alkmaarsche Courant*, 8 augustus 1958.

'Alkmaars hoofdstraat in het teken van de handel', *Alkmaarsche courant*, 6 juli 1949.

'Alkmaar in het jaar dat van ons heenging', *Alkmaarsche Courant*, 31 december 1946.

'C&A opent haar deuren', *Alkmaarsche Courant*, 22 september 1959.

'Hema-personeel verwacht donderdag invasie', *Alkmaarsche Courant*, 19 oktober 1959.

Secundaire literatuur

Apell, R., De Monumentenwet 1988 in de gemeentelijke praktijk, *Bulletin KNOB*, 97 (1998) 97-101.

Archined, 'Naar een offensief monumentenbeleid', 3 mei 2006, <https://www.archined.nl/2006/05/naar-een-offensief-monumentenbeleid/>, laatst geraadpleegd 14 mei 2020.

Ashworth, G. 'The conserved European city as cultural symbol: the meaning of the text', in: B.J. Graham ed., *Modern Europe: place, culture and identity* (London 1998) 275-278.

Aten, D. e.a. (red), *Geschiedenis van Alkmaar* (Zwolle, 2007).

Bosma K., e.a., *Bouwen in Nederland. 600-2000* (Zwolle, 2007).

Cammen H. van der, e.a., *The Selfmade Land. Culture and Evolution of Urban and Regional Planning in the Netherlands* (Antwerpen, 2012).

Cammen, H. van der en Klerk, L. de, *Ruimtelijke ordening. Van grachtengordel tot vinex-wijk* (4^e druk, Houten, 2010).

CBS Historische collectie, *Bevolking der gemeenten op 1 januari 2000* (Voorburg/Heerlen, 2000).

Centraal Planbureau, *Wordt de wereld plat of is er toekomst voor de stad? Economische krachten achter verval en opleving van steden*, (Den Haag, 2013), <https://www.cpb.nl/sites/default/files/publicaties/download/cpb-notitie-24apr2013-wordt-de-wereld-plat-er-toekomst-voor-de-stad.pdf>.

De Liagre Böhl, H. de, *Steden in de steigers. Stadsvernieuwing in Nederland 1970-1990* (Amsterdam, 2012).

Denslagen, W., *Romantisch modernisme. Nostalgie in de monumentenzorg* (Amsterdam, 2004).

Dijk, H. van, *Architectuur in Nederland in de twintigste eeuw* (Rotterdam, 1999).

Dormans, S., Houtum, H. van, Lagendijk, A., *De verbeelding van de stad. De constructie van de stedelijke identiteit van Arnhem, Groningen, Maastricht en Tilburg* (Nijmegen, 2003).

Es, E. van, en Voerman, L. *Stadsvernieuwing in stroomversnelling. Inventarisatie stadsvernieuwingplannen Interim Saldo Regeling 1977-1985* (Den Haag, 2018).

Evers D., e.a., *De bestendige binnenstad. Een verkenning van de leegstand, het leefklimaat, het voorzieningenniveau, het vestigingsklimaat en de economische structuur van de Nederlandse binnenstad* (Den Haag, 2014)

Fortuin, K., Graaf, P. van der, *De stad verhaalt van de stad. Rotterdamse lokale identiteit en cultuur als hulpbron* (Utrecht, 2006), <https://www.verwey-jonker.nl/doc/vitaliteit/D3472246.pdf>.

Frijhoff, W.Th.M., 'De stad en haar geheugen', *OASE. Ontwerp, onderzoek, onderwijs*, 24 (1989) 14-21.

Frijhoff, W.Th.M., 'De sprekende stad: stedelijke identiteit en ruimtelijke ordening', in: J.C. Dekker (ed.), *Sporen en spiegels. beschouwingen over geschiedenis en identiteit* (Tilburg 1995) 85-95.

Frijhoff, W.Th.M., *Dynamisch erfgoed* (Amsterdam, 2007)

Frijhoff, W.Th.M., 'Cultureel erfgoed, cultuurbeleid en culturele dynamiek. Lezing bij de opening van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed', M. Jacobs en B. Schreurs, *Faro. Tijdschrift over Cultureel Erfgoed*, 1 (2008) 6-13.

Frijhoff, W.Th.M., 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning', *BMGN (Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden)* CVII (1992) 614-634.

Gremm e, J.A.W., 'De stadsvernieuwing in Alkmaar 1958-1990', in: *Tussen streek en randstad. Alkmaar in de twintigste eeuw* (Zutphen, 1990), 183-209.

Gospodini, A. 'Urban Morphology and Place Identity in European Cities: Built Heritage and Innovative Design', *Journal of Urban Design*, 9 (2004), 225-248.

Grever, M., Ribbens, K., *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam, 2007).

Groot, B. de, 'Erfgoed is identiteit', in: Dommelen, S. van, Pen, C.J., *Cultureel erfgoed op waarde geschat. Economische waardering, verevening en erfgoedbeleid* (z.p., 2013) 54-61, https://www.platform31.nl/uploads/attachment_file/101/Publicatie_PL31_Cultureel_Erfgoed.pdf

Halbertsma, M. en Kuipers, M., *Het erfgoeduniversum. Een inleiding in de theorie en praktijk van cultureel erfgoed* (Bussum, 2014).

Henneberque, G., '1970-1996: Grenzen van de groei bereikt', in: *De veranderende stad. 75 jaar gemeentelijk grondbedrijf Alkmaar, periodiek van de historische vereniging Alkmaar* 21 (1997) 59-79.

Hoogervorst, H., *Stadsvernieuwing Alkmaar 1969-1994. Van de doelstellingen van toen naar de knelpunten van morgen: voorpeilingsrapport* (Alkmaar, 1994).

Ibelings, H., *De moderne jaren vijftig en zestig. De verspreiding van een eigentijdse architectuur over Nederland* (Rotterdam, 1996).

Keuning, D., *Piet Tauber architect (1927). Bouwen naar opdracht* (Rotterdam, 2012).

Koolwijk, H. '1940-1970: Stadssanering en erfpacht, in: *De veranderende stad. 75 jaar gemeentelijk grondbedrijf Alkmaar, periodiek van de historische vereniging Alkmaar*, 21 (1997) 41-57.

Koolwijk, H., *Alkmaar honderd jaar stadsontwikkeling 1870-1970* (Alkmaar, 1970).

Koolwijk, H., *Alkmaar in prenten en foto's* (Alkmaar, 2001).

Kouwenberg, M., 'Alkmaar als groeikern', *Oud Alkmaar, tijdschrift van de historische vereniging Alkmaar*, 36 (2012) 62-71.

Kuypers, M., Culturele grondslagen van de Monumentenwet, *Bulletin KNOB*, 111 (2012) 10-25.

Medema, G., "En aan onze keukenmeid mogen wij zelfs geen haar krenken". Lusten of lasten voor monumenteneigenaren', *Bulletin KNOB*, 111 (2012) 2-9.

Marlet, G., *De aantrekkelijke stad* (Utrecht, 2009).

Metz, T., *Pret!* (z.p., 2002).

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Beleidsbrief Erfgoed Telt. De betekenis van erfgoed voor de samenleving* (z.p. 2018) 8.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg* (Den Haag, 2009).

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, *Erfgoed Telt. De betekenis van erfgoed voor de samenleving* (Den Haag, 2011).

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap e.a, *Nota Belvedere. Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting* (Den Haag, 1999).

Planbureau voor de leefomgeving, *De Staat van de ruimte 2010: de herschikking van stedelijk Nederland* (Den Haag/Bilthoven, tweede herziene druk, 2010).

Poerschke, U., 'CIAM's Four-Function Dogma. On the Challenge of Mixing Something that Has Been Separated', in: *Wolkenkuckucksheim – Cloud-Cuckoo-Land – Vozdushnyi zamok* 21 (2016) 199-210.

Polano, M. Een lange weg. De totstandkoming van de Monumentenwet, in: *Jaarboek Monumentenzorg 1997. In dienst van het erfgoed. Rijksdienst voor de monumentenzorg* (Zwolle, 1997) 92-109.

Raad, H. de, 'Een oude foto: van Middelhof tot Canadaplein', *Oud Alkmaar, tijdschrift van de Historische Vereniging Alkmaar* 22 (1998) 18-23.

Raad, H. de en Post, P., *Historische Atlas van Alkmaar. Marktstad tussen duin en polder* (Nijmegen, 2018).

Raspe, O., Van Oort, F., De Bruijn P., *Kennis op de kaart. Ruimtelijke patronen in de kenniseconomie* (Rotterdam, 2004)

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Rapportage Verkenning Post 65* (Amersfoort, 2019)

Rutte, R. en Abrahamse, J.E., *Atlas van de verstedelijking in Nederland. 1000 jaar ruimtelijke ontwikkeling* (Bussum, 2014).

Smith, L.J. *Uses of heritage* (Londen, New York, 2006).

Smook, R.A.F., *Binnensteden veranderen, atlas van het ruimtelijk veranderingsproces van Nederlandse binnensteden in de laatste anderhalve eeuw* (Zutphen, 1984).

Tauber, P., 'Bouwen in de binnenstad van Alkmaar', in: *Alkmaars Jaarboekje 1968* (Alkmaar, 1968), 34-40.

Tien eeuwen Alkmaar, de Alkmaarders en hun bestuur en rechtspraak, 'Ach lieve tijd' (Zwolle, 1988).

Verheul, Plaatsgebonden identiteit. Het anker voor stedelijke ontwikkeling, in: Hafkamp W. e.a. *De stad kennen, de stad maken. Kennis voor krachtige steden* (e-book).

<https://repository.tudelft.nl/islandora/object/uuid:ead0c475-d764-4491-9f58-256fef1211b4/datastream/OBJ/download>

Verheul, W.J. *Stedelijke iconen. Het ontstaan van beeldbepalende projecten tussen betoog en beton* (z.p. 2012).

<https://repub.eur.nl/pub/38010/Stedelijke%20iconen.%20Het%20ontstaan%20van%20beeldbepalende%20projecten.pdf>

Verlaan, T., *De toekomst van de Nederlandse binnenstad 1960-1978* (z.p., 2016).

Verlaan, T., *De ruimtemakers. Projectontwikkelaars en de Nederlandse binnenstad 1950-1980* (Nijmegen, 2017).

Wagenaar, C. 'De identiteit van de stad', in: Cusveller, S. e.a., *Stad! De stad en haar identiteit* (Hoogezand, 1994) 11-27.

Websites:

'Kaalslag retailmarkt: winkels verlaten grote stad', in: *Vastgoedmarkt*, 24 januari 2020, https://www.vastgoedmarkt.nl/beleggingen/nieuws/2020/01/kaalslag-retailmarkt-winkels-verlaten-grote-stad-101151103?_ga=2.153714746.348119511.1589698137-534286070.1589698137, laatst geraadpleegd 17 mei 2020.

Rijksopvoedingsgesticht, in www.alkmaaropdekaart.nl: <https://www.alkmaaropdekaart.nl/opmerkelijke-plekken/binnenstad/rijksopvoedingsgesticht/pointofinterest/detail>, laatst geraadpleegd 8 juli 2020.

CBS Statline, Regionale kerncijfers Nederland, <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/70072ned/table?ts=1562228593534>, laatst geraadpleegd 4 juli 2019.

Mooi! Noord-Holland, Herbestemming IJK-gebouw Alkmaar, laatst geraadpleegd 9 april 2020. <https://www.mooinoord-holland.nl/mooinoord-holland-inzendingen/herbestemming-ijkgebouw-alkmaar/>

www.architectuur.org:

'Traditionalisme', https://www.architectuur.org/stroming_traditionalisme.php, laatst geraadpleegd 22 mei 2020.

'Organisch bouwen', https://www.architectuur.org/stroming_organisch_bouwen.php, laatst geraadpleegd 22 mei 2020.

'Structuralisme', https://www.architectuur.org/stroming_structuralisme.php, laatst geraadpleegd 22 mei 2020.

'Neorationalisme', https://www.architectuur.org/stroming_neorationalisme.php, laatst geraadpleegd 22 mei 2020.

'Neomodernisme', https://www.architectuur.org/stroming_neomodernisme.php, laatst geraadpleegd 22 mei 2020.

'Postmodernisme', https://www.architectuur.org/stroming_postmodernisme.php, laatst geraadpleegd 22 mei 2020.

'Neotraditionalisme', https://www.architectuur.org/stroming_neotraditionalisme.php, Architectuur.org, www.architectuur.org, laatst geraadpleegd 22 mei 2020.

www.joostdevree.nl:

'New urbanism, retro-architectuur', https://www.joostdevree.nl/shtmls/new-urbanism_retro-architectuur.shtml, laatst geraadpleegd 22 mei 2020.

'Neomodernisme', <https://www.joostdevree.nl/shtmls/neomodernisme.shtml>, laatst geraadpleegd 22 mei 2020.

's-Hertogenbosch, *Monumenten.nl*, <https://www.monumenten.nl/gemeentes/s-hertogenbosch>, laatst geraadpleegd 7 februari 2019.

Brielle, Stad van nu, sfeer van toen, *Brielle.nl*, <https://www.brielle.nl/>, laatst geraadpleegd 7 februari 2019.

De Erfgoedmonitor, Gebouwde rijksmonumenten – aantal, <https://erfgoedmonitor.nl/indicatoren/gebouwde-rijksmonumenten-aantal>, laatst geraadpleegd 14 mei 2020.

De Alkmaarse binnenstad in beweging

Geniet van historisch Alkmaar, *Alkmaar Prachtstad*, <https://www.alkmaarprachtstad.nl/grachten-monumenten-1>, laatst geraadpleegd 7 februari 2019.

Hanzesteden, www.visithanzesteden.nl, laatst geraadpleegd 27 maart 2019.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *De Erfgoedmonitor.nl*, <https://erfgoedmonitor.nl/onderwerpen/wederopbouwmonumenten>, laatst geraadpleegd 20 mei 2020.

Purmerend Marktstad, *Laagholland*, <https://www.laagholland.com/nl/vvv-purmerend/article/purmerend-marktstad>, laatst geraadpleegd 7 februari 2019.

'Opgravingen Paardenmarkt Alkmaar vereeuwigt in straat', *www.archeologieonline.nl*, datum onbekend, geraadpleegd 11 april 2020 <https://archeologieonline.nl/nieuws/opgravingen-paardenmarkt-alkmaar-vereeuwigd-in-straat>

Kaaspakhuis Alkmaar wordt wooncomplex', *www.architectenweb.nl*, laatst geraadpleegd 10 maart 2020, <https://architectenweb.nl/nieuws/artikel.aspx?ID=28475>

Cornelis Drebbel heeft eigen plek: heringericht Doelenveld, www.alkmaarcentraal.nl, 3 juli 2013, <https://www.alkmaarcentraal.nl/nieuws/4202-cornelis-drebbel-heeft-eigen-plek-heringericht-doelenveld-heropend>, laatst geraadpleegd 11 april 2020.

'Nieuwbouwcomplex Keetgracht in Alkmaar', 6 maart 2006, www.architectenweb.nl, <https://architectenweb.nl/nieuws/artikel.aspx?ID=7173>, laatst geraadpleegd op 19 juni 2020.